

บทที่ ๒

ความสำคัญของช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี

ความสำคัญของช้างโดยทั่วไป

ก. ลักษณะของช้างตามธรรมชาติ

ในหนังสือมาตังคลีลามีข้อความว่า ช้างเป็นสัตว์ที่มีรูปร่างใหญ่กว่าสัตว์ทั้งหลาย^๑ และในหนังสือ The Wonder that was India มีกล่าวว่า ช้างเป็นสัตว์ที่รู้จักกันดี เป็นสัตว์น่ารัก และเป็นสัตว์ที่เชื่องมากด้วย^๒ และนายเฮนริช ซิมเมอร์ กล่าวอ้างในคัมภีร์พระเวทไว้ที่เชิงอรรถว่า ช้างเป็นสัตว์ที่มีความสง่าและมีกำลังอำนาจ^๓ ในบทสวดคอดรรพ-เวทก็กล่าวว่าช้างเป็นสัตว์ที่มีกำลังมาก^๔ ช้างที่กล่าวถึงนี้เป็นช้างชนิดช้างอินเดีย หรือช้างเอเชียซึ่งมีอยู่มากมายในประเทศอินเดีย และในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น พม่า ลังกา มาเลเซีย สุมาตรา บอเนียวร์^๕

004346

^๑ ป.ส. ศาสตรี, แพล, มาตังคลีลา หนังสือที่ระลึกในการฉาบฉวย
นาย ป.ส. ศาสตรี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชชม, ๒๕๒๖) ๑ : ๓๓ : ๑๑.

^๒ A.L. Basham, The Wonder that was India (London : Sidgwick and Jackson, 1961), p. 18.

^๓ Heinrich Zimmer, Myths and Symbols in Indian Art Civilization, p. 103.

^๔ Ralph T.H. Griffith, tr. Hymns of the Atharva - Veda, Vol. I 2 d. ed. (London : D.J. : Lazarus and Co, 1916), A.V.1 : 3 : 115.

^๕ "elephant," The New Book of Knowledge, Vol. 5, p. 167.

ข้าง เป็นสัตว์ที่อยู่ในป่ากินอาหารประเภทพฤษภักษา คือ ใบไม้ใบหญ้า รากไม้ เปลือกไม้ ข้าง เป็นสัตว์ที่มีกำลังมาก ชอบอาบน้ำ ชอบอยู่ในที่เย็น เมื่อคนจับข้างมา ฝึกให้เชื่องแล้ว ข้างสามารถฝึกหัดได้โดยง่าย ข้าง เป็นสัตว์เฉลียวฉลาด มีความจำแม่นยำ ใช้ทำงานชนิดออกกำลังและเป็นพาหนะได้ดี ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องข้างในหนังสือ ธรรมบทว่า ข้าง เป็นสัตว์ประเสริฐ ฝึกหัดสอนได้โดยง่าย เป็นข้างอาชาไนย โดยที่พระองค์ทรงใช้ทัพท์เรียกข้างว่า นาค แม้พระองค์และพระอรหันต์สามารถบังคับตนเองได้ เป็นผู้ฝึกหัดดีแล้ว เป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเรียกพระองค์และพระอรหันต์ว่า นาคเช่นเดียวกัน^๑

ข. ข้าง เป็นตัวแทนของความมีอำนาจในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์

ข้าง เป็นตัวแทนของความยิ่งใหญ่ ความมีอำนาจ มีปัญญาเฉลียวฉลาด ตามที่พุทธประวัติในพุทธศาสนา กล่าวถึง พระนางสิริมหามายาจะทรงพระครรภ์เจ้าชายสิทธัตถะ พระนางทรงพระสุบินถึงข้าง เพื่อกข่าวผองมากกระทำทักษิณาวงศ์ คือ การเวียนขวา เป็นการเคารพพระนาง ๓ รอบ แล้วเข้าสู่พระครรภ์ทางคานข้าง โหรจึงทำนายได้อย่างถูกต้องว่า พระนางจะทรงมีพระโอรส ซึ่งเป็นผู้มีพระบรมเดชานุภาพมาก ถ้าครองราชย์จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกทรงผนวช จะทรงเป็นศาสดาเอกของโลก^๒

แม้ในสมัยหลังพระเวท คือ ในสมัยมหากาพย์ และสมัยปุราณะ ซึ่งอยู่ในราว ๕๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช จนถึงราว ๕๐ ปีก่อนคริสตศักราช^๓ มีเทพเจ้าสำคัญองค์หนึ่ง คือ พระคเณศ เทพเจ้าผู้มีพระเศียรเป็นข้าง ทรงเป็นเทพเจ้าแห่งความซัดซ่อง และเทพเจ้า

^๑ คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, พระอัมมปัทมกุฎาแปล ภาค ๑ นาควรรควรรณา (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑๓.

^๒ ส.อ.ส., "นิทานกถา," ชาติกกุฎา เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์พิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๘.

^๓ Arthur A. Macdonell, A History of Sanskrit Literature, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971) p. 233.

แห่งความสำเร็จ เทพเจ้าพระองค์นี้เป็นที่นับถือบูชาของชาวอินเดียโดยทั่วไป การที่พระองค์มีพระเศียรเป็นช้างนั้น นาย Moor กล่าวไว้ในหนังสือ *The Hindu Pantheon* ว่า ชีระะช้าง เป็นสัญลักษณ์แห่งความเจตีย์วฉลาด^๑ และเป็นสัญลักษณ์แห่งการรอดชีวิตของพระคเณศ^๒ แสดงว่าช้างมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งของชาวอินเดีย

ค. ความสำคัญของช้างต่อการปกครองบ้านเมือง

ในสมัยโบราณช้างเป็นกำลังสำคัญ และเป็นความมั่นคงในการปกครองประเทศของพระเจ้าแผ่นดินในประเทศอินเดีย ดังที่ นาย A.L. Basham กล่าวไว้ใน *The wonder that was India* โดยอ้างกัมภีร์ทางพุทธศาสนาว่า พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธโปรดให้ฝึกช้างสำหรับสงคราม พระองค์ทรงมีช้างที่ไต่รับการฝึกหัดอย่างดี มีประสิทธิภาพเป็นกองทัพช้างที่สำคัญยิ่งกองทัพหนึ่ง กองทัพช้างเป็นกองทัพหน้าที่ดียิ่ง ช้างมีหนังหุ้มตัวเป็นเกราะ และมีโลหะเป็นเคียวแหลมสวมที่งาทั้ง ๒ ช้าง เพื่อเป็นการป้องกันตัว^๓ และพระเจ้าแผ่นดินสมัยนั้นมีพระราชอำนาจพิเศษในการคุ้มครองรักษาช้างด้วย^๔

ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินในสมัยโบราณจึงมีช้างที่มีลักษณะดี มีกำลังมากเป็นพระราชพาหนะ เพื่อทรงนำกองทัพออกทำศึกสงคราม เพื่อขยายพระราชอำนาจ และขยายอาณาเขตของบ้านเมือง ทั้งเพื่อช่วยในการรักษาป้องกันบ้านเมืองให้ปลอดภัยจากข้าศึกศัตรู กองทัพช้างจึงเป็นอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินในการปกครองประเทศ และเป็นกองทัพที่มี

^๑ Edward Moor, The Hindu Pantheon, (London : T. Bensley, 1810), p. 169.

^๒ จากเชิงอรรถของ Heinrich Zimmer, Myths and Symbols in India Art and Civilization (1947) p. 103.

^๓ A.L. Basham, The Wonder that was India, p. 129.

^๔ Ibid. p.195.

ความสำคัญยิ่งกองทัพหนึ่งในบรรดากองทัพสำคัญ ๔ กองทัพ คือกองทัพทหารม้า กองทหารช้าง กองพลทหารราบ และกองพลรถ พระเจ้าแผ่นดินในประเทศอินเดียแต่ละเมือง ในสมัยนั้น จึงรวบรวมช้าง และฝึกหัดช้างให้เป็นช้างศึกมีจำนวนมากขึ้น เพื่อเพิ่มกำลังของกองทัพช้าง ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ง. ช้างแก้ว หรือหัตถิรัตน์

ช้างแก้ว หรือหัตถิรัตน์ เป็นช้างพระราชพาหนะประจำพระองค์ของพระเจ้าจักรพรรดิ เจ้าโลกตามคติของอินเดีย ช้างแก้วเป็นช้างที่มีลักษณะที่มีกำลังมาก สามารถเหาะไปในอากาศได้ มีความไวสามารถเอาชนะข้าศึกศัตรูได้โดยง่าย

ผู้วิจัยขอยกความหมายของคำว่า "แก้ว" และความสำคัญของช้างแก้วจากวิทยานิพนธ์เรื่องจักรพรรดิราชย์ในอินเดีย ดังนี้

รัตน์ แปลว่า แก้ว เป็นชื่อที่ก่อให้เกิดความยินดี เป็นคำรวมเรียกของดี และดีถือว่าเป็นสิ่งที่ให้สำเร็จความปรารถนาของผู้ใด สิ่งที่ดีที่สุดในโลกคือแก้ว ช้าง-มาดี เรียก ช้างแก้ว มาแก้ว ในคัมภีร์พระไตรปิฎกโบราณ ทานดีชื่อว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีรัตน์ หรือ แก้วกูปารมี ๑ ประการ ซึ่งจะเป็นเหตุให้พระองค์ปราบโลกให้อยู่ในอำนาจได้^๑

และในวิทยานิพนธ์เรื่อง เดียวกันนี้ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของช้างแก้วว่า

ช้างแก้ว เป็นราชพาหนะวิเศษเหาะเหินเดินในอากาศได้สามารถนำเสด็จไปสู่ประเทศที่ตองพระราชประสงค์ให้สำเร็จใครวดเร็วตั้งใจนิภหมาย ช้าง-แก้วคือช้างศึกซึ่ง เป็นพาหนะสำคัญในการทำสงครามแผขยายอาณา เขตในสมัยโบราณ ความสำคัญของช้างในสงครามนั้นคัมภีร์อรรถศาสตร์ของ เกาฏิลยะ ได้กล่าวไว้ดังนี้^๒

^๑ หัตถินัย สีนสกุล, "จักรพรรดิราชย์ในอินเดีย". (วิทยานิพนธ์ปริญญามหา-บัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๑๖๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔.

๑๔

hastipradhāno hi vijayo rājñām /13/
parānikavyūhadurgaskandhavarapramardanā
hyatipramāṇaśarīrah prāṇaharakarmāṇo hastina iti /14/

ความว่า ชัยชนะของพระราชาทั้งหลายขึ้นอยู่กับสิ่งสำคัญคือ ช้าง เพราะ-
ว่าช้างทั้งหลายมีร่างกายใหญ่โตเหลือประมาณ มิใช่เพียงแต่สามารถทำลาย
ขบวนกองทัพของชาติภพ ป้อม ปราการและค่ายพักของพระราชาเท่านั้น แต่ยัง
สามารถทำงานที่เป็นอันตรายต่อชีวิตโคตวญ

ส่วนช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิในวรรณคดีบาลีมีกล่าวไว้ในมหาสุทสสนสูตร
กัมภีร์ที่มณีกาย มหาวรรคดังนี้

(๑๖๕) ปุน จรปํ อานนท รมโณ มหาสุทสสนสฺส หตฺถิรตฺนํ ปาตุ-
รโหสิ สพฺเสโต สุตฺตปฺปติฏฺโง อิทฺธิมา เวหาสฺงคโม อุโปสฺสโส
นาม นาคราชา ฯ ทิสฺวา รมโณ มหาสุทสสนสฺส จิตฺตํ ปสฺสีทิ ภทฺทกั
วต โภ หตฺถิยานํ สเจ ทมถ อุเปยฺยชาติ ฯ อถโข ตํ อานนท
หตฺถิรตฺนํ เสยฺยถาปิ นาม ภทฺโท หตฺถาชาเนโย ทิมฺรตฺตํ สุปริทฺนโต
เอวเมว ทมถ อุปจฺจุจฺจิ ฯ ภูทปฺพุทฺธ อานนท ราชา มหาสุทสฺสโน
คเมว หตฺถิรตฺนํ วิมฺสมานो ปุทฺทพฺพสมมยํ อภฺริหิตฺวา สมฺทพฺพริยนตํ ปจฺวี
อนุยายิตฺวา กุสฺสาวตี ราชธานี ปจฺจกนฺตุวา ปาตราสฺมากาสิ ฯ รมโณ
อานนท มหาสุทสสนสฺส เอวรูปํ หตฺถิรตฺนํ ปาตุรโหสิ ฯ ๒

คำแปล

(๑๖๕) ลูกอนาันท อีกประการหนึ่ง ช้างแก้วได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหา-
สุทสสนะเป็นช้างเผือกล้วน เป็นที่พึงของเหล่าสัตว์ มีฤทธิ์ ไปในอากาศได้
เป็นพญาช้างสกุลอุโปสถ พระเจ้ามหาสุทสสนะทอดพระเนตรแลตรงพอพระ
ทัย คำว่า ทานศูเจริญฺย ยานคือช้างอันเจริญฺยได้ฝึกหัด ลูกอนาันท ลำคับนั้น
ช้างแก้วก็เขาดึงการฝึกหัดเหมือนอย่างช้างอาชาไนยที่เจริญฺย อันเขาฝึกหัด

๑ Kautilya, Arthasātra (Lahore : The Bombay Sanskrit Press, 1923), 2 : 20 : 13-14 : 30.

๒ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ สุตตันตปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค (พระนคร : ๕
โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๐๒), ๑๐ . ๑๖๕ . ๒๐๑.

เรียบร้อยดีแล้วตลอดเวลานาน ฉะนั้น กูกรอานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระ-
เจ้าสุทนต์สนะเมื่อจะทรงทศลงข้างแควตัวนั้นแหละ พอเวลาเช้าก็เสด็จขึ้นทรง
แล้วเสด็จเสียบไปตลอดปฐพีอันมีสมุทร เป็นขอบเขต เสด็จกลับภูสาวคีราชธานี
แล้วเสวยพระกระยาหารเช้า กูกรอานนท์ ข้างแควเห็นปานนี้โคปรากฏแก่พระ
เจามหาสุทนต์สนะ ฯ

ในมหาสุทนต์สนสูตรวรรณา คัมภีร์สมังกลวิลาสินี อรรถกถาที่หมิกาย ไค้อธิบาย
ข้างแควละเอียดยพิศดารออกไปอีกดังนี้

เอวี่ ปาตุปุตจกักรคนส์เสว จกักวตฺติโน อมจจา ปกตมจฺลหตฺติญฺจานํ
สมํ ปริสุทฺธํ ภูมิกาคํ การาเปตฺวา หริจฺนุหนาทิํ สฺริภิสฺสฺนเชทิ อุลิมปา-
เปตฺวา ญฺเฐจฺจา วิจิตฺตวณฺณสฺริภิสฺสฺมสโมกัณฺณํ อปฺริ สฺวณฺณตฺรการานํ อนฺตรนฺตรรา
สโมสฺริตมฺนุณฺณกฺุสุมทามปฺริมณฺธิตา วิตานํ เทววิมานํ วิย อภิสฺสฺริตฺวา เอว-
รูปสฺส นาม เทว หตฺติรคนส์ส อากมนํ จินฺเตตฺตาทิวหนฺติ ฯ

โส ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว มหาทานํ หตฺวา สีสานิ จ สมาทาย ตํ
ปฺลณฺสมปฺตฺติ อวาชฺเชนณฺต นิสฺสิ ๑ อถสฺส ปฺลณฺยานุภาวโจทิตฺ จหฺนฺตฺกฺลา
วา อุโปสฺถกฺลา วา ตํ สกฺการวิเสสํ ออนุวิทฺกามา ตฺรณฺรวิมณฺพลาภิ-
รตฺตจฺรณฺตีวามุชปฺปิปฺลฺลิตฺวิสุทฺธเสตสฺรีโร สตฺตปฺปตฺติญฺโส สฺสณฺณจิตฺตองฺคปจฺจจฺกสนฺนิ-
เวโส วิกลิตฺรตฺตปทุมจารุโปกฺขโร อิทธิมา โยคี วิย เวหาสมกมนสมตฺโต
มโนสิลาจฺณณฺรชิตฺปริยนฺโต วิย รชตปพฺพโต หตฺติเสฏฺโฐ อากนฺตฺวา ตสมํ
ปเทเส ตฺมิญฺจติ ๑ โส จหฺนฺตฺกฺลา อากจฺจนฺโต สพฺพกนิญฺโส อากจฺจติ ๑
อุโปสฺถกฺลา สพฺพเชฏฺโฐ ๑ ปาลิยํ ปน อุโปสฺโต นาม นาคราชา อิจฺเจว
อากจฺจติ ๑ นาคราชา นาม กสฺสจิจิ อปฺริโกโก สพฺพกนิญฺโส อากจฺจตีติ
อญฺจกฺลาสุ วุตฺตํ ๑ สวายํ จกักวตฺติวตฺตานํ จกักวตฺตินํ วุตฺตนเยเนว
จินฺตยนฺตฺวานํ อากจฺจติ ๑ มหาสุทนต์สนสูส ปน สยเมว ปกตมจฺลหตฺติญฺจานํ
อากนฺตฺวามจฺลหตฺติญฺจานํ อากนฺตฺวา มจฺลหตฺติ อปเนตฺวาทตฺถ อญฺจาสี ๑
เตน วุตฺตํ ปน จรปํ อานนฺท ๑เปฯ นาคราชาติ ๑

เอวี่ ปาตุกฺุตํ ปน หตฺติรคนฺํ หิสฺวา หตฺติโคปกาทโย ญฺเฐจฺจฺจา เวเคน
กนฺตฺวา รณฺโณ อาโรเจนฺติ ๑ ราชา ตฺริตฺตฺริโต อากนฺตฺวา ตํ หิสฺวา
ปสนฺนจิตฺโต ภัทฺทกํ วต โภ หตฺติยานํ สเจ ทมถํ อูเปยฺยชาติ จินฺตยนฺโต
หตฺถิ ปสาเรสิ ๑ อถ โส มนฺเชนฺวจฺจโก วิย กณฺเฒ โอลมฺเพตฺวา
สฺรตภาวํ หสฺเสนฺโต ราชานํ อปสงฺกมฺติ ๑ ราชา ตํ อาโรหิตฺกามา
โหติ ๑ อถสฺส ปรีชฺนา อธิปาย ฌตฺวา ตํ หตฺติรคนฺํ สฺวณฺณาลงฺการํ

เหมชาลปฏิจันนํ กตฺวา อุเปนฺติ ฯ ราชา ตํ อนิสฺทาเปตฺวา สดฺต-
 รัตนมยฺยา นิสฺเสณฺยา อารุหฺ อากาสคฺมนนินฺนจิตฺโต โหติ ฯ ตสฺส สห
 จิตฺคุปฺปาเทเนว โส หตฺถินาคราชา ราชนิสฺโส วยิ อินฺทนีลมณฺธิปกาชาลํ
 คคณฺคลํ อภิลงฺขติ ฯ ตโต จกฺกจาริกาย วุตฺตนเยเนว สกฺลราชปรีสา ฯ
 อิติ สปริโส ราชา อนโต ปาตราเสเยว สกฺลปจฺวี อนุสฺยายิตฺวา
 ราชานี ปจฺจาคจฺฉติ ฯ เอวํ มหิทธิกํ จกฺกวตฺติโน หตฺถิรตฺนํ โหติ ฯ
 มหาสุทฺสสนฺสํสาปี ตาหิสฺเมว อโหสิ ฯ เตน วุตฺตํ ทิสฺวา รณฺโณ ฯ เปฯ
 ปาตุรโหสิตี ฯ^๑

คำแปล

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้มีจักรแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ เหล่าอำมาตย์
 ใหญ่บุคคลทำภุมิภาคอันราบเรียบสะอาด เป็นที่อยู่ของช้างมงคลตามปกติ ให้
 ฉาบทาด้วยสิ่งที่มีกลิ่นหอมตลบ มีจันทร์แดง เป็นต้น เบื้องล่างโปรยปรายดอกไม้
 ที่มีสีสวยงามมีกลิ่นหอมไว้ เบื้องบนในระหว่างดาวทองทั้งหลาย มีเพดานประดับ
 ประคาคด้วยพวงดอกไม้ที่นาขึ้นใจรวมกันเป็นช่อ ๆ เมื่อประดับประคาคงเพพ-
 วิมานแล้ว โดกราบบังคมทูลว่า "ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงนึกถึงการมาของ
 ช้างแก้วที่มีลักษณะดังนี้เกิด" โดยนัยที่โดกราบมาแล้วในกาลก่อนนั้นเอง พระ-
 เจ้าจักรพรรดิเมื่อทรงบริจาคนหาทานและทรงสมาทานศีลแล้ว ทรงนั่งรำพึงถึง
 บุญสมบัตินั้น ในลำดับนั้น มีช้างประเสริฐสุด มีร่างเผือกปลอด มีเท้า
 และปากชุ่มประดุจดวงตะวันที่แรกขึ้น มีความแข็งแรงเจ็ดเท่า มีอวัยวะ
 นอຍใหญ่โตสัดส่วน มีปลายงวงงามประดุจดอกบัวที่แย้มบาน มีฤทธิ์ มีความสา-
 มารธไปในเวหาได้เสมือนโยคี เป็นผู้อนพระบุญญาภพของพระเจ้าจักรพรรดิ
 พระองค์นั้นเรียกมาแล้ว ประสงค์เครื่องสักการะพิเศษนั้น จึงมาจากตระกูล
 ฉัททันต์ หรือจากตระกูลอุโบสถ ขึ้นอยู่ ณ โรงช้างนั้น ประสงค์ภูเขาเงินที่ทาด้วย
 ผงแห่งมโนศิลาโดยรอบ ช้างแก้วตัวที่มาจากตระกูลฉัททันต์เป็นช้างตัวเล็กกว่า
 ช้างทั้งปวง ถ้ามมาจากตระกูลอุโบสถ จะเป็นช้างตัวใหญ่กว่าช้างทั้งปวง แต่ใน
 พระบาลีมีว่า พญาช้างชื่ออุโบสถเท่านั้นจะมา ในอรรถกถาทั้งหลายท่านกล่าวว่
 ชื่อว่าพญาช้างที่ตัวเล็กกว่าช้างทั้งปวงที่เป็นพาหนะของใครก็ตามไม่ได้มันจะมา
 พญาช้างนั้นขอมมาเพื่อพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลายผู้มีจักรพรรดิวัตร ผู้ทรงรำพึง

^๑ กัมภีร์สุมงคลวิลาสิณี อรรถกถาที่ฉนิกาย มหาสุทฺสสนฺสตรวรรณา ภาคที่ ๒
 มหาวรรควรรณา. (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๒๕๕.

อยู่โดยนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง แต่สำหรับพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ช้างแก้วมาสู่
 โรงช้างมงคลตามปกติด้วยตนเองที่เดียว นำช้างมงคลออกไป แล้วยืนอยู่ที่โรง
 ช้างนั้นแทน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ปุณ จรป อานนท
 ๆ เปฯ นาคราชา"

ก็คนทั้งหลายมีพวกเลี้ยงช้าง เป็นต้น เมื่อเห็นช้างแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ต่าง
 รา เริงยินดี รีบไปกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิทรงรีบเร่ง
 เสด็จมาทอดพระเนตรเห็นช้างแก้วนั้น ทรงมีพระหฤทัยเลื่อมใส ทรงดำริอยู่ว่า
 "ทานผู้เจริญ ยานคือช้างจะตั้งงามนักหาใดฝึกหัด" แล้วทรงเหยียดพระหัตถ์ออกไป
 ในลำดับนั้นช้างแก้วกระทำใบหูให้ตกเสมือนลูกโคที่อยู่ในเรือน เขา ผู้
 พระเจ้าจักรพรรดิแสดงความจงรักภักดี พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีพระประสงค์จะ
 เสด็จขึ้นทรงช้างแก้วนั้น ในกาลนั้นขาราชบริวารของพระองค์ทราบพระประสงค์
 จึงประทับช้างแก้วด้วยธงทอง เครื่องประดับทองและคลุมด้วยตาข่ายทอง แล
 นำมานอมเกล้าถวาย พระเจ้าจักรพรรดิไม่ทรงให้ช้างแก้วนั้นหมอบลง ทรง
 เสด็จขึ้นทางบันไดล้วนแล้วด้วยแก้วเจ็ดประการ ทรงมีพระหฤทัยนอมที่จะเสด็จ
 ไปในอากาศ พร้อมกับความรู้สึก (อยากไปในอากาศ) แห่งจิตของพระองค์
 นั้นเอง พญาช้างนั้นก็ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าอันมีชายคือรัศมีของแก้วอินทนิล เปรียบ
 ประดุจพญาหงส์ เหลลาราชบริวารทงสิ้นต่างก็เลื่อนลอยตามเสด็จไปจากที่นั้น
 ตามนัยที่กล่าวแล้วว่าด้วยการลอยไปของจักรแก้ว พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วย
 เหลลาราชบริวารเสด็จเที่ยวไปตลอดปรุพิทังปวง เสด็จกลับสู่ราชธานีภายในเวลาเสวย
 พระกระยาหารเช่นนั้นเอง ดังนี้ ช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิมีฤทธิ์มาก
 อย่างนี้ ช้างแก้วเช่นนี้ได้มีแม่แก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระ-
 ภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ทิสฺวา รณฺโฏ ๆ เปฯ ปาตุรโหล"

สรุปได้ว่าช้างแก้วเป็นช้างพาหนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นช้างที่มีลักษณะพิเศษ
 สามารถเหาะไปในอากาศได้อย่างรวดเร็วแล้วกลับมาซึ่งที่เดิมในเวลาเพียงเล็กน้อย ช้าง
 แก้วในวรรณคดีสันสกฤต เป็นช้างที่มีรูปร่างสูงใหญ่ยิ่ง มีกำลังมาก สามารถทำลายกองทัพ
 ของข้าศึกให้แตกย่อยยับลงได้ ทั้งสามารถทำงานที่เสี่ยงภัยอันตรายต่อชีวิตได้ ส่วนช้างแก้ว
 ในวรรณคดีบาลีกล่าวว่าจะต้องเป็นช้างในตระกูลฉัททันต์ หรือช้างในตระกูลอุโบสถ แต่โดย
 ทั่วไปเป็นช้างที่อยู่ในตระกูลอุโบสถ ช้างแก้วเป็นพาหนะกษัตริย์ของพระเจ้าจักรพรรดิ
 ผู้เป็นเจ้าโลกตามคติของชาวอินเดีย ดังนั้นในมหาสุทิสสนสูตร ที่มหินทราวรรค จึง
 กล่าวว่าช้างแก้วมาหาพระเจ้าสุทิสสนะแห่งเมืองกุสาวดีด้วยตนเอง เพราะบุญบารมีของ
 พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น

จ. ความสัมพันธ์ของ ช้าง กับ ผืน

คนโบราณมีความเชื่อในเรื่องช้างกับผืนว่ามีความสัมพันธ์กัน โดยเชื่อว่า เมื่อมีช้างที่มีลักษณะดีเกิดขึ้นในเมืองใดที่ยกย่องนับถือช้าง เมืองนั้นจะมีฝนตก บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อนี้น่าจะมีสาเหตุ ดังนี้ ผู้วิจัยจะไดยกความคิดเห็นเกี่ยวกับเหตุผลของช้างกับเมฆและฝนเกี่ยวข้องกัน ของนายเฮนริช ซิมเมอร์^๑ เพื่อพิจารณา ดังนี้

นายเฮนริช ซิมเมอร์ ได้ตั้งข้อสังเกตความหมายและหน้าที่ของช้างไอรಾವตะ กำเนิดและชื่อของช้างพังผู้เป็นเมียของช้างเชือกนี้ว่าอภิมุ การออกเสียงชื่อช้างไอรಾವตะ เหมือนนามที่ใช้แทนสิ่งหนึ่งตามที่มิเรื่องเล่าในคัมภีร์รามายณะ อารัณยกาณฑ์ ว่า ช้างไอรಾವตะมีมารดาชื่ออิราวตี เรารู้ว่า คำว่า อิราวตีนี้ เป็นชื่อแม่น้ำสำคัญของแม่น้ำในปัญจาบ ปัจจุบันชื่อ ราวี (Rāvi) คำว่า อิรา หมายถึงน้ำเป็นของเหลวสำหรับดื่ม เป็นน้ำนมสำหรับดื่ม ซึ่งดื่มแล้วทำให้สดชื่น ของเหลวนี้นี้มีในเกษียรสมุทฺรแห่งจักรวาล อิราวตี อาจเป็นนางผู้เป็นเจ้าของของเหลว (อิรา) นั้น นางอาจเป็นน้ำคัวยตัวของนางเอง เพราะแม่น้ำลำธารถือเป็นเพศหญิงทั้งสิ้น เป็นมารดา เป็นเทพี ที่ได้อุปถัมภ์กันมาโดยมิได้สัมพันธ์กันทางสายโลหิต

เมื่อได้ติดตามวงศ์วานถัดขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง อิรา (ของเหลว) เป็นธิดาองค์หนึ่งในธิดาหลายองค์ของ เทพเจ้าทักษะ เทพเจ้ารุ่นเก่าผู้ทำหน้าที่อย่างเดียวกับพระพรหม คือทรงเป็นเทพเจ้าผู้สร้างสรรค์สิ่งทั้งปวง และนางอิราที่กล่าวมาแล้วนั้น อีกอย่างหนึ่งเป็นที่รู้จักกันดีเหมือนเป็นชายาของ เทพเจ้าผู้เป็นบิดาของพระกัศยปะอีกองค์หนึ่ง

ช้างไอรಾವตะมีความสัมพันธ์ในหลายทางผ่านทางมารดาผู้เป็นของเหลวของจักรวาล ความสัมพันธ์นี้ได้ห่างไกลออกไปอีกโดยของชื่อไอรಾವตะ ใช้แทนความหมาย ๒ อย่าง คือ เป็นรุ่งกินน้ำซึ่งถือเป็นอาวุธของพระอินทร์ และรูปแบบที่แท้จริงอีกอย่างหนึ่งคือฟ้าแลบ

^๑ Heinrich Zimmer, Myths and Symbols in Indian Art and Civilization, p. 104 f.

การแทนความหมายของโอรราวตะทั้ง ๒ อย่างนี้เห็นได้ชัดว่าเป็นเรื่องของฟ้าร้องและฝนตก

และความคิดเกี่ยวกับ กำเนิดของช่างโอรราวตะจากเกษียรสมุทรที่เทพเจ้าทั้งหลายและอสูรไคกวนเกษียรสมุทรขึ้นเพื่อต้องการน้ำอัมฤตมาดื่ม เพราะน้ำอัมฤต มีคุณสมบัติทำให้ผู้ดื่มเป็นผู้ไม่ตายและมีร่างกายแข็งแรง การกวนเกษียรสมุทรใช้เวลาหลายพันปี ได้เกิดมีสิ่งมีค่าต่าง ๆ ขึ้นมาด้วย เช่น พระนางศรีเทวีแห่งคอกบัว ช่างโอรราวตะซึ่งเป็นช่างเผือกสีเขียวเป็นต้น ในที่สุดหมอธวันตรีถือหมอน้ำอัมฤตขึ้นมา

คุณคาพิเศษของช่างเผือกโดยเฉพาะคือมีลักษณะของสีผิวกายขาวผ่อง หรือสีชมพูอย่างสีดอกกุหลาบ เพราะช่างทั้งหลายเริ่มต้นมาจากบรรพบุรุษของมันจากน้านมแห่งจักรวาล ช่างเหล่านั้นถูกจัดให้อยู่ในสัตว์ชั้นสูง พร้อมด้วยอิทธิฤทธิ์แห่งเวทมนตร์ของช่าง คุณความดีนั้นได้กล่าวถึงการผลิตเมฆขึ้นโดยผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตชื่อ และความหมายของช่างอภฺรมุ (Abhramu) เมฆของช่างโอรราวตะ ช่างพ้งนี้ได้แสดงอำนาจพิเศษในชื่อของนางช่างนั้น กล่าวคือ ในรูปศัพท์ ฆู หมายความว่า การบันดล, การตกแต่ง, การผูกมัด หรือทำให้แน่น อภฺร แปลว่า เมฆ อภฺรมุ คือการผลิตเมฆ, อภฺรมุ เป็นนางช่างที่ผูกมัดเมฆให้แน่น โดยเฉพาะเป็นก้อนเมฆที่ทำให้เกิดมรสุมซึ่งอยู่ในระหว่างระยะเวลาของฤดูร้อนที่แห้งแล้ง เมื่อเมฆเหล่านี้ตกลงมาเป็นฝนจะขจัดความแห้งแล้งและความอดอยากโดยทั่วไปได้ แม้ช่างโอรราวตะก็มีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า อภฺรมาตงค แปลว่า ช่างผู้เป็นเมฆ

ช่างโอรราวตะเป็นพาหนะของพระอินทร์ ช่างทั้งหลายในโลกเป็นพาหนะของพระเจ้าแผ่นดินเพื่อชื้อออกสู่สงคราม ช่างเหล่านั้นยังได้ทำหน้าที่เป็นหอคอยเป็นป้อมด้วย และพระเจ้าแผ่นดินจะขยับขี้งกับช่างตามตำราพิชัยสงคราม แต่หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของช่างคือเพื่อสัมพันธ์กับท้องฟ้าคือก้อนเมฆ ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดิน^(ดิน) ดียจึงคุ้มครองรักษาช่างเป็นอย่างดี

การที่ช่างมีความสัมพันธ์กับ เมฆนั้นดังมีเรื่องราวในชาดกเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระโพธิสัตว์ชาติสุดท้าย ทรงพระนามว่า วิศฺวายนุตร จากเชิงอรธในเรื่องนี้ได้อธิบายถึงคำที่มาว่า วิศฺวายนุตร มาจากคำ วิศฺวามุ (Viśvam) แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งหมด กับ ตฺร (tara) แปลว่า การข้าม, ผู้ข้าม แต่ในคำของภาษาบาลีใช้พระนามเวสสันดร (Vessantara) พระเวสสันดรทรงปฏิบัติคุณความดีอย่างสูงส่งในการบำเพ็ญทานบารมี

โดยทรงบริจาคช้างปัจจัยนาค แก่พราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์ ๔ คน ที่มาทูลขอไปยัง เมืองกลิงคราษฎร์ ด้วยเมืองนั้นได้รับความเดือดร้อนเนื่องจากฝนไม่ตก เกิดความแห้งแล้งขึ้นทั่วไป การที่พราหมณ์เหล่านั้นเป็นตัวแทนมาทูลขอช้างปัจจัยนาคไปนั้นเพื่อว่า เมื่อช้างเชือกนั้นไปอยู่ในเมืองกลิงคราษฎร์แล้วจะมีฝนตกบริบูรณ์ ซากกในพระพุทธศาสนา เรื่องนี้เป็นที่รู้จักกันคืออย่างแพร่หลาย เป็นการพรรณนาให้เห็นภาพพจน์ในน้ำพระทัยของพระโพธิสัตว์ ที่ทรงเสียสละทรัพย์สินสิ่งของ แม้ช้างนั้นเป็นพาหนะของพระองค์ก็ทรงบริจาคเป็นทานได้ จนพระองค์เองต้องเสด็จออกไปประทับอยู่ที่เขาวงกตซึ่งอยู่นอกเมืองพร้อมทั้งพระมหาลี และพระโอรสพระธิดา

ช้างได้รับความนับถือเป็นอย่างดีจากเจ้าผู้ครองแคว้นชั้นสูงของราชาอาณาจักรในประเทศอินเดีย โดยที่ช้างมีความสำคัญ ๒ ประการ คือ มีความสำคัญทางการเมือง และมีความสำคัญทางทหาร ยิ่งกว่านั้น นายเฮนริช ชิมเมอร์ ได้อ้างความสำคัญของช้างในหนังสือหัสตยาสุรเวท (Hastyāyurveda) ว่า "ถ้าช้างไม่ได้รับความนับถือเอาใจใส่จากชาวเมืองใด เมืองนั้น และพระเจ้าแผ่นดิน ราชาอาณาจักร กองทัพรวมทั้งช้างทั้งหลาย จะถึงแก่ความพินาศ เพราะว่าสวรรค์จะเฉยเมยไม่เอาใจใส่ ส่วนในทางตรงกันข้าม เมื่อชาวเมืองใดเอาใจใส่นับถือช้าง บ้านเมืองนั้น จะมีความรุ่งเรือง มั่งคั่งสมบูรณ์ ชาวเมืองมีความสุขด้วยภรรยาและลูกของเขา และประเทศชาติรุ่งเรืองพร้อมทั้งกองทัพช้าง พร้อมทั้งการเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ธัญญาหารอย่างบริบูรณ์ และพระอินทร์ เทพเจ้าแห่งฝนจะส่งฝนให้ตกลงมาตามฤดูกาล ทำให้เมืองนั้นไม่มีโรคระบาด ไม่มีความแห้งแล้ง ชาวเมืองจะมีอายุยืนถึง ๑๐๐ ปี (เต็มตามกำหนดอายุของคน) พรุ่งพร้อมด้วยลูกหลานที่แข็งแรงและจะมีปศุสัตว์คือสัตว์เลี้ยงมาก ทั้งผู้ใดปรารถนาจะมีบุตรชายก็จะได้สมความประสงค์ โลกจะอุดมด้วยทรัพย์สินสมบัติเพชรนิลจินดา"

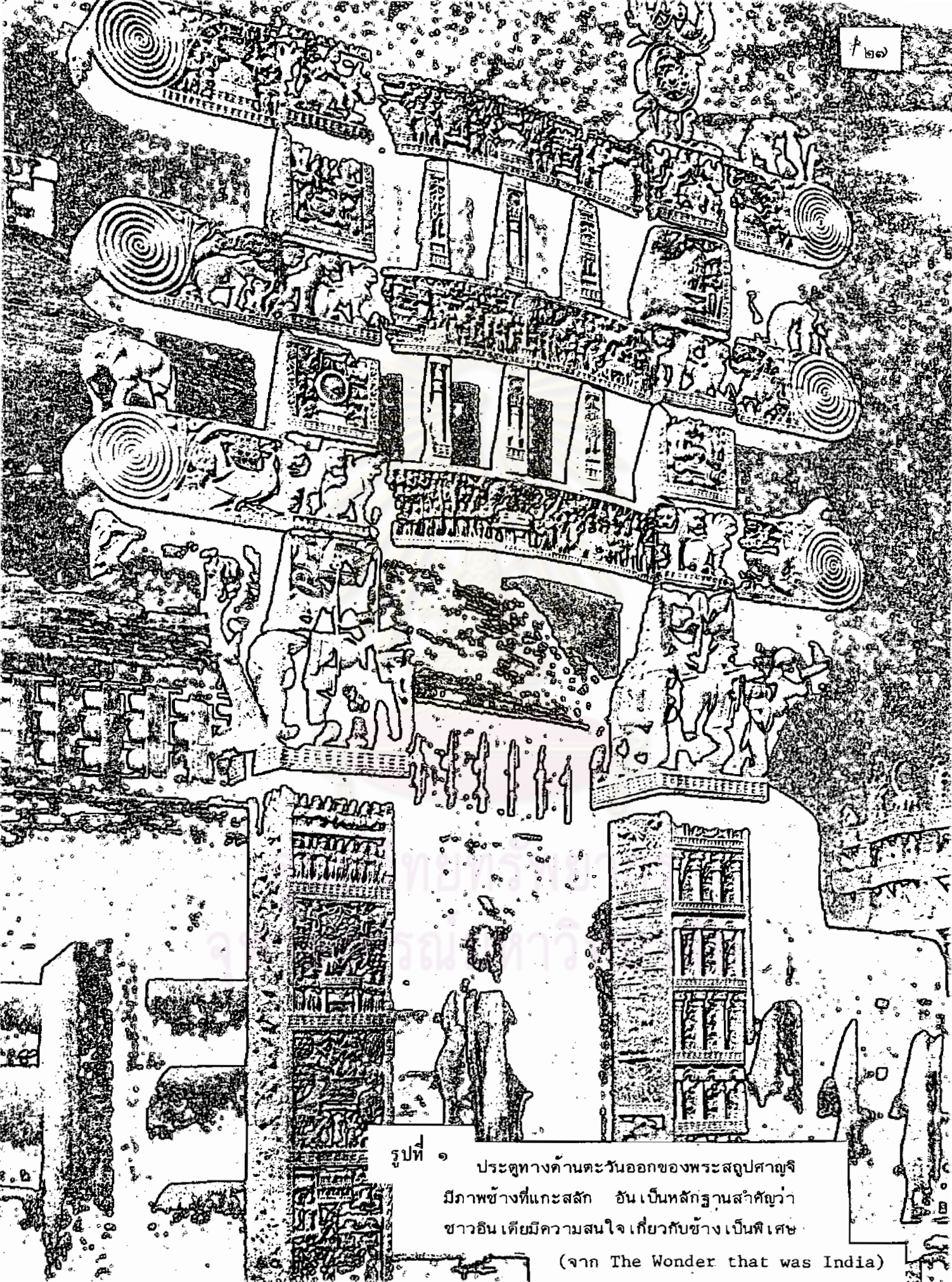
และนายเฮนริช ชิมเมอร์ ได้ให้ความเห็นต่อไปอีกว่า การนับถือช้างเผือกมาจากสวรรค์ไม่ควรจะเฉยเมย เพราะพระนางศรีหรือพระลักษมีเทวีแห่งดอกบัวผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นมารดาของโลก ผู้เป็นเทวีแห่งความมีโชคลาภและความมั่งคั่งจะประทานพรแก่คนทั้งหมดในโลก ให้มีน้ำสมบูรณ์และมีทรัพย์สินสมบัติมาก ทั้งนี้เพราะลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์

แห่งเครื่องหมายของช้าง มี ๒ อย่าง คือช้างที่มีลักษณะดีได้รับเกียรติเหมือนมาจากสวรรค์ จึงเรียกว่า ศรี-คช (Shri - gaja) ช้างของพระนางศรี และสัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่ง คือ เมฆ - ช้างสวรรค์ได้รับการยกย่องว่าเป็นเมฆฝนลอยไปรอบโลก การเกี่ยวข้องกับช้างบนโลก และเมฆจึงสัมพันธ์กัน กล่าวคือ เมื่อช้างบนโลกได้รับความนับถือ ช้างเหล่านั้นจะส่งคำอ้อนวอนโดยเวทมนตร์ไปให้ช้างสวรรค์ผู้มีปีก เปรียบดั่งก้อนเมฆลอยอยู่ในท้องฟ้าให้มาใกล้ ๆ เมื่อเมฆที่เป็นช้างบนโลกได้รับความนับถือ ความรู้สึกของช้างบนสวรรค์มีความพอใจ เคลื่อนมาแสดงความขอบคุณ และสนับสนุนให้ประเทศนั้นมีฝนอุดมสมบูรณ์

ผู้วิจัยสรุปความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของช้างดังนี้ ช้างเป็นสัตว์ที่มีรูปร่างใหญ่โตเฉลียวฉลาด ชาวอินเดียคงจะคุ้นเคยกับช้างเป็นอย่างดีมาก่อน จึงเข้าใจอุปนิสัยต่าง ๆ ของช้างจนสามารถบังคับช้างได้ ในสมัยโบราณช้างเป็นสัตว์ที่ทำคุณประโยชน์ให้พระเจ้าแผ่นดินแห่งอินเดียและราชอาณาจักรมาก โดยเป็นกำลังสำคัญในทางการเมือง การทหาร และเป็นพาหนะ ช้างคงจะมีความสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตของชาวอินเดีย จึงเกิดจินตนาการ เป็นเทพนิยาย มีช้างบนสวรรค์ ช้างบนโลก เพราะศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าต่าง ๆ พระอินทร์ เป็นเทพเจ้าที่นับว่าสำคัญองค์หนึ่ง ซึ่งชาวอินเดียยกย่องนับถือ พระองค์ทรงมีหน้าที่อย่างหนึ่งในการให้เกิดฝนตกลงมายังโลก และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินในประเทศอินเดียสมัยนั้นนิยมช้างเป็นพาหนะ ดังนั้นพระอินทร์ก็ทรงมีช้าง-ไอราวตะเป็นพาหนะเช่นกัน

และจากชื่อของช้างไอราวตะก็เป็นที่ยึดได้อย่างแน่นอนว่าช้างไอราวตะมีความสัมพันธ์ช่วยเหลือพระอินทร์ เพราะชื่อไอราวตะ มีความหมายว่าเมฆ, ฟ้าแลบ, รุ่งกินน้ำ โดยเฉพาะชื่ออักษรมาตงคะ (อกรมาตงค) ซึ่งเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของช้างไอราวตะ แปลว่าช้างผู้เป็นก้อนเมฆ โดยมาจากคำว่า อกร แปลว่าเมฆ มาตงค แปลว่าช้าง

ตามความหมายของชื่อช้างไอราวตะที่เกี่ยวกับเมฆนั้น คงเป็นด้วยช้างไอราวตะเป็นช้างเผือกที่มีสีผิวขาวผ่อง เพราะเกิดจากทะเลน้ำนม หรือเกษียรสมุทร จึงทำให้ชาวอินเดียในสมัยนั้นเกิดความเชื่อว่าเมฆคือช้างที่ล่องลอยไปในท้องฟ้า และเมื่อเมฆรวมกลุ่มกันมากเข้าจะเกิดฝนตกลงมายังโลก ทั้งมีความเชื่อว่า โลกได้รับความคุ้มครองรักษา

รูปที่ ๑

ประตูทางค้ำยันตะวันออกของพระสถูปสาญจี
 มีภาพช่างที่แกะสลัก อันเป็นหลักฐานสำคัญว่า
 ชาวอินเดียมมีความสนใจเกี่ยวกับช่างเป็นพิเศษ

(จาก The Wonder that was India)

ประทับ ประคองจากข้างประจำทิศซึ่งเป็นข้างสวรรค์ ส่วนในความหมายของข้างไอราวตะ ที่เกี่ยวกับ พ้าแลบและรุ่งกินน้ำนั้นคงจะถือ เป็นอาวุธของพระอินทร์ คือ สายฟ้า หรือวัชระ ดังนั้นข้างไอราวตะ จึงมีความสัมพันธ์กับฝนเพราะเป็นพาหนะของพระอินทร์ เทพเจ้าแห่งฝน และข้างไอราวตะซึ่งเป็นพาหนะของพระอินทร์ เปรียบเหมือนเมฆและฟ้าแลบอันเป็นเหตุของการที่จะเกิดฝนตก และจากความเชื่อนี้ ชาวอินเดียสมัยนั้นคงจะมีความคิดให้ข้างสวรรค์มีความสัมพันธ์กับข้างบนโลกด้วย โดยที่มีความเชื่อว่า เมื่อบ้านเมืองใดมีข้าง ผีอกที่มีลักษณะดี เป็นมงคล ได้รับการยกย่องนับถือเป็นอย่างดีจากพระเจ้าแผ่นดินและชาวเมือง ข้างนั้นก็ สามารถช่วยบันดาลให้ฝนตกตรงตามฤดูกาล บ้านเมืองมีความสงบสุข ความคิดนี้ได้ยึดถือสืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สรุปได้ว่าข้างมีประโยชน์ต่อคนมากนับตั้งแต่ที่คนรู้จักจับข้างมาฝึกหัดใช้งานจนถึงปัจจุบันนี้ และกว้ออินเดียได้เอาเรื่องราวของข้างเข้าไปมีบทบาทต่าง ๆ ทางศาสนาให้ วิจิตรพิสดารยิ่งขึ้น ทั้งมีการสร้างศิลปกรรมสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับข้างไว้มากมาย เช่นการสร้างหัวเสาที่เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ วางประจำทิศ มี ข้าง นก (หรือบางที่เป็นโค ม้า สิ่ง เป็นต้น ข้างก็จัดเป็นสัตว์ประจำทิศด้วย และโดยเฉพาะที่สถาปนาเมืองสำคัญในประเทศอินเดีย มีประติมากรรมสลักภาพพระพุทธรูปประวัติ ซึ่งสลักไว้อย่างงดงามมาก และสถาปนาที่เมืองสารนาถซึ่งเป็นสถานที่ที่พระเจ้าอโศกโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธานุสรณ์ มีภาพข้างปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในหินสลักนั้น เหล่านี้ช่วย และมีภาพหินสลักพระพุทธรูปเจ้าทรงปราบข้างนาฬาคีรีด้วยพระเมตตาก็มีปรากฏอยู่ที่เมืองอมราวดี ภาพหินสลักเหล่านี้ยังปรากฏเป็นหลักฐานอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

ความสำคัญของข้างในวรรณคดีสันสกฤต

ก. ความสัมพันธ์ของข้างกับเทพเจ้าและฤๅษี

๑. ประวัติความเป็นมาของข้าง ในหนังสือมาตังคีสากล่าวว่าข้างถือกำเนิดมาจากเปลือกไข่ในพระหัตถ์ของพระพรหม และในคำราพระคชลักษณ์ของไทยซึ่งอ้างว่าได้มาจากคำราชาศาสตร์ของอินเดียว่า ข้างถือกำเนิดมาจากคอกบัวและเกสรดอกบัวที่ผูกขึ้น

มาจากพระนาถีของพระวิษณุ ส่วนในคัมภีร์รามายณะตอนอารณียภานท์กล่าวถึงกำเนิดของ
 ช้างว่า ช้างโดยทั่วไปถือกำเนิดจากมาตังคี, ช้างประจำทิศถือกำเนิดจากเศวตา, ช้าง
 ไอราวตะถือกำเนิดมาจากนางอิราวตี มาตังคี เศวตา อิราวตี เป็นวงศ์วานของโกรธวิชา
 ธิดาของทกษประชาบดี นอกจากนี้ในคัมภีร์ปุราณะต่าง ๆ รามายณะ และมหาภารตะก็กล่าว
 ว่าช้างไอราวตะเกิดขึ้นจากการที่เทพเจ้าและอสูรกวณเกษียรสมุทร

ดังนั้นผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของช้างตามข้อมูลที่รวบรวมขึ้น ดัง
 ต่อไปนี้

ก) ช้างถือกำเนิดจากเปลือกไข่ในพระหัตถ์ของพระพรหม

ในหนังสือมาตังคีลลากล่าวถึงกำเนิดของช้างตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์
 ว่ามีมาตั้งแต่พระพรหมสร้างโลก เนื่องจากความเชื่อที่ว่า พระพรหมออกจากไข่ทอง
 หรือหิรัญยครรภ์ (โหมม อดุม) ดังที่กล่าวในมานวธรรมศาสตร์ว่า

so' bhidyāya sarīrātsvātsisṛkṣurksurvividhāḥ prajāḥ /
 apa-eva sasarjādāu tāsu bijamavāsrajat // ^๑ Mn.1.8.

ความว่า พระผู้เป็นเจ้าของพระองค์นั้น เพ่งแล้ว ประารถนาที่จะสร้างหมู่มสัตว์
 นานาชนิด จาครางของตน โดยสร้างน้ำเชื้อขึ้นก่อนแล้วปล่อยน้ำเชื้อในน้ำนั้น

tadaṇḍamabhavaddhāimam sahasrāṃsusamaprabham /
 tasmiñjajñe svayaṃ brahmā sarvalokapitāmahaḥ // ^๒ Mn.1.9.

ความว่า เชื้อนั้นกลายเป็นไข่ทองมีแสงเหมือนดวงอาทิตย์ พระพรหมทรงเป็น
 บรรพบุรุษของโลกทั้งปวง พระองค์ประสูติในไข่นั้น

พระพรหมทรงเป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ที่ใคร่บียกย่องว่าเป็นเทพเจ้าผู้สร้าง
 สรรพสิ่งทั้งปวงในโลก ดังในหนังสือมาตังคีลลา ได้กล่าวต่อไปอีกว่า เมื่อไข่ทองแบ่งออก

^๑ Charles Rockwell Lanman, A Sanskrit Reader : Mānava Dharmasāstra
 (Cambridge : Harvard University Press, 1971), Mn.1.8.57.

^๒ Ibid. Mn.1.9.57.

เป็น ๒ ซีก พระพรหมทรงสร้างจักรวาลโดยมีหลักฐานกล่าวอ้างในมานธรรมศาสตร์ว่า

tabhyām sa sākālābhyām ca
divam bhūmiṃ ca nirmame /
madhye vyoma disascāṣṭāvapām .
sthanam ca śāsvatam // Mn.1.13.

ความว่า พระผู้มีพระภาคนั้นทรงสร้างสวรรค์และโลกจากไซทอง ๒ ซีก นั้น และทรงสร้างทองฟ้ากับทิศ ทั้ง ๘ ทิศ ทรงสร้างสถานที่อันเป็นนิรันตรของน้ำในระหว่างซีกโลกทั้ง ๒ ซีก นั้น

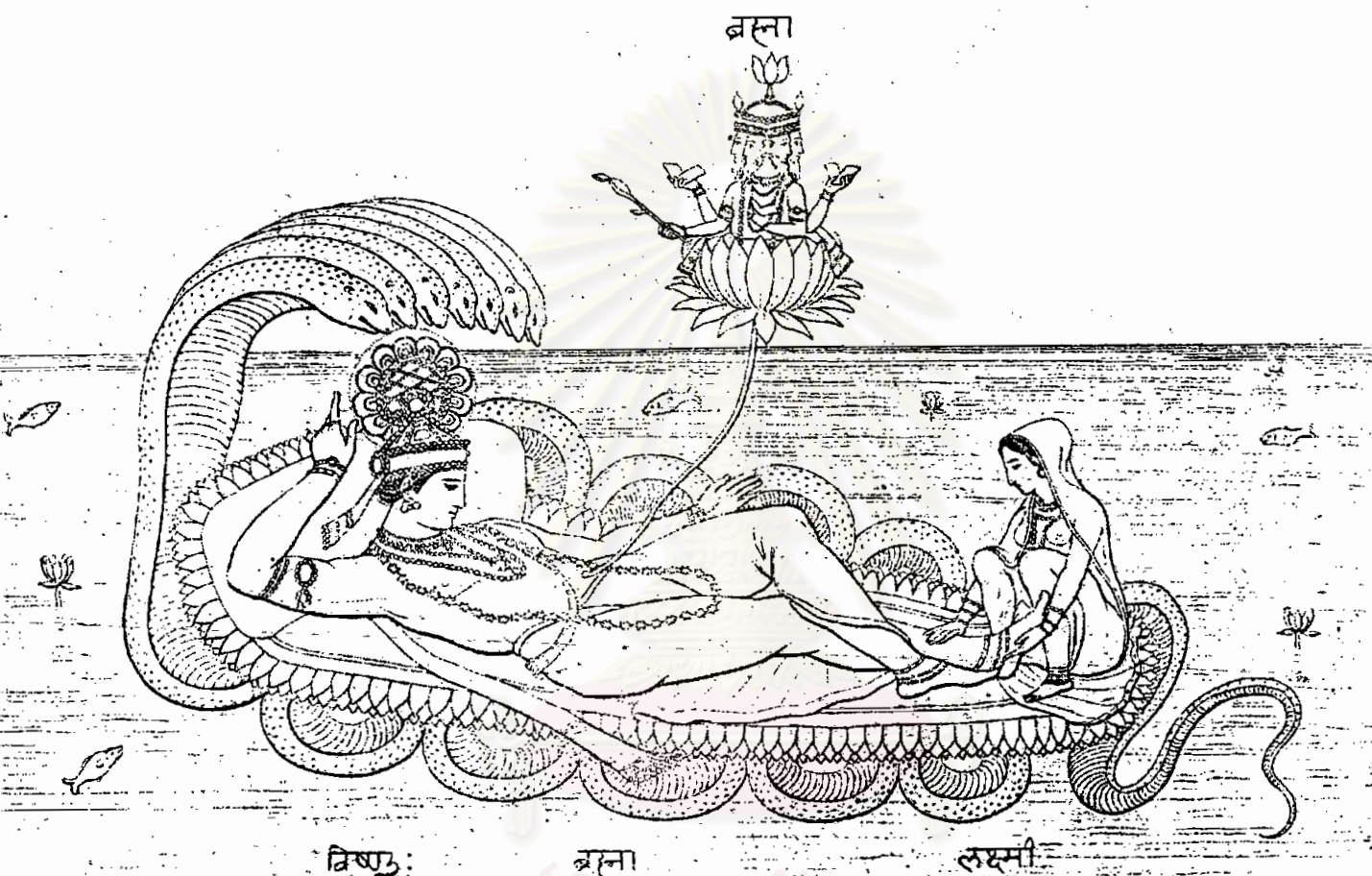
มาตังคลีลา ๑.๒๒-๑.๒๓ ได้กล่าวถึงกำเนิดของข้างจากเปลือกไซนั้นกล่าวคือ เมื่อไซทองแบ่งออกเป็น ๒ ซีก ดวงอาทิตย์หรือครุฑ นกสวรรค์ออกจากไซแล้ว พระพรหมทรงเอาเปลือกไซอันใสสว่างนั้นมาถือไว้ในพระหัตถ์ทั้ง ๒ แล้วทรงรำยมนตร์ สามเวท ๑ จบ เกิดข้างโอรราวตะขึ้นจากเปลือกไซในพระหัตถ์ขวา ครั้นพระองค์ทรงรำยมนตร์สามเวทต่อไปอีก ๑ จบ เกิดข้างขึ้นจบละเขือก รวมทั้งข้างโอรราวตะเป็น ๔ เขือก เป็นข้างประจำทิศ ๘ ทิศ ต่อจากนั้น พระพรหมทรงสร้างข้างพังขึ้นจากเปลือกไซในพระหัตถ์ซ้าย เพื่อให้เป็นคูครองของข้างพลาวยอยู่ประจำทิศเหล่านั้นจึงเกิดลูกหลานเป็นวงศ์วานสืบต่อมา^๒

ข) ข้างถือกำเนิดจากดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระวิษณุ

ความเชื่อที่ว่าข้างถือกำเนิดมาจากดอกบัวซึ่งมีเกสร และกลีบบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ โดยมีพระพรหมประทับอยู่บนดอกบัวนั้น น่าจะมาจากคติความเชื่อของพวกไวษณว (Vaiṣṇava) ซึ่งเป็นชาวอินเดียพวกหนึ่งที่นับถือยกย่องพระวิษณุหรือพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าสูงสุด ในบรรดาเทพเจ้าสำคัญที่ชาวอินเดียนับถือ ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ พระศิวะ หรือพระอิศวร

^๑ Charles Rockwell Lanman, A Sanskrit Reader, Mn.1.13.57.

^๒ ป.ส. ศาสตร์, แปล, มาตังคลีลา, ๑.๒๒.๑.

วิष्ณุ:

บรหฺมา

ลักษฺมี

รูปที่ ๒ พระวิษณุบรรทมบนอนอนันตนาคราชพร้อมด้วย
 พระนางลักษมี ในเกษียรสมุทร มีพระพรหมมุค
 ขึ้นประทับบนคอดบัว จากพระนาฬิของพระวิษณุ

[จาก หนังสือ The Hindu Pantheon ของ Edward Moor. (1810).]

ในคัมภีร์ปุราณะบาง เล่มและในมหาปุราณะได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า เมื่อพระวิษณุ หรือพระนารายณ์บรรทมหลับบนเศษหรืออนันตนาคราช ในทะเลอันม หรือ เกษียรสมุทร อย่างที่เรียกว่า พระนารายณ์บรรทมเกษียรสมุทร ได้มีคอกบัวผุดงอกยาวออกมาจากพระนาภีของพระองค์คอกหนึ่ง บนคอกบัวนั้นมีพระพรหมประทับอยู่ พระพรหมทรงเป็นเทพเจ้าที่ได้รับนับถือว่าเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งทั้งปวงขึ้นในโลก ซึ่ง มอร์ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ The Hindu Pantheon ว่า พระนาภีของพระวิษณุหรือพระนารายณ์เป็นศูนย์กลางของจักรวาลก้านบัวเป็นเขาพระสุเมรุ คอกบัวเป็นโลกจักรวาล กลีบบัว และเกสรดอกบัวเป็นภูเขาดังต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบภูเขาสุเมรุ^๒

คติการสร้างข้างจากกลีบบัวและเกสรดอกบัวนั้น มีกล่าวไว้ในตำราศลักษณ์ของไทย ซึ่งอ้างว่าได้มาจากตำราศลักษณ์ของอินเดีย ได้กล่าวอ้างว่า เทพเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระพรหม พระอิศวรหรือพระทิวะ พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระอัคนี เป็นผู้สร้างข้างจากเกสรดอกบัว และกลีบบัว เกิดเป็นข้าง ๔ ตระกูล ดังนี้

ข้างที่พระพรหมสร้าง เรียกข้างตระกูลพรหมพงศ์

ข้างที่พระอิศวรสร้าง เรียกข้างตระกูลอิศวรพงศ์

ข้างที่พระวิษณุสร้าง เรียกข้างตระกูลวิษณุพงศ์

ข้างที่พระอัคนีสร้าง เรียกข้างตระกูลอัคนีพงศ์^๔

^๑ C.L. Goswami, Om Śrīmad Bhāgava Mahāpurāna, Part I (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971) p. 835.

^๒ Edward Moor, The Hindu Pantheon, p. 28.

^๓ อายัณโฆชะ, รวบรวม, "ตำราพระศลักษณ์," ในหนังสือพิมพ์ไทยเชชม, (๒๔๗๑), หน้า ๔๑๖-๔๑๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ข้าง ๔ ตระกูลนี้ผู้วิจัยรวบรวมรายละเอียดไว้ในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ส่วนในหนังสือมาตังคัสตีลาได้กล่าวถึงข้างว่ามีหลายชาติต่าง ๆ กัน ในสมัยต่าง ๆ กัน คือ มี ๔ ชาติ ได้แก่ ข้างภทรชาติ เกิดในสมัยกฤตยุก ข้างมันหชาติเกิดในสมัยไตร-ทายุค ข้างมฤคชาติเกิดในสมัยทวาปรยุค ข้างสังกัรชชาติเกิดในสมัยกลียุค^๑

ก) ข้างดื่อกำเนิดจากธิดาบางองค์ของโกรธวศา

เกี่ยวกับกำเนิดข้างมีกล่าวไว้ในคัมภีร์รามายณะ ตอน อารัณยกาณห์ บทที่ ๑๕^๒ โดยที่นักชฎายุเลา เรื่องกำเนิดสิ่งมีชีวิตทั้งปวงที่เกิดขึ้นในโลก ถวายพระรามพระลักษมณ์ฟัง ซึ่งผู้วิจัยขอยกมาแต่เฉพาะที่เกี่ยวกับข้างดังนี้ พระทักษประชาบดีมีธิดา ๖๐ องค์ พระกษยปะทรงอภิเษกสมรสกับธิดา ๘ องค์ ของพระทักษประชาบดี ในจำนวนมเหสีเหล่านี้ โกรธวศา (Krodhavasā) มเหสีองค์หนึ่งมีธิดา ๑๐ องค์ คือ มฤคิ, มฤคมนตรี, หริ, ภัทรมาทา, มาตังคิ, สารทูลิ, เศวตา, สุรพิ, สุรส่า, กทรุ บรรดาธิดาของโกรธวศาเหล่านี้ได้เป็นผู้ให้กำเนิดแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง เช่น มฤคิ มีลูกเป็นกวาง, มฤคมนตรีมีลูกเป็นหมี, หริ มีลูกเป็นสิงโตและลิง ภัทรมาทามีลูกสาว ๑ องค์ ชื่อ อีราวตี นางอีราวตีมีลูกชาย คือ ข้างไอราวตะ ผู้ซึ่งได้รับยกย่องจากพระพรหมให้เป็นเจ้าแห่งข้างทั้งหมด คือทั้งบนสวรรค์และในโลก^๓ ส่วนมาตังคิ มีลูกเป็นข้าง เศวตามีลูกเป็นข้างประจำทิศ

ดังนั้นข้างดื่อกำเนิดมาจากธิดาของโกรธวศา ๓ องค์ คือ ภัทรมาทา, มาตังคิ, และเศวตา ธิดาชื่อภัทรมาทามีหลานคือข้างไอราวตะ

^๑ ป.ส. ศาสตรี, มาตังคัสตีลา, ๑.๒๖-๑.๓๐ . ๘-๑๐.

^๒ Manmatha Nath Dutt, tr., The Ramayana : Āraṇya Kāṇḍam, (Calcutta : Girish Chandra Chackravarti, 1892) p.537.

^๓ H.H. Wilson, tr., The Vishnu Purāna : A System of Hindu Mythology and tradition, p.145.

ง) ข้างโอรารวตะถือกำเนิดจากเกษียรสมุทร

ในคัมภีร์มหาภารตะ คัมภีร์รามายณะและคัมภีร์ปุราณะต่าง ๆ^๑ กล่าวอ้างถึงข้างโอรารวตะถือกำเนิดขึ้นมาจากเกษียรสมุทร ที่เทพเจ้ากัณโฐริใช้ภูเขามันทรกวนเกษียรสมุทร โดยใช้พญานาคवासูกิ (ไทยใช้ว่าสุกรี) แทนเชือกเพื่อบั่นภูเขามันทร เพื่อต้องการนำอมฤตมาดื่มกัน น้ำอมฤตมีคุณสมบัติที่ทำให้ผู้ดื่มมีร่างกายแข็งแรง และมีชีวิตยั่งยืนเป็นผู้ไม่ตาย

สรุปเรื่องกำเนิดของข้างตามความเชื่อในศาสนาพรหมณ์^๒ เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าที่สำคัญ ๒ องค์ คือ พระพรหม และพระวิษณุ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์นั้น โดยที่ชาวอินเดียนับถือยกย่องพระพรหมว่า พระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งปวงให้เกิดขึ้นในโลก ตามหลักฐานในหนังสือมานวธรรมศาสตร์ว่า พระพรหมเกิดจากไข่ทองในน้ำ เมื่อเปลือกไข่แยกออกเป็น ๒ ซีก พระพรหมทรงสร้างจักรวาล มีท้องฟ้า อากาศ ทิศทั้ง ๘ ทิศ น้ำ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นธรรมชาติอันถาวร นักปราชญ์ผู้แต่งหนังสือมาตังคลีลาคงจะได้อธิบายเรื่องพระพรหมถือกำเนิดจากไข่ทองนั้น มาเกี่ยวข้องกับข้าง โดยกำหนดให้ข้างถือกำเนิดจากเปลือกไข่อันใสสว่างในพระหัตถ์ของพระพรหม ทั้งนี้เมื่อพิจารณาคำที่ใช้เรียกข้างว่าหัสตี, หัสตินในภาษาสันสกฤต หัตถิ ในภาษาบาลีแปลว่าสัตว์ผู้มีมือได้แก่วงศ์ข้าง และคำนี้ในหนังสือมาตังคลีลาแปลว่า ข้าง เพราะเป็นสัตว์ที่เกิดจากพระหัตถ์ของพระพรหม

นอกจากนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพรหมมีอาสนะเป็นดอกบัว ดังนั้นในเรื่องที่พระพรหมประทับบนดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระวิษณุ ขณะที่พระวิษณุบรรทมหลับบนอนันตนาคราชในเกษียรสมุทรนั้นเป็นไปตามความเชื่อของพวกไวษณวนิกายที่ยกย่องพระ-

^๑ Protap Candra Roy, tr., The Mahabharata of Krishna - Dwaipayana Vyasa, Vol. I. Adi Parva, Section 18 (Calcutta : Bharata press, 1884), p. 66.

Hari Prasad Shastri, tr. The Ramayana of Valmiki : Bala Kanda, Vol. I. (London : Shanti Saddan, 1962), p. 25.

วิษณุเป็นเทพเจ้าสูงสุดในบรรดาเทพเจ้าสำคัญ ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ ซึ่งตำราพระคัมภีร์ของฮินดูอ้างว่า ได้มาจากตำราคชศาสตร์ของอินเดียที่เขียนไว้ในหมวดหนึ่งของภาคผนวกในคัมภีร์อถรรพเวท ตำราพระคัมภีร์ของฮินดูได้กล่าวว่า พระพรหม ฉวยดอกบัวแด่พระอิศวร พระอิศวรทรงแบ่ง เกสรดอกบัวถวายพระพรหม พระวิษณุ และ พระอัคนี และพระองค์เอง ส่วนกลีบบัว ๘ กลีบ พระอิศวรถวายพระพรหมหมด เทพเจ้า เหล่านั้นจึงสร้างข้างขึ้นจากเกสรดอกบัวและกลีบบัวเหล่านั้น เกิดเป็นข้าง ๔ ตระกูล คือ ข้างตระกูลพรหมพงศ์ ตระกูลอิศวรพงศ์ ตระกูลวิษณุพงศ์ และตระกูลอัคนีพงศ์ ตามลักษณะ ของข้าง คงจะได้คชิจจากการที่พระพรหมประทับบนดอกบัวผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระวิษณุ คชังกล่าวมาแล้ว

นอกจากนั้นตามคัมภีร์มหาภารตะ รามายณะ กล่าวถึงข้างโอรราวตะว่าเกิดจาก นางอิราวตี วงศ์วานของนางโกรธวศาคีตาของทักษประชาบดี และขณะเดียวกันก็กล่าวว่า ข้างโอรราวตะเกิดจากเกษียรสมุทรที่ยกษัณสูร และเทพเจ้ากวนขึ้นเพื่อจะได้น้ำอมฤต และ ข้างโอรราวตะก็เป็นข้างประจำทิศ ที่เกิดจากเปลือกไข่ในพระหัตถ์ของพระพรหม เป็นเชือก แรก และข้างประจำทิศเชือกอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นตามมาจนครบประจำทิศ ๘ เชือก เมื่อพระพรหมร่ายมนตร์สามเวท และยังมีเรื่องราวของข้างเกิดจากมาตังคีธิตาของพระนางโกรธวศาคีตา ข้างประจำทิศเกิดจากนางเสวตา ธิตาของพระนางโกรธวศาคีตา เช่นเดียวกัน

แสดงว่าเรื่องราวกำเนิดของข้างนั้นเป็นไปตามความเชื่อ และเป็นไปตามเหตุการณ์ที่สำคัญต่าง ๆ ในทางศาสนา และในวรรณคดี ทั้งแสดงให้เห็นว่าข้าง เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญยิ่งของชาวอินเดีย และข้างจะต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับนับตั้งแต่เรื่องพระพรหม สร้างสรรพสิ่งทั้งปวงขึ้นในโลก แม้ที่มีความเชื่อในพระทักษประชาบดีที่สร้างทุกสิ่งทุกอย่างในโลกอย่างเดียวกับพระพรหม โดยมีวงศ์วานช่วยกันสร้างสัตว์ทั้งหลายต่อมา ทั้งที่ข้างโอรราวตะได้ชื่อว่าเป็นลูกของนางอิราวตี แม้ในวรรณคดีต่าง ๆ ได้กล่าวถึงการกวนเกษียรสมุทรมานั้น ก็มีข้างโอรราวตะขึ้นมาจากเกษียรสมุทรมานั้นเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งด้วย ยิ่งกว่านั้น ชาวอินเดียยกย่องพระอินทร์เป็นเทพเจ้าที่สำคัญองค์หนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่ไปรยปรายฝน

ให้ตกลงมายังโลก ช้างไอรಾವตะก็เป็นพาหนะของพระอินทร์ และมีส่วนช่วยในหน้าที่ของพระอินทร์ด้วย โดยเห็นได้จากความหมายของชื่อ ไอรಾವตะ แปลว่า พ้าแลบ รุ่งกินน้ำ และเมฆ เรื่องราวของช้างเป็นเรื่องที่เห็นได้ชัดว่า ชาวอินเดียคงจะเห็นความสำคัญของช้าง จึงต้องการยกย่องช้างให้เป็นที่นับถือโดยทั่วไป

๒. ช้างประจำทิศ

ช้างประจำทิศเป็นช้างสวรรค์มีหน้าที่ช่วยประทับระคองโลกจักรวาลอยู่ประจำทิศทั้ง ๘ ทิศ จึงเรียกว่าช้างโลกบาล การนับทิศนั้นโดยยึดถือเขาพระสุเมรุเป็นหลัก ช้างเหล่านี้สามารถเหาะไปในอากาศได้ตามอิสระ ช้างประจำทิศตรงกับเป็นภาษาสันสกฤตว่า ทิกุกช (diggaḥja) ทิศาคช (diśāgaḥja) ทิงฺนาค (dinnāga) ทิกฺวารณ (digvāraṇa) อษฏทิกุกช (Aṣṭadiggaḥja) ช้างประจำทิศมีกล่าวถึงในกวีนิพนธ์มหาภารตะ ตอนกฤษณะบรพ^๑ และมีรวบรวมชื่อไว้ในหนังสืออมรโกษ ดังนี้

Airāvataḥ Puṇḍarīko

Vāmanaḥ Kumūdo'ñjanaḥ /

Puṣpadantaḥ Sārvabhaumaḥ

Supratīkaśca Diggaḥjaḥ //4// Amar . 1 . 3 . 4.

Kariṇyo'Bhramu - Kapila

Piṅgalānpamāḥ kramāt /

Tāmrakarṇī Śubhradantī

Cāṅganā Cāñjanavatī //5//^๒ Amar . 1 . 3 . 5.

^๑ Kisari Mahan Ganguli, tr., The Mahabharata of Krishna - Dwailpayana Vyasa, vol.5 section 12 Bhishma Parva (Delhi : Munshiram Manoharlal, 1973), p.28.

^๒ Amarasimha, Amarakoṣa; Prathama Kānda Digvarga (Varanasi : the Chowbhamba Vidyabhawan, 1970), 1 . 3 . 4, 1 . 3 . 5.

และในหนังสือ The Puranic Encyclopaedia ได้จัดเป็นคู่ข้างพลายและข้างพัวอยู่ประจำทิศดังนี้^๑

ประจำทิศ	ชื่อข้างพลาย	ชื่อข้างพัว
ตะวันออก	ไอราวต (Airāvata)	อภฺรมุ (Abhramū)
ตะวันออกเฉียงใต้	ปุนฺดริก (Pundarīka)	กปิล (Kapilā)
ใต้	วามน (Vāmana)	ปิงฺกล (Piṅgalā)
ตะวันตกเฉียงใต้	กุมุท (Kumuda)	อนุปมา (Anupamā)
ตะวันตก	อญฺชน (Anjana)	ตามฺรกรฺณี (Tāmrakarnī)
ตะวันตกเฉียงเหนือ	ปุชฺปนฺต (Puṣpadanta)	ศุภฺรทนต์ (Śubhradantī)
เหนือ	สํารวภาม (Sārva-bhauma)	องฺกนา (Aṅganā)
ตะวันออกเฉียงเหนือ	สุปรตีก (Supratīka)	อญฺชนาวตี (Anjanāvati) ^๑

นอกจากข้างประจำทิศเหล่านี้ ในกวีนิพนธ์รามายณะตอนพาลกาวตได้กล่าวถึงข้างยืนแบกโลกอยู่ใต้โลกอีกอยู่ประจำทิศ ๔ ทิศ มี ๔ เชือก เรียกข้างแห่งจักรวาล เรื่องนี้ได้เล่าขึ้นเมื่อโอรสของพระสครซึ่งติดตามหาม้าของบิดาได้เห็นข้างเหล่านี้มีดังนี้^๒

- ข้างประจำทิศตะวันออกชื่อ วิรุปาฯ (Virūpākṣa)
- ข้างประจำทิศใต้ชื่อ มหาปทุมสม (Mahapadmasama)
- ข้างประจำทิศตะวันตกชื่อ เสามนส (Saumanasa)
- ข้างประจำทิศเหนือชื่อ ภฺทร (Bhadra)^๒

^๑ Vettam Mani, The Puranic Encyclopaedia (Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), p.62.

^๒ Hari Prasad Shastri, tr., The Ramayana of Valmiki, p.85.

๓. เกี่ยวกับอวัยวะบางส่วนและอุปนิสัยบางอย่างของช้าง

ช้างมีอวัยวะบางอย่างไม่เหมือนกับสัตว์อื่นโดยทั่วไป คือมีลิ้นม้วนกลับเข้าไปอยู่ในปาก ส่วนที่เห็นจะเป็นคอกกลางของลิ้น และช้างมีความร้อนเผาผลาญอยู่ในตัวตลอดเวลา แต่ไม่มีเหงื่อปรากฏตามผิวหนัง เพราะเหงื่อไหลภายในร่างกายของช้าง และออกมาทางงวง โดยช้างพ่นออกมาเป็นละอองน้ำ และซึมออกทางเล็บเท้า นอกจากนี้ช้างเป็นสัตว์ที่ตื่นตกใจง่าย แต่ถ้าช้างกำลังคึกมันซึ่งเป็นอาการของความต้องการทางเพศ มันจะมีความกล้าไม่กลัวเกรงต่อสิ่งใด เรื่องราวเกี่ยวกับอวัยวะของช้างและอุปนิสัยบางอย่างที่แตกต่างไปจากสัตว์อื่นนั้น ในหนังสือ มาตังคลีลา ได้กล่าวถึงสาเหตุของความเจ็บป่วยของอวัยวะและอุปนิสัยเหล่านั้นโดยถูกเทพเจ้าและฤษีสาป ตังมีเรื่องเล่าดังต่อไปนี้

ก) ลิ้นและความร้อนเผาตัว^๑

ครั้งหนึ่งพระเพลิงหรือพระอักษิณผู้มีหน้าที่นำเครื่องสังเวทไปให้เทพเจ้า ได้เกิดผิดใจกับเทพเจ้าเหล่านั้น ด้วยสาเหตุที่พระองค์ไม่ได้รับเครื่องสังเวทอันเป็นส่วนแบ่งของพระองค์จากเทพเจ้าเหล่านั้น พระองค์จึงหายตัวหนีเข้าไปอยู่ในป่า ทำให้เทพเจ้าเหล่านั้นเดือดร้อนเพราะไม่มีผู้นำเครื่องสังเวทไปให้ พระพรหมจึงรับสั่งให้ช้างโลกบาลหรือช้างประจำทิศติดตามหาพระอักษิณ ช้างโลกบาลไปถึงอาศรมที่พระอักษิณพักอยู่จึงร้องทูลเชิญให้พระองค์เสด็จออกมา พระอักษิณไม่ยอมออกมาพบ ช้างเหล่านั้นจึงทำอุบายรังแกพระชายาของพระอักษิณ เป็นผลให้พระอักษิณโกรธมาก และออกมาเห็นช้าง พระองค์ปรารถนาจะเผาช้างเหล่านั้นเสีย แต่ไม่อาจกระทำได้ เพราะช้างพวกนั้นมีอำนาจของพระพรหมรักษาอยู่ พระอักษิณจึงสาปแช่งช้างเหล่านั้นให้อ่างวาทะทำตามคำสั่งของพระพรหม ให้มีลิ้นม้วนกลับเข้าไปอยู่ในปาก และให้มีความร้อนเผาผลาญภายในตัวตลอดเวลา

พระพรหมจึงประทานพร เพื่อช่วยเหลือช้างเหล่านั้นให้ได้รับความสุขโดยให้ช้างมีนิสัยชอบอาบน้ำ, เล่นโคลน, ชอบคุดผ่นพันตัว เพื่อเป็นการบำบัดความร้อน

^๑ ป. ส. ศาสตร์, แพล, มาตังคลีลา, ๑.๓๕-๓๖.๑๒.

ข) การตกมันของช้าง^๑

ช้างโลกบาลเป็นพาหนะของ เทพเจ้าที่เป็นโลกบาล มี พระอินทร์ พระอัคนี เป็นต้น ช้างเหล่านี้เมื่อออกรบในคราวที่เทพเจ้ากับอสูรทำสงครามกันก็เกิดอาการตื่นตกใจกลัวหนีไปหาพระพรหม พระพรหมจึงทรงสร้างมเหษรุษ คือกำหนดการตกมันให้เข้าสิงในตัวช้าง เนื่องจากแต่เดิมช้างไม่มีอาการตกมัน และพระพรหมทรงสาปช้างให้มีอัยตะอยู่ภายใน ไม่ปรากฏออกมาข้างนอก เพื่อสะดวกในการเดินทางและวิ่ง ดังนั้นเมื่อช้างเหล่านั้นตกมัน มันจะมีความกล้าหาญเข้าไล่ฆ่าอสูรจนได้ชัยชนะ แล้วจึงกลับไปยังทิศของคนพร้อม กับเทพเจ้า

ค) เหงื่อของช้าง^๒

แต่เดิมช้างเป็นสัตว์ที่มีเหงื่อมาก ดังนั้นเมื่อช้างเป็นพาหนะให้เทพเจ้ารบกับอสูร ฝ่ายเทพเจ้ามักพ่ายแพ้แก่อสูร พระवरุณจึงทรงตั้งข้อสงสัยแก่ควา เทพเจ้าที่ออกรบบนหลังช้างนั้นคงจะรำคาญเหงื่อของช้าง พระองค์จึงประทานพรให้ช้างมีเหงื่อไหลอยู่ข้างในตัว แล้วพ่นเหงื่อนั้นออกมาทางปลายงวง

ง) ช้างมีนิสัยชอบดมมูลมูลของตน^๓

การที่ช้างมีนิสัยชอบดมมูล (อุจจาระ) มูล (ปัสสาวะ) ของตนนั้น เพราะมีสาเหตุที่ช้างถูกฤษีภฤคสาป โดยมีเรื่องราวว่า ครั้งหนึ่งช้างทั้งหลายไปที่อาศรมของฤษีภฤค แล้วช้างเหล่านั้นพากันนอนต้นไม้ในบริเวณนั้น ทั้งถ่ายปัสสาวะ อุจจาระลงในเตาพิธีด้วย ฤษีภฤคโกรธมากจึงสาปช้างเหล่านั้นให้มีนิสัยชอบดมมูลมูลของตน

^๑ ป. ส. ศาสตรี, แปล, มาตงกลีลา, ๑. ๒๔. ๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ๑. ๓๘. ๑๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๑. ๓๘. ๑๒-๑๓.

การที่เราได้ทราบเรื่องราวทำนองเพนินิยายเกี่ยวกับช่างทำให้ได้ข้อสังเกต และมีความรู้เกี่ยวกับอวัยวะบางอย่างตลอดจนอุปนิสัยของช่างอันเป็นไปตามธรรมชาติ และทำให้เรารู้จักช่างดีขึ้น

จ) ช่างถูกสาป^๑

มีเรื่องราวในหนังสือมาตังคลีลากล่าวถึงช่างหมอคือสรภาพ หรือเสียความเป็นเทพ เรื่องนี้ฤษีปาสาปผู้เป็นหม่อช่าง เล่าถวายพระเจ้าโรมบาทแห่งเมืองอังคะในประเทศอินเดียว่า แต่เดิมช่างเดินทางไปในอากาศวิถี คือสามารถเหาะไปยังที่ใดก็ได้ตามอิสระ แต่ภายหลังช่างเหล่านั้นถูกฤษีที่รุมตปาสาป โดยมีเรื่องราวดังนี้

ครั้งหนึ่ง เมื่อช่างทั้งหลายเหาะไปพักที่คนไทรต้นหนึ่ง ซึ่งมีปริมาตรถึง ๒๐๐ โยชน์ อยู่ทางทิศเหนือของป่าหิมพานต์ กิ่งไทรไม่อาจทนกำลังน้ำหนักของช่างเหล่านั้นได้ จึงหักลงบนอาศรมของฤษีที่รุมตปาซึ่งอยู่ใต้คนไทรนั้น ฤษีคนนั้นรู้สึกตัวจากการบำเพ็ญตบะ จึงโกรธและสาปช่างเหล่านั้นไม่ให้มีอำนาจเหาะได้อีกต่อไป ต้องอยู่ในโลก นับแต่นั้นมา ช่างสวรรค์จึงเสียความเป็นเทพ หมอคือสรภาพในการไปไหนตามใจชอบ และให้เป็นพาหนะของมนุษย์ แต่ช่างประจำทิศไม่ได้ถูกสาป

เมื่อช่างประจำทิศพากันร้องทุกข์ต่อพระพรหมว่าช่างทั้งหลายไปอยู่ที่พื้นดิน มีโรคต่าง ๆ เกิดขึ้น ค่อยกินอาหารที่ไม่เหมาะสม หรือกินมากเกินไป หรือกินอาหารแล้วไม่ย่อย เป็นต้น พระพรหมจึงตรัสให้กำลังใจแก่ช่างเหล่านั้นว่า ในไม่ช้าจะมีฤษีที่สนใจ และมีความชำนาญในทาง เวชศาสตร์ เกิดเป็นเผ่าพันธุ์ของช่าง ฤษีคนนั้นจะมาบำบัดโรคของช่าง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ ป. ส. ศาสตร์, มาตังคลีลา, ๑. ๑๑-๑๓. ๔-๕.

ข. เกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดินผู้จับช้าง เป็นองค์แรก^๑

ในหนังสือมาตังคสีลาได้กล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรก คือ พระเจ้าโรมบาท หรือโลมบาท ที่สามารถจับช้างมาใช้งาน มีเรื่องราวดังนี้

พระเจ้าโรมบาท^๒ เป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งเมืองอังคะ ในประเทศอินเดีย โดยมีเมืองจัมปาเป็นเมืองหลวง วันหนึ่งขณะที่พระองค์เสด็จประพาสแม่น้ำคงคา อำมาตย์ได้กราบทูลว่า มีโขลงช้างป่าเข้าไปกินข้าวในนา ทำให้ชาวนาได้รับผลเสียหายขอให้พระองค์ทรงแก้ไขอย่างรีบด่วนด้วย

พระเจ้าโรมบาทรับสั่งให้อำมาตย์ไปสืบดูถึงที่อยู่ของช้าง ขณะเดียวกันนั้น ฤๅษีเคาตมะ, ฤๅษีนารท, ฤๅษีกฤกุ, ฤๅษีมฤคจรมา, ฤๅษีอคนิเวศย, พระอรិเมท, พระกาปยและพระมาตังคอาจารย์ ได้รับคำสั่งจากเทพเจ้าให้มาถวายพรพระเจ้าโรมบาทเพื่อให้ทรงสามารถในการจับช้างป่านั้น

ฝ่ายอำมาตย์ได้ติดตามโขลงช้างป่าขึ้นไปจนใกล้อาศรมของฤๅษีสามคายน ได้เห็นฤๅษีปาลกาปุย นั่งอยู่ในท่ามกลางโขลงช้างป่าตลอดเวลา นอกจากเวลาเย็น

พระเจ้าโรมบาทจึงไปจับโขลงช้างป่าในเวลาที่ฤๅษีปาลกาปุยเข้าไปปรนนิบัติฤๅษีสามคายนะผู้เป็นบิดาในเวลาเย็น เมื่อพระเจ้าโรมบาทจับช้างมาได้แล้วพระองค์ทรงมอบช้างเหล่านั้นให้ฤๅษีเคาตมะ และฤๅษีนารท เป็นต้น ฤๅษีเหล่านั้นผูกช้างไว้กับเสาอย่างแน่นหนา ช้างที่จับมาได้รับบาดเจ็บมาก เจ็บป่วยยังใช้งานที่เดียวไม่ได้

ค. เกี่ยวกับกำเนิดหมอช้างคนแรก^๓

หมอช้างคนแรก คือ ฤๅษีปาลกาปุยผู้มีเชื้อสายเผ่าพันธุ์เกี่ยวข้องกับช้าง โดยมีกำเนิดมาอย่างแปลกพิสดารยิ่ง ดังมีเรื่องราวอยู่ในหนังสือมาตังคสีลาดังนี้

^๑ ป. ส. ศาสตรี, แปล, มาตังคสีลา, ๑. ๕-๖. ๑-๓.

^๒ ในหนังสืออักษิปุราณะเขียนว่า โลมบาท (Lompada).

^๓ ป. ส. ศาสตรี, มาตังคสีลา, ๑. ๑๕-๒๐. ๕-๖.

พระพรหมสร้างนางฟ้าขึ้นนางหนึ่งจากการผสมด้วยความงามของยักษ์ มนุษย์
 อสูร เทพ ให้ชื่อว่า รุจิรา นางฟ้านั้นคิดว่าตนมีความงามไม่มีผู้ใดเปรียบได้จึงแสดงกิริยา
 เย่อหยิ่งต่อพระเป็นเจ้า พระพรหมจึงสำปนางฟ้าขึ้นให้ลงมาเกิดเป็นมนุษย์ โดยถือกำเนิด
 จากฤๅษีภารทว ตรีภูลวสุ นางจึงมีชื่อว่า คุณวดี วันหนึ่งนางคุณวดีไปที่อาศรมของฤๅษีมา-
 ตังคะเพราะความอยากรู้อยากเห็น ฝ่ายฤๅษีมาตังคะคิดว่าพระอินทร์ส่งนางมาทำลายพิธี
 นำเพ็ญตบะของคน จึงสำปนางคุณวดีให้กลายเป็นช่างฟัง

ต่อมาฤๅษีมาตังคะได้ทราบวาทนางไม่มีความผิด จึงบอกให้ทราบว่า นางจะพ้นคำ
 สำปเมื่อนางได้คืนน้ำอสุจิของฤๅษีสามคายน และคลอดบุตรชาย

ครั้นวันหนึ่งนางยักษ์คนหนึ่ง แอบรวมรักต่อฤๅษีสามคายนขณะที่ฤๅษีนอนหลับ เมื่อฤๅ
 ษีรู้สึกตัวจึงลุกขึ้นออกไปถ่ายปัสสาวะนอกอาศรม น้ำอสุจิไหลลงพร้อมกับน้ำปัสสาวะนั้น
 เมื่อฤๅษีกลับเข้าอาศรมแล้ว นางช่างฟังกินน้ำนั้นแล้วตั้งครรภ์ และคลอดบุตรออกทางปาก
 เป็นชาย นางนำบุตรชายไปถวายฤๅษีสามคายนะ แล้วนางก็พ้นคำสำปกลับไปสู่สวรรค์ ฤๅ
 ษีรับบุตรนั้นมาด้วยความยินดี ต่อจากนั้นฤๅษีสามคายนะได้ทำพิธีชาตกรรม คือพิธีเกี่ยวกับการ
 1 เกิด และตั้งชื่อกุมภกรว ปาลกาปะกุมภร เลี้ยงชีพด้วยพฤษชาติมีใบไม้และน้ำ เล่นกับช่าง
 ฟัง ช่างพลาย ลูกช่าง ตามแม่น้ำ และเจริญเติบโตในหมู่โขลงช่างเป็นเวลา ๑๒,๐๐๐ ปี
 ฤๅษีปาลกาปะยะจึงมีความรู้เกี่ยวกับช่างทั้งหมด ทั้งที่เกี่ยวกับอาหารควรกิน หรือไม่ควรกิน
 ตลอดจนสิ่งที่จะทำให้ช่างได้รับความสุข หรือเกิดความทุกข์ มีความรู้ทางเวทย์ศาสตร์ คือ
 รักษาโรคภัยไข้เจ็บของช่างได้

เมื่อพระเจ้าโรมบาทจับโขลงช่างนั้นไป ฤๅษีปาลกาปะยะได้ออกติดตาม จนไปพบ
 โขลงช่างนั้นในเมืองจัมปา จึงเข้าไปรักษาบาดแผลของช่างด้วยความรักและสงสาร

ง. เกี่ยวกับลักษณะที่ดีและไม่ดีของช่าง

ในหนังสือมาตังคลีลา^๑ มีข้อความเกี่ยวกับลักษณะที่ดีและไม่ดีของช่าง เพื่อเป็น
 เครื่องสังเกต ผู้วิจัยได้รวบรวมเฉพาะลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

^๑ ป.ส. ศาสตร์, มาตังคลีลา, ๒. ๑๗, ๓. ๑. ๑๔-๒๐.

ลักษณะที่ดีของช้างที่สมควร เป็นพาหนะของพระราชา จะมีอวัยวะเป็นเครื่องสังเกต ๖ แห่ง ดังนี้ โขมดคีรชะทั้ง ๒ ข้าง, งาทั้ง ๒ ข้าง, กอและกระดูกหลังมีลักษณะสูงขึ้น

ช้างพลายที่มีลักษณะดีถือเป็นช้างประเสริฐ ประกอบด้วยมีร่างกายเป็นสี่แฉก ๑ แห่ง คือ ปลายงวงทั้ง ๒ ข้าง, องคชาติ, ลิ้น, ริมฝีปาก, ทวารหนัก, เพดาน

และช้างที่มีลักษณะดีสมควร เป็นช้างพาหนะของพระราชาโดยทั่วไปมีลักษณะ คือ เป็นช้างพลายที่มีเล็บเท้าครบ ๒๐ เล็บ (รวม ๔ เท้า) โขมดคีรชะสูงและใหญ่ ใบหูทั้ง ๒ ข้างไม่ฉีกตามขอบ สีหน้างาม งามสีน้ำผึ้งรวง และงามวางอนขึ้น ท้องสมบูรณ์ งวงและหางตรง เรียวเล็กลงมาหาปลายเป็นลำดับมา ผิวพรรณดำเหมือนหมากดิบ หรือดำเป็นมัน เป็นสีดำ (เหล็ก) มีกระสีแดงอ่อน ซึ่งรวมกันเป็นรูปจักรและดอกบัว ร่างกายเบื้องหลังสูงขึ้นจากบา หน้าท้องหนา มีลักษณะอ้วนพีและสูง

นอกจากนี้ได้กล่าวถึงช้างที่มีลักษณะไม่ดี เช่น งาทั้ง ๒ แฉกร้าว เป็นปุ่มขรุขระ ร่างกายเคี้ยมมาก และมีเส้นขนตลอดองคชาติ หางคดโก่ง ใบหูเป็นแฉลุ่มปมและสั้นเป็นคัน

ในหนังสือคัมภีร์ปุราณะ เล่ม ๒ บทที่ ๒๔๑^๑ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้เช่นเดียวกันโดยกล่าวถึงหมอช้างคู่ปาลกาบยุ ได้กราบทูลพระเจ้าโรมบาถึงลักษณะของช้างที่ดีและประเสริฐว่า ช้างนั้นจะมีลักษณะคือมีรูปร่างสูงใหญ่ แข็งแรงสามารถบรรทุกสัมภาระที่มีน้ำหนักมาก ๆ ได้ มีความอดทน มีเล็บเท้า ๑๘ เล็บ หรือ ๒๐ เล็บ มีการคดมันในฤดูหนาว งาขวยยกขึ้นมากกว่างาช้าง ใบหูทั้ง ๒ ข้างใหญ่และโบกพัดตลอดเวลา สีผิวกายเหมือนสีของ เมฆฝนที่กำลังจะตก

และในคัมภีร์ปุราณะได้กล่าวต่อไปอีกว่า ช้างที่มีลักษณะดีเลิศจะประกอบด้วยสิ่งสำคัญ ๑ ประการ คือ ลักษณะสีผิวกาย, มีเรียวแรงมาก, มีความเร็ว, มีรูปร่าง

^๑ Manmatha Nath Dutt, tr., The Agni Purānam (Varanasi :

งาม, มีนิสัยชอบต่อสู้ และมีความงามน่ารัก มีความอดทนเป็นเลิศ ช้างใดมีลักษณะครบ ๑ ประการนี้ ช้างนั้นจะชนะชาติก้อย่างไม่ต้องสงสัย

นอกจากนั้นยังกล่าวอีกว่าช้าง เป็นเครื่องประดับขบวนในการสงคราม พระเจ้าแผ่นดินสมควรจะได้รับชัยชนะพร้อมกับช้างที่ได้รับการเอาใจใส่ยกย่องนับถือจากพระองค์

จ. เกี่ยวกับการเจ็บป่วยและการเยียวยา

ในหนังสือมาตังคลีลา กล่าวถึงความเจ็บป่วยและการระมัดระวังรักษาช้างคังมีใจความว่า ช้างที่มีสุขภาพดี เพราะได้กินอาหารที่มีรสหวาน เช่น อาหาร หญ้าอ่อน น้ำ หักไคยีนด้อยคำที่ไพเราะ และได้เล่นฝุ่น โคลน เล่นน้ำ ได้เดินตามอิสระ

และผู้เลี้ยงช้างควรปฏิบัติต่อช้างที่ใช้งานให้มีความสุข เป็นกิจวัตรคังนี้ ให้กินน้ำ ให้กินอาหารตามสบาย ให้กินยาเป็นประจำ ปัดฝุ่นละออง ผูกไว้กับเสาตะลุงในโรงช้าง ให้กินอาหารประกอบด้วยเนยใสและน้ำตาล ใช้ทำงาน ให้อาบน้ำ เมื่อขึ้นจากน้ำให้กินอาหารเย็นที่ประกอบด้วยน้ำมันงา ให้กินยาและพักโดยลำคัง

และพึงให้ช้างกินสาบับ หัวบัวต่าง ๆ กลวย ลูกจันทน์ กระจับ หญ้าแพรก มะเคื่อ อ้อย ไม้ทั้งใบอ่อนและผลไม้มะขวิด เพื่อบำบัดโรคต่าง ๆ ของช้างให้หาย

เกี่ยวกับการเจ็บป่วยของช้าง สิ่งที่เป็นยาที่ดีที่สุดซึ่งกล่าวถึงบ่อย ๆ ในหนังสือมาตังคลีลา และในหนังสืออักษิปราณะ เล่ม ๒ บทที่ ๒๔๑ คือ น้ำ เกลือ น้ำมันเนย เนยใส น้ำมันงา นม

^๑ ป.ส. ศาสตรี, มาตังคลีลา, ๑๑.๑-๕๑.๔๔-๖๑.

^๒ Manmatha Nath Dutt, tr., The Agani Purānam, pp.1058-1059.

เกี่ยวกับน้ำ น้ำมีความสำคัญต่อช้างเป็นอย่างมากยิ่งคั้งที่ ฤๅษีปาลกาปุยได้กราบทูล พระเจ้าโรมบาทว่า ไช้ประกอบด้วยไฟธาตุมาแต่เดิม ช้างเกิดจากไช้ในพระหัตถ์ของพระพรหม เพราะฉะนั้นช้างจะมีความรู้สึกร้อนเผาตัวมาแต่กำเนิด คั้งนั้นน้ำจะเป็นชีวิตของช้าง เพราะฉะนั้นควรปฏิบัติช้างด้วยน้ำให้เพียงพอ ไฟธาตุจะได้เป็นปกติ

คั้งนั้นช้างป่าที่เพิ่งจับมา ฤๅษีปาลกาปุยแนะนำให้เอาน้ำเย็นรดตัว ให้กินน้ำเย็น และให้แช่น้ำเย็นตั้งแต่ย่ำรุ่ง ถึงย่ำค่ำ เพื่อว่าร่างกายจะได้คลายจากความร้อน แล้วทาคัวยน้ำมันเนย

ยิ่งกว่านั้นการ เอาน้ำรดตัวช้างอาจรักษาบาดแผล โรคภัย และอัมพาตให้หายได้ แก้นาวลมพิษเพราะเสมหะ ทั้งทำให้กระดูกและส่วนต่าง ๆ ของร่างกายดีขึ้น ทำให้ช้างอ้วนและแข็งแรง มีกำลัง มีความสุข

และฤๅษีปาลกาปุยได้กล่าว เน้นถึงน้ำว่าด้วยความประสิทธิ์ประสาทของพระพรหม บาดแผลของช้างทั้งปวงก็หายด้วยน้ำ เช่นเกี่ยวกับการหิวกระหายน้ำ และถ้าเอาน้ำรดเท้า ช้างบ่อย ๆ เท้าและเล็บจะไม่พิการ ร่างกายไม่เปลี้ย ไม่ร้อนในเวลาเดินทาง ชนจะงอกงาม ตาไม่เสีย และในอัคคิปุราณะก็กล่าวถึงความสำคัญของน้ำ เช่นเดียวกันว่า การอาบน้ำ ภายหลังจากที่ช้างทาตัวด้วยน้ำมันหรือน้ำมันเนยเป็นการดี เพราะเป็นการทำลายเชื้อโรคที่ผิวหนัง น้ำมันเนยผสมกับขมิ้นจะช่วยสมานผิวหนัง

เกลือ เกลือมีประโยชน์แก่ช้างเกี่ยวกับระบบการย่อยอาหาร และระบบภายในร่างกายของช้าง คือช่วยในการย่อยอาหารที่ช้างกินมากเกินไป, ช่วยล้างกะเพาะปัสสาวะ, ทำลายหนอง แก้ม บำบัดโรค แก้กการเบื่ออาหาร และทำให้มีเหงื่อ เพราะฉะนั้นเกลือจึงเป็นน้ำอมฤตของช้างในฤดูร้อน และควรใส่เกลือในอาหารหลังอาหารเที่ยง เพราะเกลือช่วยย่อยอาหารไม่ควรให้กินก่อนอาหาร

น้ำมันเนย เนยใส น้ำมันงา เป็นประโยชน์สำหรับช้างในการใช้กินและทาดังนี้ ทาที่ศีรษะช้างด้วยน้ำมันเนยจะทำให้ช้างมีตาแจ่มใสเสมอไม่เป็นโรคตา และเมื่อเอาน้ำมันเนยทาทั้ง ๒ ของช้าง จะทำให้เนื้อหุ้มงาแข็งแรงขึ้นและงาแข็งแรงเป็นเงา

การเอาเนยใส น้ำตาลขาว และน้ำมันโค ประสมกับอาหารอุ่น ๆ ให้ข้างกิน เป็นการดี และการให้ข้างกินนมเย็น ๆ ก็เป็นการดียิ่ง

การ เจริญศีรษะและเท้าของข้างด้วยน้ำมันเนยผสมกับน้ำมันงาคลุกกับถ่าน ให้ผลดี ทานยกย่องมาก

เนยใสเป็นยาที่หาง่ายที่สุดสำหรับบำรุงรักษาข้างซึ่งตาและ ผอม อ่อนเพลีย เนื่องจากเสียกำลัง ไปมาก และในอัคนิปุราณะก็กล่าวถึงการแก้ความอ่อนเพลียของข้างว่า ถ้าข้างมีกำลังลดถอยอ่อนเพลียลงควรให้กินน้ำมัน หรือซूपเนื้อผสมขิงแห้ง

ข้างที่เป็นโรคดีซ่าน ควรรักษาด้วยเนยเหลวใส และน้ำปัสสาวะของโคตัวเมีย ถ้าข้างปวดศีรษะให้ทาศีรษะด้วยน้ำมันงาและสูดน้ำมันงา เป็นการดี

นอกจากนี้กล่าวถึงการรักษาโรคต่าง ๆ และการบำรุงรักษา เช่น ข้างมีพยาธิ ในกะเพาะอาหาร ให้กินน้ำปัสสาวะโคผสมกับแป้ง, ข้างที่ผอมไม่สมบูรณ์และท้องขึ้นท้อง เพื่อให้กินนมและเนื้อต้มสุกผสมกันเป็นอาหารที่ดีที่สุดสำหรับข้าง, ทั้งได้กล่าวอีกว่าอาหารที่ดีที่สุดของข้างคือข้าวเหนียว, ข้าวเปลือก ข้าวสาลี ข้าวเหนียวกับอ้อยทำให้ข้างแข็งแรงดี

ถ้าข้างได้รับบาดเจ็บมาจากสงคราม ให้กินเนืองก, เป็ด, ไก่ ผสมกับน้ำผึ้ง เป็นอาหารที่ดี แล้วรมควันด้วยพริก

ถ้าเล็บของข้างยาวควรตัดอย่างน้อยที่สุดเดือนละ ๑ ครั้ง

เกี่ยวกับการเจ็บป่วยและการรักษาข้างผู้วิจัยรวบรวมมาแต่เฉพาะที่สำคัญเท่านั้น เพราะการเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ไม่ว่าคน หรือสัตว์ และมีโรคต่าง ๆ กัน การรักษา เยียวยาก็แตกต่างกันออกไป

ความสำคัญของช้างในวรรณคดีบาลี

ผู้วิจัยได้รวบรวมเรื่องราวของช้างเกี่ยวข้องกับพระธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงยกมาสอนภิกษุสงฆ์ จากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถาพระไตรปิฎก ชาตกัฎฐกถา ธรรมบทัฎฐกถา ดังนี้

ลักษณะของบุคคลที่ได้ชื่อว่า นาคะ ในพระพุทธศาสนา

ก. บุคคลได้ชื่อว่า นาคะ ย่อมมีความสงบ

จากพระสูตรต้นตปิฎก ชุตทกนิกาย มหานิทเทส นาคะ หมายถึง ผู้ประเสริฐ มีลักษณะดังพระคาถาว่า

(๓๖๑) เยหิ วิวิตโต วิจเรยฺย โลก
 น ตานิ อุกคฺคฺยห วุเพยฺย นาโค
 เอลมฺพชฺช กณฺฏกวาริชฺช ยดา
 ชเลน ปงฺเกน จ นูปลิตฺต
 เอรํ มฺนึ สนฺติวโท อคิฑฺโธ
 กาเม จ โลก จ อนูปลิตฺโต ฯ^๑

ความว่า บุคคลชื่อว่า นาคะ (ช้างผู้ประเสริฐ) สงัดแล้วจากทริฐีเหล่าใด หิงเที้ยวไปในโลก บุคคลชื่อว่า นาคะ ไม่หิงยึดถือทริฐีเหล่านั้นกล่าว คือ กบฏวามี กานชรรุชระ เกิดแค้นมุขคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไปคิดฉนใด มนุษย์กล่าวความสงบไม่ติดพันในกามและในโลกฉนนัน

มีคำอธิบายความในคาถานี้ว่า บุคคลผู้ได้ชื่อว่า นาคะ คือ ผู้ประเสริฐย่อมมีความสงบ คือว่างเปล่า จากกายทุจริต มโนทุจริต เป็นต้น ย่อมท่องเที่ยวไปด้วยการเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เยี่ยวยา ในโลก

^๑ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. สูตรต้นตปิฎก ชุตทกนิกาย มหานิทเทส, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์กุลผล, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), ๒๘ . ๓๖๑ . ๓๓๓.

"บุคคลใดที่เชื่อว่านาคไม่พึงยึดถือพิธีเหล่านั้นกล่าว" มีเนื้อความว่า เพราะบุคคลนั้นไม่ทำความชั่ว ไม่ถึงและไม่มาสู่ความชั่ว

ความชั่วคืออธรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศล ทำความเศร้าหมองให้เกิดขึ้นในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีความทุกข์ เกิดแก่ เจ็บตายต่อไป ดังพระคาถาว่า

อาคฺุ น กโรตฺติ กิณฺจ โลก (สภียาติ ภควา)
 สพฺสโยเค วิสชฺช พนฺธนา
 สพฺพตฺถ น สชฺชติ วิมฺตฺโต
 นาโค ตาที วุจฺเจ ตตฺถตาติ
 เอวํ อาคฺุ น กโรตฺติ นาโค ฯ^๑

ความว่า สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณภริยา บุคคลไม่ทำความชั่วน้อยหนึ่งในโลก สลัดกิเลสเป็นเครื่องผูกมัดในความประกอบทั้งปวงไม่เกี่ยวของในธรรมทั้งปวง เป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยดีคกลาวบุคคลนั้นผู้คงที่ว่าเป็นนาค เพราะเป็นผู้เที่ยงตรง ฯ บุคคลนั้นใดเชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่วอย่างนี้ ฯ

บุคคลเชื่อว่านาคเพราะไม่ถึง คือไม่ถึงอกติ^๒ ๔ อันเป็นเหตุแห่งความลำเอียง และไม่ถึงด้วยความสามารถแห่งโทสะ ไม่ถึงด้วยความสามารถแห่งอุทธัจจะ ถูกอุทธัจจะ คือความพุ้งช่านรำคาญไม่ถึงด้วยความสามารถแห่งวิจิกิจจา คือความล่งเลไม่ตกลงใจ

^๑ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส,

๒๘ : ๓๖๓ : ๒๔๒.

^๒ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕) หน้า ๓.

อกติ ๔ อกติ แปลว่า ไม่ควรเดิน, ไม่ควรไป ภาษาไทยใช้หมายความว่าลำเอียง

อกติ คือ เหตุแห่งความลำเอียง ได้แก่

ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบใจกัน

โทสาคติ ลำเอียงเพราะโกรธ

โมหาคติ ลำเอียงเพราะความหลง

ภยาคติ ลำเอียงเพราะความกลัว

อกติ ๔ ประการนี้ ไม่ควรประพฤติ

บุคคลชื่อนานาคะ เพราะไม่มา หมายถึงบุคคลผู้เป็นนาค เป็นผู้ทีละกิเลสได้แล้ว และได้ไต่คาปัดคิมรรค บุคคลนั้นยอมไม่มา ไม่ย้อนกลับมา ไม่กลับมาสู่กิเลสนั้นอีก

และบุคคลชื่อนานาคะไม่พึงยึดถือทริฐิเหล่านักกล่าว หมายความว่า บุคคลชื่อนานาคะไม่ถือ คือไม่พึงจับถือเอา ไม่ยึดมั่นถือมั่น ส่วน "ทริฐิเหล่านักกล่าว" ก็บอกพูด แสดงว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง เป็นต้น

ข. บุคคลชื่อนานาคะยอมละออกจากหมู่ เหมือนช้างละออกจากโขลง

ในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายคัมภีร์ มีเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงลักษณะของผู้ประเสริฐว่า พึงละออกจากหมู่ไปอยู่ผู้เดียวในป่าเหมือนช้างละออกจากโขลง เช่น จากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส กล่าวถึงนานาคะว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเปรียบคังนาคะ ช้างตัวประเสริฐ โดยยกพระคาถาว่า

นาโคว ยูดานิ วิวชชยิตฺวา สลฺยชาตชนฺโธ ปทุมฺมึ อุฬาโร
ยถาภิรนต์ วิหาเร อรณฺเณ เอโก จเร ชคฺควิสาลมฺภโป ๑^๑

ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทรงละแล้วซึ่งหมู่ทั้งหลาย มีชนันท์เกิดดีแล้ว มีธรรมคั้งคอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมมย เหมือนนาคะช้างตัวประเสริฐละแล้วจากโขลงทั้งหลาย มีชนันท์เกิดพร้อมแล้ว มีตัวคั้งคอกบัว เป็นผู้ยิ่ง อยู่ตามป่าตามอภิมมย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนแรด ฉะนั้น

มีข้อความอธิบายพระคาถานี้ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ชื่อนานาคะเพราะไม่ทำความชั่ว ทรงเป็นผู้ไม่ถึง ทรงเป็นผู้ไม่มา เหมือนที่กล่าวมาแล้วในขุททกนิกาย มหา-นิตเทส พระปัจเจกพุทธเจ้าทรงเป็นชีณาสพ คือหมกสันจลาภกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ไม่ทำความชั่ว

^๑ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิปัสสนาสภา, ๒๕๖๐), ๓๐ . ๗๓๓ . ๓๗๒.

นาคะ คือ ช้างตัวประเสริฐละแล้วจากโคลงช้าง มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัวค้งคอกบัว เป็นผู้อยู่ด้วยเร็วแรง และอยู่ในป่าด้วยความยินดียิ่งนั้น อธิบายความว่า ช้างตัวประเสริฐละจากโคลงช้าง อยู่ผู้เดียวในป่า ย่อมเที่ยวไป เดินไป พักนอน ย่อมเป็นไปรักษา บำรุง เชี่ยวยา ในป่าจันใด เปรียบกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็ฉนั้น นั่นคือพระองค์ทรงละออกจากหมู่ เสด็จไปผู้เดียว อาศัยป่าอันเงียบสงัด กระทำกิจต่าง ๆ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน เข้าหมู่บ้านเพื่อบิณฑบาตและกลับ ตลอดจนอธิษฐานจงดกรม การเปลี่ยนอิริยาบถ การรักษาตน การบำรุงเชียวยา ก็ลำพังแต่ผู้เดียวทั้งสิ้น

ช้างตัวประเสริฐมีขันธเกิดพร้อมแล้ว ไตแก่ เป็นช้างสูง ๑ ศอก หรือ ๘ ศอกจันใด แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าก็เหมือนกัน มีขันธเกิดพร้อมแล้วด้วยศีลขันธสมาธิขันธปัญญาขันธ วิมุตติ วิมุตติญาณทัสนันธ อันเป็นของพระอรหันต์

ช้างตัวประเสริฐมีตัวค้งคอกบัวจันใด พระปัจเจกพุทธเจ้ามีธรรมค้งคอกบัวฉนั้น อธิบายว่า คอกบัวเกิดในน้ำ เจริญเติบโตในน้ำ แต่ไม่เปียกน้ำ คอกบัวเปรียบดังผู้ประเสริฐ น้ำคือกิเลส ฉนั้น นาคะคือผู้เกิดในท่ามกลางกิเลสแต่ไม่ติดกิเลส พระปัจเจกพุทธเจ้ามีธรรมคือคอกบัว เพราะคอกบัวเป็นโพชฃงค์^๑ คือองค์ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า ๒๑๑.

โพชฃงค์ คือ องค์แห่งปัญญาอันเป็นเครื่องตรัสรู้ มี ๑๖ ประการ คือ

๑. สติโพชฃงค์ องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ สติ
๒. ธัมมวิจยสัมโพชฃงค์ องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อมคือการพิจารณาเลือกเฟ้น
๓. วิริยสัมโพชฃงค์ องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อมคือความเพียร
๔. ปิติสัมโพชฃงค์ องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม คือ ปิติ ความอิ่ม
๕. บัณฑิตสัมโพชฃงค์ องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม คือ บัณฑิต ความสงบ
๖. สมาธิสัมโพชฃงค์ องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ สมาธิ ความตั้งจิตมั่น
๗. อุเบกขาสัมโพชฃงค์ องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม คือ อุเบกขา พิจารณาเห็นโดยความเป็นกลาง

ข้างตัวประเสริฐเป็นผู้ยิ่งด้วยแรง ด้วยกำลัง ด้วยความเร็ว ด้วยความกล้า
 ฉันทิใด แม่พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ฉันทินั้น เป็นผู้ยิ่งด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติญาณทัสนะ

ข้างตัวประเสริฐย่อมอยู่ในป่าด้วยความยินดียิ่งฉันทิใด พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ฉันทินั้น
 ก็อยู่ในป่าด้วยความยินดีในญาณต่าง ๆ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน และความยินดียิ่งใน
 เมตตาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ เป็นต้น ดังนั้นพระปัจเจกพุทธ-
 เจ้าพึงเที่ยวไปผู้เที่ยวดูข้างตัวประเสริฐนั้น

และในพระสูตรคัมภีร อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต นาคสูตร^๑ พระพุทธเจ้าทรง
 ยกตัวอย่างข้างตัวประเสริฐละออกจากโหลงมีความสุข เพราะเมื่อข้างตัวประเสริฐหากิน
 อยู่ในโหลง ที่มีข้างพลาย ข้างพัง ข้างหนุ่มสาว ลูกข้าง ข้างเหล่านั้นเดินขึ้นหน้า กินยอด-
 หนุ้าหมด ทั้งกินถึงไม้ที่ข้างตัวประเสริฐหักลงไว้ แม่ข้างตัวประเสริฐลงสระน้ำ พวกข้าง
 เหล่านั้นก็ออกเดินหน้าลงสู่สระทำให้น้ำขุ่น แม่เมื่อพญาข้างขึ้นจากสระก็ถูกข้างพังข้างพลาย
 เดินเสียดสีกาย ดังนั้นพญาข้างไม่ได้รับความสุขเกิดความเบื่อหน่ายในการอยู่รวมในโหลง
 จึงผละออกจากโหลง มาอยู่ในป่าเข็อกเดี่ยว มีความสุข เพราะกินยอดหนุ้าที่ไม่คว่น ได้กิน
 ถึงไม้ที่ไม่มีข้างอื่นเล็มกินก่อน กินน้ำไม่ขุ่น เมื่อลงสระและขึ้นจากสระก็ไม่มีข้างใดเสียดสี
 กาย ทำให้เกิดความชื่นชมยินดีมีความสุข

พระพุทธเจ้าทรงแนะนำภิกษุทั้งหลายให้กระทำเช่นเดียวกับข้างตัวประเสริฐที่ละ
 ออกจากโหลง เพราะคราวใดที่ภิกษุต้องวุ่นวายด้วย ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา พระ-
 ราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เตียรดีย์ สาวกของเตียรดีย์ คราวนั้นภิกษุรูปนั้นยอม
 เบื่อหน่าย และหลีกออกจากหมู่ไปอยู่ผู้เดียวไค้หนึ่ง นอน ในป่าที่สงัดเงียบ อยู่ที่โคนต้นไม้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ "นาคสูตร," พระไตรปิฎกภาษาไทย. สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย
 นวกนิบาต, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐. อนุสรณ์งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ
 พุทธศักราช ๒๕๐๐), ๓๖.๒๔๔.๕๖๑.

ได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์ คือละจากนิวรณ์^๑ และชำระจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ หมดลันกิเลส .
เพราะเห็นด้วยปัญญา เกิดความชื่นชม

ในพระธรรมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๑ และในสุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก^๒
โดยยกพระคาถาสันนิสนุนการอยู่ผู้เดียว เป็นการประเสริฐ ดังนี้

"สเจ ลภถ นิปกั สหาย
สทุธิจรั สาธุวิหาริ ธีรั,
อภิญญย สพพานิ ปริสสุยานิ
จเรยย เตนตุมโน สตีมา.
โนเจ ลภถ นิปกั สหาย
สทุธิจรั สาธุวิหาริ ธีรั,
ราชาว รฎจ วิชิตั ปหาย,
เอโก จเร, มาตงฺครณฺเฆว นาโค.
เอกสฺส จริตฺ เสยโย, นตฺติพาเล สหายตา,
เอโก จเร จ น ปาปานิ กยิรา,
อุปโปสสุโก มาตงฺครณฺเฆว นาโคติ"^๒

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า ๔๒๓.
นิวรณ์ แปลว่า ธรรมเครื่องกั้นไม่ให้บรรลุความดี ได้แก่

- ๑. กามฉันทะ ความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
- ๒. พยาบาท ความมุ่งร้ายผู้อื่น, สัตว์อื่น
- ๓. ดีนะ ง่วงเหงา มิทระ ง่วงนอน ดีมิทระ ง่วงเหงาหาวนอน
- ๔. อุทธัจจะ ความฟุ้ง ฟุ้งไปรับอารมณ์ต่าง ๆ ถูกอุจจะ รำคาญ คนที่นิ่งไม่ได้
- ๕. วิจิกิจจา ความไม่แน่ใจ ลังเล สงสัย จะทำอะไรดี หรือไม่ดี ไม่แน่

ทำอย่างนั้นดีหรือไม่ก็ไม่แน่ ทำอย่างนี้ดีหรือไม่ก็ไม่แน่ ไม่แน่ใจ ทำอะไรไม่ได้ดี

^๒ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก, (กรุงเทพฯ ฯ :
โรงพิมพ์มหาวิชัยพรพูน, ๒๕๖๔), ๒๕.๒๕๖.๓๓๓.

ความว่า . . . จะนับถือว่าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญา เครื่องรักษาตน ผู้ทองเที่ยวไปด้วยกันได้ มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ไซ้ร พึงครอบงำอันตรายทั้งปวง เป็นผู้มีใจชื่นชม มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น หากว่าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญา เครื่องรักษาตน ผู้ไปเที่ยวรวมกันได้ มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ไซ้ร พึงเที่ยวไปแต่ผู้เดียว กุญพระราชาทรงละแวนแวนอันพระองค์ทรงชนะแล้ว เสด็จเที่ยวไปผู้เดียว กุญช่างซ่อมมาตั้งกะ ละโซลงเที่ยวอยู่ในป่าแต่เพียงผู้เดียว ฉะนั้น เรายอมสรรเสริญสหายผู้ถึงพร้อมด้วยศีลขันธ เป็นต้น พึงคบสหายผู้ประเสริฐสุด ผู้เสมอกัน กุลบุตรไม่ใคร่สหายผู้ประเสริฐสุดและผู้เสมอกันเหล่านี้แล้ว พึงเป็นผู้บริโภคนิโชนะ ไม่มีโทษ เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนแรด ฉะนั้น

แม้ในเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธประวัติได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปอยู่ในป่าแต่เพียงพระองค์เดียว มีกล่าวไว้ ๒ ตอน ตอนแรกมีกล่าวไว้ในชาตกัมมฎกดา เล่ม ๑ เรื่อง นิทานกดา^๑ เกี่ยวกับเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกทรงผนวช และศึกษาธรรม จนตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ

และอีกตอนหนึ่งมีกล่าวในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานเรื่อง นาคสูตร^๒ เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่โมลีตาราม ใกล้กรุงโกสัมพี พระองค์ทรงแวดล้อมด้วยผู้คนมากมาย ได้แก่ พระภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา, พระราชา, อำมาตย์ของพระราชา, เทียนดีย์, สาวกของเทียนดีย์

และมีกล่าวเพิ่มเติมในหนังสือพระธรรมปัทมฎกดา เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี^๓ โดยมีเนื้อความว่า ในครั้งนั้นได้มีภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกันด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย และภิกษุเหล่านั้นไม่เชื่อฟังการห้ามปรามของพระพุทธเจ้า ทำให้พระองค์ไม่มีความผาสุก

^๑ ส.อ.ส., "นิทานกดา," พระคัมภีร์ชาคกแปล ฉบับ ส.อ.ส. (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, ๒๔๕๓), ๑ : ๑๕๕.

^๒ "นาคสูตร," พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพคุณ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๔), ๒๕.๕๔.๑๓๔-๑๓๕.

^๓ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, "ภิกษุโกสัมพี", พระธรรมฎกดาแปลภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๑๔.

พระองค์จึงทรงหลีกเลี่ยงจากหมู่บุคคลเหล่านั้นเสด็จไปอยู่ในราวป่ารักษิตวัน บ้านपालิไลยกะ
เสด็จประทับใต้ต้นภัททสาละเพียงพระองค์เดียว

ขณะเดียวกันนั้นมีพญาช้าง เชือกหนึ่ง เกิดความเบื่อหน่ายในการอยู่รวมกันในโขลง
ซึ่งมีช้างพลาย ช้างพัง ช้างหนุ่มสาว ลูกช้าง ช้างเหล่านั้นกระทำตัวไม่เหมาะสมกับพญา-
ช้าง เช่น กินยอดหญ้าหมด และพากันกินกิ่งไม้ที่พญาช้างหักลง แม้เมื่อพญาช้างลงสู่สระน้ำ
และขึ้นจากสระน้ำก็ถูกช้าง เหล่านั้นเสียดสีกันไป และพญาช้างต้องกินน้ำขุ่น ๆ เมื่อพญา-
ช้างผละออกจากโขลงก็ไปถึง ณ ที่นั้น ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและปฏิบัติต่อพระองค์ตลอด
พระราชานพระพุทธเจ้าทรงทราบจิตใจของพญาช้าง ได้ตีว่ามีความพอใจออกจากหมู่ จึงทรง
เปล่งพระคาถาว่า

เอต นาคสุส นาคเน อีสาทนตสุส หตุถิโน
สเมติ จิตฺต จิตฺเตน ยงฺโก รมตี วเนติ^๑

ความว่า จิตของพญาช้างผู้มีงา เช่นกับงูอนรณี ย่อมสมกับจิตที่ประเสริฐของพระ
พุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เพราะพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวทรงยินดีอยู่ในป่า

และในอัฐรูกดา ขุททกนิกาย สุตตนิบาต^๒ ได้กล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง
ทรงทราบเรื่องราวของช้างผละออกจากโขลงไปอยู่ผู้เดียวมีความสุข พระองค์จึงเสด็จออก
ไปประทับอยู่ในป่าพระองค์เดียวด้วยเช่นกัน มีเรื่องราวดังนี้

มีเรื่องเล่าว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งในเมืองพาราณสี ครองราชสมบัติอยู่
๒๐ ปีก็สิ้นพระชนม์ ไปตกนรกอยู่ ๒๐ ปี แล้วเกิดเป็นช้างอยู่ในหิมวันตประเทศ พญาช้างมี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน, (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพคุณ, ๒๕๖๔), ๒๕ . ๕๕ . ๑๓๖.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัยชำระ, ปรหมัตตโชติกา นาม ขุททกนิกายอัฐรูกดา,
สุตตนิบาตวรรณา วรรคที่ ๑. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๒๔.

รูปร่างใหญ่โตและมีลักษณะที่สี่ผิวกายเป็นสีชมพูเหมือนดอกปทุม พญาข้างนี้เป็นข้างประเสริฐ เป็นจำโคลง แต่พญาข้างเกิดเบื้อหน้าการอยู่รวมกันในโคลง เหมือนข้างปาลีไลยกะเพราะข้างในโคลงแย่งกินกิ่งไม้ที่พญาข้างหักทิ้งลงมาบ้าง และในขณะที่ลงสระน้ำก็ถูกข้างพัง ข้างพลาย เสียคลีกายพญาข้าง เป็นต้น

เมื่อพญาข้างผล่อออกจากโคลงแล้ว ข้างเหล่านั้นยังติดตามรอยเท้าของพญาข้างหาจนพบ เมื่อพญาข้างได้ผล่อออกจากโคลงอีก โขลงข้างก็ติดตามหาพบอีก พญาข้างกระทำอยู่อย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง โขลงข้างตามหาพบทุกครั้ง พญาข้างจึงคิดจะไปพึ่งหลานซึ่งครองราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสีโดยจะไปที่อยู่ชานซึ่งเคยเป็นของพญาข้าง เมื่อครั้งเป็นพระเจ้าพาราณสีในกาลก่อน เพื่อขอความคุ้มครองจากหลาน ดังนั้นในเวลากลางคืน เมื่อข้างในโคลงหลับหมดแล้วพญาข้างก็ออกจากโคลงเดินไปสู่อุทยาน คนเฝ้าอุทยานเห็นพญาข้างจึงเข้าไปกราบทูลพระราชา ฝ่ายพระราชาคิดจะจับข้าง ได้ไปที่อยู่ชานนั้น พญาข้างเมื่อเห็นพระราชาก็ตรงเข้าไปหา แต่พระราชาประทับยืนเตรียมยกธนูขึ้นพาดสาย พญาข้างคิดว่าพระราชาอาจยิงตนได้จึงกล่าวเป็นภาษามนุษย์ไม่ให้พระเจ้าพรหมทัตยิงตน และแนะนำตนเองว่าเป็นปู่ของพระราชา พระราชาตรัสถามว่าพญาข้างกลัวอะไรพร้อมทั้งถามเรื่องราวทั้งหมด พญาข้างเล่าถึงการครองราชย์ การตกนรกและการถือกำเนิดเป็นข้างตลอดจนเรื่องราวทั้งหมด

พระราชาทรงปลอบโยนพญาข้างไม่ให้กลัว และขอพญาข้างอย่าทำให้ใครสะดุ้งกลัวพร้อมกับจัดอาหารให้รวมทั้งสิ่งของสำหรับข้าง

ครั้นต่อมาวันหนึ่งขณะที่พระราชาประทับอยู่บนคอกพญาข้างนั้นทรงดำริว่า พญาข้างนี้เคยครองราชย์อยู่ถึง ๒๐ ปี ตกนรก ๒๐ ปี แล้วด้วยผลกรรมมาเกิดเป็นข้างซึ่งเป็นสัตว์เคร่งฉาน พญาข้างนี้ยังไม่อาจทนอยู่ในโคลงจึงมาอยู่ที่นี่ พระเจ้าพรหมทัตทรงรำพึงถึงการอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะเป็นความทุกข์อย่างแท้จริง การอยู่คนเดียวมีความสุข ทรงปรารถนาวิปัสสนาแล้วทรงกระทำปัจเจกโพธิญาณ พระองค์ทรงมีความสุขด้วยโลกุตระสุข ดังนั้นเมื่อมหาอำมาตย์เข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลพระราชาให้เสด็จออกวาราชการ พระองค์ตรัสว่า พระองค์ไม่เป็นพระราชาแล้ว พร้อมกับตรัสพระคาถาว่า

นาโคว ยูธานี วิวชยิตฺวา สยชาติกชนฺโธ ปทุมํ อุฬาโร
 ยถาภินฺตํ วิหริ อรณฺเณ เอโก จเร ชกฺควิสาลมกฺปโปติ ฯ^๑

ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทรงละแล้วจากหมู่ทั้งหลาย มีขันธเกิดแล้ว มีธรรม
 ตั้งคอกบัว เป็นผู้ยัง ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมย เหมือนนาคะข้างละแล้วจากโขลง
 ทั้งหลาย มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัวตั้งคอกบัว เป็นผู้ยังอยู่ในป่าตามอภิมย หึ่ง
 เทียวไปผู้เดียวเหมือนแรด ฉะนั้น

เมื่อพระเจ้าพรหมทัตทรงดำริอยู่ เช่นนี้ทรงปรารภวิปัสสนาแล้วทรงบรรลุพระปัจ-
 เจกโพธิญาณ

ก. พระพุทธรูปเจ้าทรงเปรียบพระองค์เป็นนาคะข้างตัวประเสริฐ

จากพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ธรรมิกวรรคที่ ๕^๒ กล่าวถึงพระ
 พุทธเจ้าทรงเปรียบพระองค์ว่าเป็นข้างตัวประเสริฐ มีเรื่องราวดังนี้

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เขตวันมหาวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามที่ท่าน
 อนาคตนิมิตกเศรษฐีสร้างถวาย พระอารามนี้อยู่ใกล้เมืองสาวัตถี เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออก
 บิณฑบาตและทรงบริโภคนเสร็จ เรียบร้อยแล้วพระองค์ทรงชวนพระอานนท์เสด็จไปทรงพักนอน
 ที่ปราสาทของมิกคารมารดา (นางวิสาขา) ที่บุพพารามวิหาร

ครั้นเวลาเย็น พระองค์ทรงชวนพระอานนท์ไปสรงน้ำที่หาน้ำ ชื่อ บุพพโกฏฐกะ
 เมื่อสรงเสร็จแล้วเสด็จขึ้นมาทรงนุ่งอันตราวาสก หรือผ้าสะบง ยืนฟังพระวรกายอยู่ ขณะนั้น
 มีพระเศวตกणูษรของพระเจ้าปเสนทิโกศลไต่ย็นเสียงดนตรีระโคม จึงขึ้นจากน้ำที่ท่าบุพพ-

^๑ ปรมัตถโชติกา นาม ชุททนิคายัญญุกถา, สุตตนิบาตวรรณา, ภาคที่ ๑.
 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สุภผล, ๒๕๖๔), หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^๒ "นาคสูตร," พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต
 ธรรมิกวรรคที่ ๕, ๓๔ . ๓๑๔ : ๕๑๑-๕๑๖.

โกฏฐุณนั้น คนทั้งหลายเห็นช้างเชือกนั้นก็กล่าวชมว่า ช้างของพระราชางาม น่าดู และ
น่าเลื่อมใสยิ่งนักทั้งมีอวัยวะสมบูรณ์ด้วย

ท่านกาลุทายี จึงทูลถามพระพุทธเจ้าว่า มหาชนเห็นช้างเชือกใหญ่ สูง มี
อวัยวะสมบูรณ์เท่านี้หรือ จึงกล่าวว่าพญาช้างเชือกนั้นเป็นสัตว์ประเสริฐ หรือว่าแม่มหาชน
เห็นสัตว์อื่น ๆ ที่ใหญ่ สูง มีอวัยวะสมบูรณ์ ว่า เป็นสัตว์ประเสริฐ

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า การที่มหาชนเห็นช้างเชือกใหญ่ สูง มีอวัยวะสมบูรณ์ ว่า
เป็นสัตว์ประเสริฐ หรือแม่เห็นสัตว์อื่น คือ ม้า โค ที่ตัวใหญ่ สูง เห็นงู ตัวใหญ่ ยาว และ
เห็นต้นไม้ที่สูงใหญ่ เห็นมนุษย์ที่มีร่างกายใหญ่ สูง มีอวัยวะสมบูรณ์ ว่าประเสริฐนั้น แท้
ที่จริงการที่จะเรียกผู้ใดว่า เป็นผู้ประเสริฐ ผู้นั้นต้องมีลักษณะ คือ ไม่ทำความชั่วด้วยกาย
ด้วยวาจา และด้วยใจ ในโลกนี้ กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์

พระกาลุทายีกราบทูลขออนุโมทนา ในพระคำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสดีแล้วด้วยพระ-
กาดอันเป็นสุภาษิตดังนี้

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ศัพท์หลักสูตรภาษาไทย นักธรรมและธรรม-
ศึกษาชั้นเอก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อาศรมอักษร, ๒๕๐๓), หน้า ๑๔.

พระกาลุทายี หรือ กาลุทายี เดิมเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าสุทโธทนะ เป็นผู้
คุ้นเคยกับเจ้าชายสิทธัตถะตั้งแต่องค์พระเยาว์มาด้วยกัน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงผนวช
สำเร็จพระโพธิญาณออกเผยแผรพระพุทธศาสนานั้น พระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งกาลุทายีไป
ทูลเชิญพระพุทธเจ้า เพื่อให้เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่ออำมาตย์ผู้นั้นได้เข้าเฝ้าพระ-
พุทธเจ้าที่กรุงราชคฤห์ ได้ฟังพระธรรมเทศนาบรรลุพระอรหัตตผลอุปสมบทเป็นพระภิกษุ
แล้ว ได้กราบทูลเชิญพระพุทธเจ้า เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์

มนุสฺสภูตํ สมฺพุทฺธํ
 อิริยามานํ พุทฺทมปเด
 ยํ มนุสฺสา นมฺสฺสนฺติ
 เหวาปิ ตํ นมฺสฺสนฺติ
 สฺพสฺสญฺโฆชนาตํ
 กาเมหิ เนกขมฺมรตํ
 สฺพเพ อจฺจจฺจํ นาโค
 สฺพเพสํ นาคานามานํ
 นาคํ วั กิตฺตยิสฺสามิ
โสฺรจฺจํ อวิหิสฺสา จ
ตโป จ พุทฺทมจฺริยํ
สฺพธาหฺตโต มหานาโค
สฺติ คีวา สิโร ปญฺญา
ธมฺมกฺุจฺจิสฺมาตโป
โส ฌายี อสฺสาสรโต
กฺุจฺจํ สฺมาหิตो นาโค
เสยฺยํ สฺมาหิตो นาโค
สฺพทฺถ สํวโต นาโค
 กุณฺชติ อนวชฺชานิ
 ฆาตอจฺจาหนํ ลทฺธา
 สฺสญฺโฆชนํ อนํ ภูลํ
 เยน เยนเว กฺุจฺจติ
 ยถาปิ อุตฺเท ชาติ
 น อฺปฺลิมฺปติ โตเยน
 ตเถว โลกํ สฺสาโต
 น อฺปฺลิมฺปติ โลกน

อตฺตทนต์ สฺมาหิตํ
 จิตฺตสฺสํปสฺเม รตํ
 สฺพทฺธมฺมานปารคํ
 อิติ เม อรฺหโต สุตํ ๑
 วนา นิพฺพานมาคํ
 มุตฺตํ เสลาว กณฺจนํ
 หิมวาณญฺเ สิลฺลจฺจโย
 สจฺจนาโม อนุตฺตโร ๑
น หิ อาคํ กโรติ โส
ปาทา นาคสฺส เต พฺเว
จฺรณา นาคสฺส ตฺยาปเร
อฺเปกฺขา เสตทฺนตฺวา
วิมฺสา ธมฺมจินตนา
วิเวโก ตสฺส วาลฺลิ
อชฺฉตฺตฺวสฺมาหิตो
ลิตฺโต นาโค สฺมาหิตो
นิสินฺโน ปิ สฺมาหิตो
เอสฺา นาคสฺส สฺมปทา ๑
 สฺวาชฺชานิ น กุณฺชติ
 สฺนฺนินฺธิ ปรีวชฺชเย
 สฺพํ เจตฺวาน พฺนฺธนํ
 อนเปกฺโขว กฺุจฺจติ ๑
 พฺนฺชฺรํ กํ จ วทฺตติ
 สฺจิกนฺธํ มโนรมํ
 พฺทฺโร โลกํ วิหฺรติ
 โตเยน พฺทฺมํ ยถา ๑

มหกุกคินิ ปชชลิโต	อนาหารูปสมปติ
สงฺฆาเรสุปสนฺเตสุ	นิพฺพุโตติ ปฺวจจติ ๑
อตุถสฺสายํ วิณฺณยานิ	อุปมา วิณฺณฺหิ เทสิตา ๑
วิณฺณยานฺติ มหานาคา	นาคํ นาเคน เทสิตํ ๑
วितฺราโค วิตฺโทโส	วิตฺโมโห อนาสโว
สรีริ วิชฺหํ นาโค	ปรินิพฺพิ สติ อนาสโวติ ๑ ^๑

ความว่า ข้าพระองค์ได้สติจากพระองค์ผู้เป็นพระอรหันต์ตั้งนี้ว่า มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมอบนอมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้เป็นมนุษย์ ทรงฝึกฝนพระองค์แล้ว มีจิตตั้งมั่น ดำเนินไปในทางประเสริฐ (ทางนิพพาน) ทรงยินดีในธรรมที่ยังจิตให้เขาไปสงบ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง แม้เทวดาทั้งหลายก็ยอมมอบนอมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้กล่าวลวงสังโยชน์ทั้งปวง ทรงออกจากกิเลสเครื่องร้อยรัด ทรงบรรลุธรรมที่ไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด ทรงยินดีในธรรมอันเป็นที่ออกไปจากกามทั้งหลาย คลายทองคำที่ถ่วงจากเหล็ก ฉะนั้นพระองค์เป็นผู้ประเสริฐ รุ่งเรือง ลวงสรรพสัตว์ คลายขุนเขาหิมวันต์ สูงกว่าภูเขาสิลา ลูกอื่น ๆ ฉะนั้นพระองค์ทรงพระนามว่า นาคะ อันเป็นที่จริงนี้ เป็นผู้อยิ่งกว่าเทวดาทั้งปวง ผู้มีนามว่า นาคะ

ข้าพระพุทธเจ้าขอประกาศว่าพระองค์เปรียบเป็นนาคะ ช่างตัวประเสริฐ เพราะพระองค์ไม่ทรงทำความชั่ว โสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม) และอวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) เป็นเทาหนาทั้งสองของพระองค์ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐ ทบะ (ความเพียรเครื่องเผากิเลส) และพรหมจรรย์เป็นเทาลังทั้งสองของพระองค์ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐ, พระองค์ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐอย่างยอดเยี่ยมมีศรัทธาเป็นจวง มีอุเบกขาเป็นนางอันชาวทั้ง ๒ มีสติเป็นคอก มีปัญญาเป็นเคียว มีการสอดส่องธรรมเป็นปลายจวง มีธรรมเครื่องเผากิเลสเป็นทอง มีวิเวกเป็น (ความสงบ) เป็นหาง พระองค์ทรงมีฉาน ทรงยินดีในผลสัมมาบัติเป็นลมหายใจ ทรงมีจิตเขาไปตั้งมั่นภายใน ทรงดำเนินไปก็มีจิตตั้งมั่น ทรงยืนอยู่ก็มีจิตตั้งมั่น ทรงบรรทมก็มีจิตตั้งมั่น แม้ประทับนั่งก็มีจิตตั้งมั่น ทรงสำรวจแล้วในทวารทั้ง-ปวง นี้เป็นสมบัติของพระองค์ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐ

^๑ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ฉัมมิก-
 วรรคที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑),
 ๓๒ . ๓๑๔ . ๓๔๕.

พระองค์ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐย่อมเสวยสิ่งที่ไม่มีโทษ ไม่เสวยสิ่งที่มีโทษ ได้
อาหารและเครื่องนุ่งห่มแล้วทรง เวณาการ สะสม ทรงตัดสิ่งโยชนนอยใหญ่ ทรงตัด
เครื่องผูกพันทั้งปวง จะเสด็จไปทางใด ๆ ก็ไม่หวั่นไหวเสด็จไป

ดอกบัวช่อบุญทรึก มีกลิ่นหอม น่ารื่นรมย์ใจ เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ไม่แปร
เป็นอนตวน้ำแมจันใด พระองค์ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐก็ฉันทันนั้น ทรงอุบัติขึ้นมาดี
แล้วในโลก ก็ทรงเบิกบานอยู่ในโลก อันตัญหา มานะ ทิฐิ ไม่ฉาบทาพระองค์
ให้ติดต่อกับโลก เหมือนดอกประทุมไม้เปียกน้ำ ฉะนั้น ไฟกองใหญ่ลูกรุ่งโรจน์
ยอมดับเพราะหมดเชื้อจันใด พระองค์ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐก็ฉันทันนั้น คือเมื่อ
สังขารทั้งหลายสงบแล้ว ก็เรียกกันว่าเสด็จนิพพาน

ข้ออุปมาที่โหร เนื้อความแจ่มชัดนี้ อันวิญญูชนทั้งหลายแสดงไว้แล้ว พระอรหันต์
ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐอย่างยอดเยี่ยมทั้งหลาย ย่อมรู้อรรถซึ่งพระองค์ผู้เป็น
ช่างตัวประเสริฐ ซึ่งพระกาลุทายีผู้เป็นช่างตัวประเสริฐแสดงไว้แล้ว พระองค์
ผู้เป็นช่างตัวประเสริฐทรงปราศจากราคะ ทรงปราศจากโทสะ ทรงปราศจาก
โมหะ ทรงหาอาสวกิเลสมิได้ เมื่อทรงละสรีระ ก็ทรงหาอาสวกิเลสมิได้ จัก
เสด็จปรินิพพาน ฯ

สรุปได้ว่าบุคคลผู้ใดชื่อว่า นาคะ หมายถึง ผู้ประเสริฐ และนาค หมายถึง ช่าง
ตัวประเสริฐ เพราะไม่ทำความชั่วทั้งกาย วาจา ใจ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มี
ความสงบเสงี่ยม เป็นผู้หมดสิ้นอาสวกิเลสทั้งปวง เหมือนดอกบัวที่เกิดจากโคลนตมอยู่ในน้ำ
แต่ไม่เประอะเปื้อนสิ่งเหล่านั้น และผู้ประเสริฐพึงเป็นผู้ที่หลีกเลี่ยงจากหมู่ ไปหาความสงบมี
ความสุขอยู่ในป่าแต่เพียงผู้เดียว เหมือนช่างละออกจากโคลน มีความยินดีในความสงบ
เจียมนี้

พระพุทธเจ้าทรงยกพระองค์เป็นช่างตัวประเสริฐในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลาย
แห่ง เพราะช่างเป็นสัตว์ที่มีรูปร่างใหญ่ ผักหัดอบรมได้ และช่างสามารถไขว้ยวะทุกส่วน
ให้เป็นประโยชน์ได้ ดังนั้นพระกาลุทายีจึงยกธรรมมาประกอบในการที่พระพุทธเจ้าทรงยก
พระองค์เป็นนาค ช่างตัวประเสริฐได้อย่างดีเยี่ยมโดยยกธรรมประกอบเป็นอวัยวะต่าง ๆ

๑ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต
ธัมมิกวัคคที่ ๕, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐), ๓๔ . ๓๑๘ . ๓๕๑-๓๕๘.

๙

เช่น โสรัจจะและอวิหิงสา เป็นเท้าน้ำ, ตบะและพรหมจรรย์ เป็นเท้าหลังทั้ง ๒, ศรัทธา เป็นงวง, สติ เป็นคอ, ปัญญา เป็นเศียร เป็นต้น

คุณสมบัติของพระภิกษุเปรียบกับคุณสมบัติของช้าง

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต เรื่องโสตวสุตตร^๑ ได้กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของพระภิกษุเปรียบกับคุณสมบัติของช้าง ๕ ประการ เพื่อสอนพระภิกษุดังนี้

ช้างพาหนะของพระราชาที่มีคุณสมบัติ คือ เป็นสัตว์ที่รู้จักฟัง, รู้จักมา, รู้จักรักษา, รู้จักอดทน และรู้จักไป โดยมีคำอธิบายดังนี้

ช้างของพระราชา รู้จักฟังและเชื่อฟังนายหัตถาจารย์ หรือหมอช้าง เมื่อเขาสั่งให้ช้างนั้นทำอะไรก็ตามในสิ่งที่ตนเคยทำมาแล้ว หรือยังไม่เคยทำก็ตาม ช้างนั้นยอมฟังไว้ในใจ รวบรวมเหตุทั้งปวงไว้ด้วยใจโดยเจียมฟัง

ช้างของพระราชาได้ชื่อว่า เป็นผู้รู้จักมา โดยที่เมื่อช้างนั้นเข้าสู่สนามรบ ย่อมมาช้างด้วยกัน มาบุคคลที่อยู่บนหลังช้างบ้าง, มาม้าบ้าง, มาคนที่อยู่บนหลังม้าบ้าง ทั้งยอมทำลายรถและคนที่อยู่บนรถ มาพลเดินเท้าบ้าง

ช้างของพระราชาได้ชื่อว่า เป็นผู้รักษา คือการรักษาร่างกาย เมื่อเข้าสู่สงคราม ช้างนั้นยอมรักษากายช้างหน้า, ด้านข้างทั้ง ๒ ข้าง, ข้างหลัง โดยรักษาอวัยวะต่าง ๆ คือ เท้าน้ำทั้ง ๒ ข้าง เท้าหลังทั้ง ๒ ข้าง โบริกทั้ง ๒ ข้าง คีรีชะ งวง งา หาง ตลอดจนรักษามุขบุคคลที่อยู่บนหลังด้วยดี

ช้างของพระราชาได้ชื่อว่า เป็นผู้รู้จักอดทน เมื่อช้างนั้นไปสู่สงคราม เข้าสู่สนามรบ ย่อมอดทนต่ออาวุธทั้งหลาย เช่น หอก ศร ขวาน อดทนต่อเสียงสนั่นของกลอง เกราะ บัณเฑาะว์ สังข์และกลองชนะ

^๑ "โสตวสุตตร," พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต, ๓๓ . ๑๔๐ . ๒๓๒.

ข้างของพระราชาก็ชื่อว่ารู้จักไปยังทิศที่นายหัตถาจารย์ หรือหมอข้างสั่งให้ข้างนั้นไปในทิศที่ข้างนั้นเคยไปแล้วก็ดี ไปยังทิศที่ข้างนั้นยังไม่เคยไปก็ดี ข้างนั้นต้องรีบไปยังทิศนั้นทีเดียว

พระพุทธเจ้าทรงยกของพระภิกษุที่มีคุณสมบัติในพระวินัย ๕ ประการ คือ พระภิกษุเป็นผู้รู้จักฟัง รู้จักมา รู้จักรักษา รู้จักอดทน รู้จักไป เช่นเดียวกับคุณสมบัติของข้าพพาทนะของพระราชา

กล่าวคือ เมื่อพระภิกษุในธรรมวินัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง หรือทรงประกาศให้รู้แจ้งแล้ว หรือตามที่บัณฑิตทั้งหลายมาแสดง พระภิกษุเหล่านั้นย่อมกำหนดไว้ในใจอย่างแน่นอน แล้วเงี่ยหูฟังพระธรรมวินัยนั้นด้วยความตั้งใจ

พระภิกษุที่มีคุณสมบัติเป็นผู้รู้จักมา คือ เป็นผู้รู้จักมา ทำลาย กำจัด กิเลสที่เกิดขึ้น และทับถมอยู่ในสันดาน ไม่ว่าจะแกมวิตก พยาบาทวิตก คือความคิดที่จะล้างผลาญผู้อื่น และอวิหิงสาวิตก คือการที่จะเบียดเบียนผู้อื่นให้พินาศไป ให้หมดไป

พระภิกษุที่มีคุณสมบัติเป็นผู้รักษาโดยการ เป็นผู้รักษานิทรียอันมีจักขุอินทรีย์ เป็นต้น คือ เมื่อตาเห็นรูปแล้วไม่เกิดความยินดี และเสียใจ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้รักษา

ภิกษุที่มีคุณสมบัติเป็นผู้รู้จักอดทน และอดกลั้นต่อสิ่งที่เป็นธรรมชาติ อันมีความร้อน ความเย็น ลม แดด อดทนต่อความหิวกระหาย อดทนต่อสิ่งที่มากกระทบกาย มีเหลือบ ยุง และสัมผัสสัตว์เลื้อยคลาน อดทนต่อถ้อยคำที่ไม่ดีของผู้อื่น อดทนต่อทุกขเวทนาทั้งหลาย ทั้งกาย วาจาและใจ

ภิกษุที่มีคุณสมบัติเป็นผู้รู้จักไป คือ เป็นผู้รู้จักไปสู่ทิศที่ตนยังไม่ได้เคยไป รีบไปสู่ทิศนั้น ซึ่งเป็นทิศแห่งพระนิพพาน เป็นทิศที่มีธรรมอันเป็นเครื่องดับสังขาร ดับกิเลส ดับตัณหา และราคะ เป็นธรรมที่ดับสนิท

ตระกูลของช้างในพระพุทธศาสนา

ตระกูลของช้างในภาษาบาลีเรียกว่า หัตถิกุล แต่คำนี้ ส่วนใหญ่พบในคำที่แจกวิภคตีปฐมาวิภคตีพหูพจน์ว่า หัตถิกุลานิ แปลว่า ตระกูลทั้งหลายของช้าง

สำหรับตระกูลของช้างในภาษาบาลีนั้น เกี่ยวข้องกับพระกำลังกายของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงมีพระกำลัง ๓ อย่าง คือ พระกำลังกาย พระกำลังญาณ และพระกำลังบารมี พระกำลังกายของพระพุทธเจ้านั้นทราบได้จากกำลังของช้าง ๑๐ ตระกูล ตามที่อาจารย์แด่โบราณทั้งหลายกล่าว ดังมีคาถาชื่อช้าง ๑๐ ตระกูล ดังนี้

กาฬาวกณฺจ กงฺเคยฺยํ ฌมฺพรํ ตมฺพปิงฺคํ
 กนฺธมฺกฺลเหมณฺยํ อุโปสถํ ฉพฺพทฺตฺติเม ทสาติ ฯ^๑

ความว่า ช้าง ๑๐ ตระกูล คือ ตระกูลกาฬาวกะ, กังเคยยะ, ฌมฺพร, ตัมพะ, ปิงกละ, กันธะ, มังกละ, เหมะหรือเหมวตะ, อุโปสถ, ฉพฺพทนต์

มีคำอธิบายว่า ในบรรดากำลังของช้าง ๑๐ ตระกูลนั้น มีกำลังเป็น ๑๐ เท่าขึ้นไปตามลำดับ คือ

๑. ช้างตระกูลกาฬาวกะ หรือบางที่เขียนว่า กาลาวกะ เป็นช้างธรรมดา มีกำลังเท่ากับกำลังของผู้ชาย ๑๐ คน
๒. ช้างตระกูลกังเคยยะ เชือกหนึ่ง มีกำลังเท่ากับกำลังของช้างตระกูลกาฬาวกะ ๑๐ เชือก
๓. ช้างตระกูลฌมฺพร เชือกหนึ่ง มีกำลังเท่ากับกำลังของช้างตระกูลกังเคยยะ ๑๐ เชือก
๔. ช้างตระกูลตัมพะ เชือกหนึ่ง มีกำลังเท่ากับกำลังของช้างตระกูลฌมฺพร ๑๐ เชือก

^๑ ปปัญจสูทนี นาม มัชฌิมนิกาย ทุติยวรรค มูลปณฺณาสกัวรรคณา, ภาคที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๓), หน้า ๓๔. และสารัตถปกาสินี นาม สังยุตตนิกายภูฏกถา ภาคที่ ๒, หน้า ๕๖.

๕. ข้างตระกูลปิงคละ เชือกหนึ่ง มีกำลัง เท่ากับข้างตระกูลคัมพะ ๑๐ เชือก
 ๖. ข้างตระกูลกันระ เชือกหนึ่ง มีกำลัง เท่ากับกำลังของข้างปิงคละ ๑๐ เชือก
 ๗. ข้างตระกูลมั่งคละ เชือกหนึ่ง มีกำลัง เท่ากับกำลังของข้างตระกูลกันระ

๑๐ เชือก

๘. ข้างตระกูลเหมวตะ เชือกหนึ่ง มีกำลัง เท่ากับกำลังของข้างมั่งคละ

๑๐ เชือก

๙. ข้างตระกูลอุโบสถ เชือกหนึ่ง มีกำลัง เท่ากับกำลังของข้างเหมวตะ

๑๐ เชือก

๑๐. ข้างตระกูลฉัททันต์ เชือกหนึ่ง มีกำลัง เท่ากับกำลังของข้างตระกูลอุโบสถ

๑๐ เชือก

ข้างตระกูลฉัททันต์ ๑๐ เชือก มีกำลัง เท่ากับกำลังของพระพุทธเจ้าหนึ่งพระองค์ พระกำลังของพระพุทธเจ้านี้เรียกว่า ทดาคตพละ หรือ นารายณ์สังฆาตพละ และกำลังของพระพุทธเจ้าหนึ่งพระองค์มีกำลัง เท่ากับกำลังของข้างธรรมดาหนึ่งพันโกฏี และเท่ากับกำลังของบุรุษหมื่นโกฏี

ลักษณะของข้าง ๑๐ ตระกูลนี้มีในตำราคุณลักษณะของไทย ซึ่งนำมากล่าวไว้ในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ข้อคิดเกี่ยวกับความไม่ประมาท

จากพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เรื่องนาคสูตร^๑ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่เขตวันมหาวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถีสร้างถวายพระพุทธเจ้า ครั้งนั้นมีพระภิกษุใหม่รูปหนึ่ง เข้าไปสู่สกุลเกินเวลา ภิกษุทั้งหลายจึงกล่าวตักเตือนไม่ให้ภิกษุนั้นไปสู่อุสกูลเกินเวลา ภิกษุใหม่จึงกล่าวย้อนว่าภิกษุชั้นเถระ

^๑ "นาคสูตร," พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค,

ก็เห็นสกุลมีความสำคัญควรไปหา แต่ทำไมภิกษุใหม่จึงเข้าไปข้างไม่ได้ ดังนั้นภิกษุเหล่านั้นจึงมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ที่ประทับพร้อมกันกราบทูลเรื่องราวที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องที่เคยมีมาแล้วเป็นตัวอย่าง เพื่อเป็นการสั่งสอน ดังนี้

ที่ชายป่าแห่งหนึ่ง มีสระใหญ่ ข้างทั้งหลายอาศัยสระนั้นเพื่อการดำรงชีพ เมื่อข้างลงไปทีสระ ได้ใช้วงถอนเหง้าบัวเอาล้างน้ำดีแล้วก็เกี่ยวกินเหง้าบัวที่ไม่ติดโคลนคมข้างกินเหง้าบัวนั้นเพื่อบำรุงกำลังและผิวพรรณ ส่วนลูกข้างเล็ก ๆ เมื่อเห็นข้างใหญ่ทำเช่นนั้นก็ทำตามข้างแต่ไม่มีความสังเกต คือเมื่อลงไปทีสระได้ถอนเหง้าบัวที่ยังติดโคลนอยู่เกี่ยวกิน การที่ข้างเล็กกินเหง้าบัวอย่างนี้ไม่ได้เป็นไปเพื่อบำรุงกำลังเลย แต่เป็นเหตุให้ลูกข้างเหล่านั้นถึงแก่ความตายได้ในที่สุด เพราะความไม่รู้ เรื่องการกินเหง้าบัวที่แท้จริง

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบข้างใหญ่เป็นพระภิกษุเดระ เมื่อพระภิกษุเดระเข้าไปบิณฑบาตที่บ้าน หรือนิคมย่อมสอนธรรมแก่ชาวบ้าน เมื่อมีผู้เลื่อมใส พระภิกษุเหล่านั้นก็ไม่มีความกำหนัด ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน มักเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภคลาภนั้นเพื่อบำรุงกำลังและผิวพรรณของภิกษุเหล่านั้น

ส่วนข้างเล็กเปรียบกับภิกษุใหม่ซึ่งมีความกำหนัดยินดี หมกมุ่น พัวพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาสลัดออก เมื่อเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านหรือนิคม ได้สอนธรรมแก่ชาวบ้าน มีผู้เลื่อมใส เมื่อบริโภคลาภนั้น จึงไม่เป็นที่ไปเพื่อบำรุงกำลังและผิวพรรณ ทั้งยอมเป็นทุกข์และถึงแก่ชีวิตได้

ยิ่งกว่านั้นในธรรมบทขุททกนิกาย และในธรรมบทฎฐกถา ภาค ๗ ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างข้างตกหลุมแล้วถอนตนขึ้นได้ด้วยตนเอง เพื่อทรงสั่งสอนพระภิกษุให้ถอนตนขึ้นจากกิเลสเหมือนข้างถอนตนขึ้นจากหลุม ดังพระคาถาว่า

อปฺปมาทตา โหถ สจฺจิตฺตมนุรฺกฺขถ
 ทุกฺกา อุตฺตรถตฺตานํ ปจฺเจ สนฺโนว กุญฺชโรติ ฯ^๑

^๑ "นาควรรค," พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ, สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบทคาถา, ภาค ๗. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพคุณ, ๒๕๖๔), ๒๕ . ๓๓ . ๕๕.

ความว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ยินดีในความไม่ประมาท จงรักษาจิตของท่าน จงเป็นผู้ถนอมตนเองขึ้นจากหลุมที่ถอนไต่ยาก ดังข้างถอนตัวเองขึ้นจากหลุม ฉะนั้น

เมื่ออธิบายความว่า ความประมาท คือการที่ไม่มีสติควบคุมจิตใจ มีความมัวเมาในอารมณ์ มักคิดว่าตนดีวิเศษถูกไปทั้งหมด

ความไม่ประมาท ได้แก่ ความเป็นผู้มีสติอยู่เสมอ ไม่เผอเรอ ไม่ไว้วางใจในความเป็นไปในชีวิต เช่น มีบริหารร่างกายให้แข็งแรงเพื่อป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ คนที่ไม่ประมาทจะอยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุขมีความเจริญ แม้จะตายก็ตายไปอย่างหมดห่วง ความไม่ประมาทเหมือนคนที่ตื่นแล้ว มีกิจใคร่ควรทำต่อไป และคอยตั้งเตือนให้มีสติอยู่เสมอ และใช้คุณธรรมอื่น ๆ คือ อิทธิบาทซึ่งเป็นคุณเครื่องให้สำเร็จ ๔ ประการคือ ฉันทะ ความพอใจ, วิริยะ ความอุตสาหะ พากเพียร, จิตตะ ความเอาใจฝักใฝ่, วิมังสา ความใคร่ครวญ พิจารณา สอบสวน เลือกเฟ้น ที่จะทำการนั้นสำเร็จไปได้ด้วยดี

อิทธิบาทนี้สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติได้ประสบความสำเร็จ แต่คุณธรรมนี้ขึ้นอยู่กับจิต ต้องทำจิตให้เข้มแข็ง จิตเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งอยู่ในร่างกาย แต่ไม่เห็นด้วยตา มีหน้าที่เป็นผู้นึกคิด บางที่เรียกจิตว่า วิญญาณ จิตเปลี่ยนอาการตัวเองได้ว่องไว บางขณะกำลังฉุนเฉียวเปลี่ยนเป็นยิ้มแย้มเมื่อสบอารมณ์ เมื่อไม่รักษาจิตไว้ให้ดี สิ่งอื่นใดก็เชื่อว่ารักษาไม่ได้ เมื่อรักษาจิตไว้ได้ จะได้ชื่อว่ารักษาสิ่งอื่น ๆ ได้ด้วย คือ มีการควบคุมรักษาจิตไม่ให้มีอาการตื่นเต้น ไม่ให้เสียขวัญ ทำใจให้มั่นคงเด็ดเดี่ยว

การรักษาจิตนั้นต้องอาศัยความร่วมมือ ความอดทน ถ้าจิตยังไม่โอนอ่อนใช้การ ทรมาณ ข่มใจ ถ้าจิตหงอยเหงาอ่อนเพลีย ต้องคอยพยุง ประคับประคองให้มีแรง ทุกสิ่งทุกอย่างมารวมอยู่ที่จิต พระพุทธเจ้าจึงให้รักษาจิต

บาทสุดท้ายของพระคาถาว่า ท่านทั้งหลายจงถนอมตนขึ้นจากหลุมที่ถอนไต่ยาก ดังข้างถอนตัวเองขึ้นจากหลุม ฉะนั้น

มหาเอื้อน วัดเทพสิรินทราวาส, "กุญชรโอบมากดา," หนังสือธรรมสมาคม หนังสือเทศนาที่พระศัพ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถปิยมหาราชปติวรคทา.

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอุทองเขตต์ชัตติยานารีโปรดให้พิมพ์ในงานพระเมรุทองสนามหลวง มีนาคม ๒๔๗๒) หน้า ๑๐๘๐-๑๐๘๔.

หล่มที่ข้างตกลงไปนั้นคือหล่มที่เป็นธรรมชาติ เป็นสระน้ำ เป็นหนองน้ำที่มีเลนคม เมื่อสัตว์หรือคนตกลงไปนั้นจะก้าวเดินก็ยาก ถ้ากำลังน้อยก็ไม่อาจดึงเท้าขึ้นได้ การที่ข้างถอนตัวเองขึ้นจากหล่มได้ย่อมใช้ความพยายามอย่างเต็มที่โดยมีจิตใจที่เข้มแข็ง และใช้อวัยวะต่าง ๆ มีงวง งา ทั้งคู่ เท้าทั้ง ๔ เท้า หนองน้ำก้าวย่นขึ้นสู่ตลิ่งได้โดยปลอดภัย หล่มอย่างนี้เห็นได้ง่าย ส่วนหล่มของใจเห็นได้ยาก

หล่มของใจ คือ กิเลส เป็นเครื่องล่อใจให้หลง เล่งสัยเป็นอุปสรรคต่อกิจการงานทั้งปวง จะทำการสิ่งใดมุ่งจะทำตลอดไปจนสำเร็จไม่ได้ มัวอาลัยเสียดาย ไม่อาจตัดสินใจได้ เกิดความสงสัยแคลงใจว่าจะทำได้หรือไม่ได้ จะถูกหรือไม่ถูก ถึงจะทำก็ทำด้วยอาการเฉื่อยชา เมื่อมีอุปสรรคในการทำงานก็เกิดความท้อถอย ดังนั้นทรัพย์สินสมบัติที่ยังไม่เกิดก็ไม่มีการเกิด สิ่งที่มีอยู่เดิมจะหมดไป เช่นนี้เรียกว่าตกหล่มโดยไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นหล่มที่มีความกว้าง ยาว ลึกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

การถอนตนขึ้นจากหล่มนี้ต้องอาศัยความไม่ประมาท การรักษาคิดเป็น ๒ แรง คือข้างใจข้างเท้า และให้สำนักในโทษของหล่มเป็นอีกแรงหนึ่งข้างใจข้างงวง ต่อจากนั้นใช้อิทธิบาท ๔ อีก ๔ แรง คือเท้าของข้างทั้ง ๔ เท้า รวมเป็น ๘ แรง หนองน้ำก้าวย่น พลันหลุดพ้นขึ้นจากหล่มได้ฉะนั้น

ข้อคิดเกี่ยวกับความอดทนของข้าง

จากพระธรรมปทัฏฐกา เรื่องพระนางสามาวดี ตอนที่เกี่ยวกับพระนางมาคันทียามเหลือองค์หนึ่งของพระเจ้าอุเทนแห่งเมืองโกสัมพี โกรธพระพุทธเจ้าและมีใจผูกพยาบาทต่อพระองค์ตั้งแต่นางยังอยู่ในครรภ์ ครั้นเมื่อมีโอกาสได้ใช้คนตามคำพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงนิ่งเฉยจนพระอานนททนไม่ได้ กราบทูลขอร้องให้พระพุทธองค์เสด็จไปเมืองอื่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าคนในเมืองนั้นคำอีกก็ต้องหนีกันไปเรื่อย ๆ เช่นนั้นหรือ พระองค์จึงทรงยกคุณสมบัติเรื่องความอดทนของข้าง โดยทรงเปรียบพระองค์เองเหมือนข้างที่มีความอดทนต่ออุทธรณ์ในสงครามเพื่อสอนพระอานนท ดังนี้

๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "สามาวดีวัตถุ,"

ฉัมมปทัฏฐกา ภาคที่ ๒. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๔๔๘),

อหิ อานนุท สงฺคามิ โอคิณฺณหตฺถิสฺสโส, สงฺคามิ โอคิณฺณหตฺถิโน หิ
 จตุหิ ทิสฺสาหิ อากเต สเร สหิตฺตุ ภาโร, ตเถว พุทฺธิ ทุสฺสึเลหิ
 กถิตกถานํ สหนํ นามมยฺหิ ภาโรติ วตฺวา อุตฺตาน อารพฺภ ฐมฺมํ
 เทเสนุโต อีมา นาควคฺเค ทิสฺโส คถา อภาสิ^๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ทรงเป็นช้างที่ก้าวลงสู่สงคราม ก็การอดทนต่อ
 ลูกศรที่มาจากทิศ ๔ ทิศ ย่อมเป็นภาระของช้างซึ่งก้าวลงสู่สงครามฉันทใด ชื่อ
 ว่าการอดทนต่อโดยคำอันคันทุศีลเป็นอันมากกล่าวแล้ว ก็เป็นภาระของพระองค์
 เหมือนกันฉันทนั้น ดังนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องนี้ ทรงแสดงธรรม-
 ภาษิต ๓ คถา ดังนี้

อหิ นาโคว สงฺคาเม	จาปาโต ปติคฺ สริ
อติวากุญฺ ทิตฺติกฺขิสฺสํ	ทุสฺสึโล หิ พุชฺชโน
หนตฺ นยฺนติ สมิตฺติ,	หนตฺ ราชาภิริหฺติ,
หนโต เสฏฺโง มนุสฺเสสุ	โยควากุญฺ ทิตฺติกฺขติ.
วรมสฺสตรา หนตา,	อาชานียา จ สินฺธวา
กุญฺชฺรา จ มหานาคา,	อุตฺตหนฺโต ตโต วรรณฺติ ^๒

ความว่า เราจักถอยกลับซึ่งกำลังเกิน คุณช้างหนลูกศรที่ออกมาจากแลงในสง-
 คราม เพราะคนเป็นอันมากเป็นคนทุศีล ชนทั้งหลายยอมฆ่าตัวพาหนะที่ฝึกหัด
 ดีแล้วไปสู้ที่ชุมนุม, พระราชายอมทรงพาหนะที่โตฝึกหัดแล้ว ในหมู่มนุษย์คนที่
 ฝึกหัดแล้ว อดทนซึ่งกำลังเกินใด ผู้นั้นชื่อว่าฝึกตนแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด มา-
 อัสฺตร มาอาชาไนย มาสินธพ และพญาช้างกุญฺชฺร ที่ฝึกแล้วก็เป็นสัตว์ประเสริฐ
 แต่บุคคลที่มีตนฝึกแล้วยอมประเสริฐกว่าสัตว์พาหนะเหล่านั้น

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "สามาวตีวัตถุ,"
 ธรรมปัทมฺภูกถา, หน้า ๕๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ข้อคิดเกี่ยวกับความละอาย

จากพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ภิกขุวรรค^๑ พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระราหุล โดยยกตัวอย่างเกี่ยวกับข้าง คือให้ข้อคิดตามที่ความข้างสังเกตข้างพาหนะของพระราชา คือข้างที่มีเงางอนงาม มีกำเนิดดี เคยเข้าสู่สงครามแล้ว เมื่อเข้าสู่สงครามยอมใช้อวัยวะต่าง ๆ คือ เท้าหน้าทั้ง ๒ เท้า เท้าหลัง ๒ เท้า ใช้กายเบื้องหน้า ใช้กายเบื้องหลัง ศีรษะ หูทั้ง ๒ ข้าง งาทั้ง ๒ งา ใช้หาง แต่รักษาไว้แตงวงเท่านั้น ความข้างจึงมีความคิดว่าชีวิตของข้างคັນนี้จะไม่ยอมเสียสละอย่างแน่นอน พระพุทธเจ้าทรงเปรียบข้างคັນนั้นเหมือนคนที่กล่าวคำมูสาทั้งที่รู้โดยไม่มี ความละอาย

แต่เมื่อใดที่ข้างพาหนะของพระราชา เข้าสู่สงครามแล้วใช้อวัยวะทุกส่วนคือ เท้าหน้าทั้ง ๒ เท้า เท้าหลังทั้ง ๒ เท้า ลำตัวข้างหน้า ข้างหลัง ศีรษะ หูทั้ง ๒ ข้าง งา ๒ งา งวง หาง ทำให้ความข้างสังเกตได้ว่า ข้างคັນเข็อกนี้ยอมเสียสละชีวิตได้ คังนั้นไม่มีอะไรที่ข้างคັນนี้ทำไม่ได้ คนที่กล่าวคำมูสาทั้งที่รู้โดยไม่มี ความละอายยอมทำบาปอื่น ๆ อีก คังนั้นพระพุทธเจ้าทรงเปรียบข้างคันที่ยอมเสียสละอวัยวะทุกส่วนนั้นเหมือนคนที่มีความละอายไม่กล่าวคำมูสา และพระองค์ทรงสอนพระราหุลให้มีความละอายไม่กล่าวคำมูสา เช่นเดียวกัน

ข้อคิดเกี่ยวกับรอยเท้าของข้าง

ก. รอยเท้าของข้างเปรียบกับความไม่ประมาท

จากพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค ภาคที่ ๑^๒ พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระภิกษุว่า รอยเท้าทั้งหมดของสัตว์ทั้งหลายชนิดใดชนิดหนึ่งที่สัญจรไปมาบนแผ่นดิน ย่อม

^๑ "ภิกขุวรรค," พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์, ๑๔ . ๑๒๗ . ๑๕๔.

^๒ "ปทสูตร," พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค ภาคที่ ๑, ๒๔ . ๒๕๓ . ๔๑.

รวมลงบนรอยเท้าของช้าง บัณฑิตกล่าวว่า รอยเท้าของช้าง เล็กกว่ารอยเท้าของสัตว์เหล่านั้น เพราะเป็นรอยที่ใหญ่แผ่นดิน กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาท เป็นพื้นฐานรวมลงในความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่า ความไม่ประมาท เล็กกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉะนั้นเหมือนกัน

ข. รอยเท้าช้าง เปรียบกับความเลื่อมใสศรัทธา

จากพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์^๑ กล่าวถึง ปริพาชกชื่อปิไลติก ได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าให้ชาณุโสณีพราหมณ์ฟังว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมที่ตรัสไว้ดีแล้ว พระองค์ทรงมีพระสงฆ์เป็นสาวกผู้ปฏิบัติ ผู้ใดได้ฟังพระธรรมของพระองค์แล้ว เกิดมีความศรัทธาและออกบรพชา ทำให้ชาณุโสณีพราหมณ์ เกิดความเลื่อมใสทันที แม้เพียงได้ยินชื่อของพระพุทธเจ้าเท่านั้น พร้อมกับลงจากรถที่เทียมควายลา และเครื่องประดับรถสีขาว ประณมมือทำความเคารพไปยังทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ และเปล่งวาจา ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ครั้นต่อมาชาณุโสณีพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ พระพุทธเจ้าทรงมีปฏิสันถาร เป็นอันดี ชาณุโสณีพราหมณ์จึงกราบทูลเรื่องราวที่ตนได้สนทนาเกี่ยวกับพระองค์กับปิไลติกปริพาชก เมื่อพระพุทธเจ้าทรงฟังแล้วจึงตรัสแก่ชาณุโสณีพราหมณ์ว่า

น โข พราหมณ เอตุดาวตา หตุถิปโทปโม วิตุดาเรน ปริบูโร โหติ
อปิจ พราหมณ ยถา หตุถิปโทปโม วิตุดาเรน ปริบูโร โหติ ตัง สุณาหิ
สำคัญ มนสิกรโหติ ภาสิสุสามิติ ฯ^๒

ความว่า คุณพราหมณ์ ด้วยเหตุมีประการเท่านั้น ขอความเปรียบด้วยรอยเท้าช้างยังมีได้สมบูรณ์โดยพิสดาร คุณพราหมณ์ ก็แลท่านจงฟังข้อความเปรียบด้วยรอยเท้าช้างโดยประการที่บริบูรณ์โดยพิสดาร จงใส่ใจเป็นอันดีเถิด เราจักกล่าวบัดนี้

^๑ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๔๔๔), ๑๒ . ๓๓๑-๓๓๒ . ๒๔๐-๒๔๓.

^๒ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์กุลผล, ๒๔๖๔), ๑๒ . ๓๓๑-๓๓๒ . ๓๔๐-๓๔๑.

ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกตัวอย่างของการไม่ควรตกลงใจเชื่อง่าย เปรียบเหมือนหมอช้าง เข้าไปในป่าช้าง เห็นรอยเท้าช้างทั้งใหญ่ กว้างและยาว แต่หมอช้าง เป็นผู้ฉลาดยังไม่ตกลงใจเชื่อว่ารอยเท้านี้เป็นของช้างใหญ่ เพราะมีพวกช้างพังชื่อวานนิกา ซึ่งเป็นช้างค่อมก็มีรอยเท้าใหญ่และมีอยู่ในป่าอันเป็นที่อยู่ของช้าง ดังนั้นรอยเท้านี้อาจเป็น รอยเท้าของช้างพังวานนิกา เหล่านั้นก็เป็นได้

หมอช้างได้ตามรอยเท้าช้างนั้นไปอีก ก็พบรอยเท้าช้างทั้งใหญ่ ยาว กว้าง และมีที่เสียดสีปรากฏอยู่ในที่สูง ในป่าอันเป็นที่อยู่ของช้าง หมอช้างนั้นเป็นผู้ฉลาดยังไม่ตกลงใจ ว่ารอยเท้านั้นเป็นของช้างใหญ่จริง เพราะมีช้างพังทั้งหลายชื่อ อูจจากฟาริกา เป็นช้างที่มีรอยเท้าใหญ่ มีอยู่ในป่าอันเป็นที่อยู่ของช้าง รอยเท้านี้อาจเป็นรอยเท้าของนางช้างเหล่านั้นก็เป็นได้

ดังนั้นหมอช้างจึงตามรอยเท้าช้างนั้นต่อไป และเห็นรอยเท้าช้างทั้งใหญ่ ยาว กว้าง ทั้งมีรอยของการเสียดสี พร้อมกับมีรอยงาแฉะไม้ชาคอยู่ และมีกิ่งไม้หักปรากฏอยู่ในที่สูงนั้น แต่หมอช้างก็ยังไม่ตกลงใจว่าช้างนั้นเป็นช้างใหญ่ เพราะมีพวกช้างพัง ชื่อ อูจจากเรฎกา ก็มีรอยเท้าใหญ่ และมีอยู่ในป่าที่เป็นที่อยู่ของช้าง รอยเท้านี้อาจเป็นรอยเท้าของช้างพังเหล่านั้น

หมอช้างตามรอยเท้าช้างนั้นต่อไปอีก เห็นรอยเท้าที่ใหญ่ ยาว กว้าง และมีรอยของการเสียดสี รอยงาแฉะขาด และมีกิ่งไม้หักปรากฏอยู่ในที่สูง เขามองไปเห็นช้างเขือกใหญ่อยู่ที่โคนต้นไม้ และช้างนั้นเดินไปมา ยืนหรือนอน หมอช้างนั้นย่อมตกลงใจว่าช้างเขือกนี้เองที่เป็นช้างใหญ่จริง ๆ

พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างการเห็นรอยเท้าช้าง เป็นอุปมา เปรียบเทียบให้เห็น เพื่อแสดงว่า การที่ชาดูโสณิพราหมณ์ได้ฟังเรื่องราวของพระองค์จากปิไลคิกปริพาชก แล้วเกิดความเลื่อมใสเชื่อทันทีนั้นเป็นการเชื่อที่ยังไม่ถูกต้องบริบูรณ์ ชาดูโสณิพราหมณ์ต้องได้พบกับพระองค์ก่อน ได้สนทนากัน ได้เห็น ได้ฟัง จึงจะตกลงใจเชื่อฟัง และเลื่อมใสศรัทธา ดูหมอช้างตามรอยเท้าช้างฉะนั้น

การ เหลี้ยวหูของพระพุทธรเจ้าเหมือนช้าง

จากปญฺจสุทฺถี นาม มัชฌิมนิกายภูตรุกถา ภาคที่ ๒ มูลปณฺณาสกวรรณนา ในคำว่า นาคาปโลกิตฺ อปโลเกสิ แปลว่า การเหลี้ยวหูเหมือนอาการเหลี้ยวหูของช้าง มีที่ใช้อยู่ คำหนึ่ง คือคำว่า นาคาปโลก หมายถึง การเหลี้ยวหูแบบช้าง โดยอธิบายว่า เมื่อช้างตัว ประเสริฐไฉนเสียงคัง ประรณนาจะแลดูทางนี้ หรือทางโน้น ไม่เอี้ยวคอแต่กลับตัวที่เดียว แลวมองดู ฉนฺนิต สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เช่นเดียวกัน เมื่อทรงไฉนเสียง ทรงมี พระประสงคฺจะทอดพระเนตรเสียงนั้น ทรงหันพระสรีระทั้งพระองค์แล้วทอดพระเนตรฉนฺนิน

คติเกี่ยวกับช้างในชาดก

คติเกี่ยวกับช้างในชาดกได้จากเรื่องราวในอดีตบางส่วนของพระเทวทัต^๒ ผู้เป็น ปฏิปักษ์ต่อพระพุทธเจ้าซึ่ง เป็นที่รู้จักกันในหมู่มิถุนสงฆ์ว่า พระเทวทัตกระทำตนเป็นปฏิปักษ์ต่อ พระพุทธเจ้า โดยเป็นที่รู้จักกันในหมู่มิถุนสงฆ์ว่าพระเทวทัตเป็นผู้กตัญญูต่อพระพุทธเจ้ามีความ ริษยาพระองค์ ทั้งเป็นผู้ไม่มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ และเป็นผู้ใช้ปากาสาวพัสตร์ อย่าง ไม่เหมาะสม พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องเกี่ยวกับชาติก่อน ๆ ของพระเทวทัต โดยมีเรื่อง-

^๑ ปญฺจสุทฺถี นาม มัชฌิมนิกายภูตรุกถา. ภาคที่ ๒ มูลปณฺณาสกวรรณนา,
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๓), หน้า ๕๖๖.

^๒ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ศัพท์หลักสูตรภาษาไทยนักธรรมและธรรมศึกษา-
ชั้นเอก, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษร, ๒๕๐๓), หน้า ๒๕.

พระเทวทัต เคยเป็นราชบุตรของพระเจ้าสุปปพุทธะ เชฎฐภากา (พี่ชายของ พระนางพิมพาพระชายาของเจ้าชายสิทธัตถะ) เมื่อพระเทวทัตมาบวชในพระพุทธศาสนา ได้กระทำตัวเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธเจ้า โดยพยายามจะปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า โดยใช้ นายขมังธนูไปยังพระองค์บ้าง พระเทวทัตลึงคิลาจะให้ทับพระองค์บ้าง และให้พระเจ้า- อชาตศัตรูตรัสสั่งให้ปล่อยช้างนาฬาคีรีออกมาจะให้ปลงพระชนม์พระพุทธรองค์บ้าง พระเทวทัต ได้ก่อเรื่องวุ่นวายในสังฆมณฑลหลายครั้ง ในที่สุดพระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบถึงแก่ชีวิต.

ราวเกี่ยวข้องกับช้าง ขณะเมื่อพระองค์เสด็จประทับอยู่ที่เวฬุวนาราม นอกเมืองราชคฤห์ พระอารามนี้ พระเจ้าพิมพิสารพระราชบิดาของพระเจ้าอชาตศัตรูถวายพระพุทธเจ้า และเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับช้างดังนี้

ก. ความเป็นผู้กตัญญู จากชาตกเรื่องสีลวนาคราช^๑

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นช้างอยู่ในหิมวันตประเทศ ช้างพระโพธิสัตว์นี้มีรูปร่างลักษณะดี ประกอบด้วยความงาม ๔ ประการ คือ มีสีผิวกายเหมือนเงิน ดวงตาทั้ง ๒ กล้ายแก้วมณี ปากแดงงวงเหมือนหงวงเงิน, เท้าทั้ง ๔ มีสีดั่งยมครั่ง พญาช้างนี้เป็นผู้รู้ที่รู้ชั่ว ท่องเที่ยวอยู่ในป่าหิมพานต์ คุมบริวาร ๘๐,๐๐๐ เชือก ต่อมาพญาช้างเห็นโทษของการอยู่รวมกันเป็นโขลง จึงแยกออกไปหาความสงบอยู่ในป่าเพียงเชือกเดียว พญาช้างเป็นผู้มีศีลจึงได้ชื่อว่า สีลวนาคราช

ครั้งนั้นมีนายพรานป่าชาวเมืองพาราณสีเข้าไปในป่าหิมพานต์ หลงทาง จำทิศทางไม่ได้ นายพรานผู้นั้นกลัวตายมาก ร้องให้คร่ำครวญอยู่ในป่า ช้างพระโพธิสัตว์ได้ยินเสียงร้องไห้ของนายพรานจึงออกมาเพื่อช่วยเหลือ ฝ่ายนายพรานเมื่อเห็นพญาช้างในครั้งแรกตกใจกลัววิ่งหนี ช้างพระโพธิสัตว์จึงหยุดยั้ง ครั้นนายพรานหยุดพญาช้างก็เข้าไปหานายพรานกลัววิ่งหนีอีก พญาช้างก็หยุดยั้ง จนกระทั่งนายพรานคิดว่า พญาช้างคงจะไม่ทำอันตรายจึงไม่วิ่งหนีอีกต่อไป พญาช้างจึงเข้าไปใกล้นายพรานถามถึงความทุกข์ความเดือดร้อน เมื่อทราบแล้วพญาช้างพานายพรานไปยังที่อยู่ของตน ให้นายพรานบริโภคอาหารจนอิ่ม และให้พักอยู่ ๒-๓ วัน ต่อจากนั้นพญาช้างให้นายพรานขึ้นหลังพาออกไปส่งที่ทางคนเดิน

นายพรานผู้นั้นคิดไม่เชื่อต่อพญาช้างมาตลอดทาง ทั้งสังเกตนทางที่จะไปยังที่อยู่ของพญาช้างไว้ เมื่อพญาช้างส่งนายพรานแล้วกำชับมิให้นายพรานบอกที่อยู่ของตนแก่ผู้อื่น

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, "สีลวนาคราชชาตก," นิบาตชาตก เอกนิบาต มัชฌิมปัลลวาสก, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๔), ๒ : ๑๘๒.

ครั้นนายพรานไปถึง เมืองพาราณสีแล้วทอง เทียวไปที่ถนนข้างท่างา เห็นพวกช่างกำลังทำเครื่องงาอยู่ จึงถามถึงความต้องการงาและราคา งา ข่างท่างาบอกว่างาของช่างที่ยังมีชีวิตมีราคาดีกว่างาของช่างตาย และช่างท่างาต้องการงาอยู่ ดังนั้นนายพรานจึงจัดเสบียงแล้วออกเดินทางไปหาช่างพระโพธิสัตว์ ครั้นไปถึงที่อยู่ของช่างพระโพธิสัตว์และแจ้งความประสงค์ของตนว่าตนเป็นคนยากจน จะขอตัดทอนงาของพญาช่างไปขายเพื่อเลี้ยงชีพ ช่างพระโพธิสัตว์ยินดีบริจาคงาให้เป็นทานเพื่อหวังในพระสัพพัญญุตญาณ อันเป็นประโยชน์แก่การตรัสรู้ที่สามารถรู้ตลอดธรรมทั้งปวง นายพรานจึงเอา เลื่อยเลื่อยงาทั้ง กุญ ของพญาช่างผู้มีพระคุณนั้น แล้วเอาไปขาย

ครั้นต่อมา นายพรานใช้จ่ายเงินหมดก็กลับไปของาที่เหลือเพื่อขายเอาเงินไปใช้หนี้ ช่างพระโพธิสัตว์อนุญาตให้ตัดงานั้นไปอีก นายพรานเอางาไปขายและใช้เงินหมด ในที่สุดนายพรานกลับมาขอโคนงาอีกเพราะไม่อาจเลี้ยงชีพได้ ช่างพระโพธิสัตว์อนุญาตให้อีก โดยพญาช่างหมอบลงแล้วนายพรานใจบาปก็เหยียบวงของพญาช่างแล้วป็นขึ้นไปบนกระพองเอาสันเท้ากระเทียบปลายงาทั้ง ๒ ข่าง ทำให้เนื้อตรงสันบ้งงาฉีกออกแล้วเลื่อยโคนงาที่เหลือนั้นไป

เมื่อนายพรานเดินลับสายตาของพญาช่างไปแล้วก็ถูกแผ่นดินสูบตกนรกอวิจี รุกข-เทวดาจึงกล่าวคาถา ความว่า หากผู้ใดจะให้แผ่นดินทั้งหมดแก่คนอกคณฺหุ ก็ไม่ทำให้คนอกคณฺหุมีความยินดีเลยคอยหาโอกาสทำร้ายผู้ให้อยู่เสมอ

พระพุทธเจ้าทรงประชุมชาดกว่า นายพรานป่าผู้อกคณฺหุนี้มาเป็นพระเทวทัต รุกขเทวดามาเป็นพระสารีบุตร พญาช่างสีลวนาคราชมาเป็นพระองค์เอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ตามความเชื่อเรื่องกรรมคือการกระทำในพระพุทธศาสนานั้น คนที่มีใจอกคณฺหุคือคนที่ไม่รู้คุณของผู้มีพระคุณ แม้นตนเอง ไม่มีความรู้สึกสำนึกในการกระทำแต่ดินฟ้า รุกขเทวดาย่อมเห็นการกระทำของเขา และอาจจะบันดาลให้เป็นไปตามผลของการกระทำนั้นเหมือนนายพรานตัดงาจากพญาช่างผู้มีพระคุณของตนในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ถึง ๓ ครั้ง ตัดจนหมดงา นายพรานจึงถูกธรณีสูบถึงแก่ชีวิตในที่สุด

ข. เกี่ยวกับความริษยา จากเรื่องทุมเมธชาดก^๑

เมื่อภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมกันในโรงธรรมศาลา ได้ปรารภกันถึงความริษยาของพระเทวทัตที่มีต่อพระพุทธเจ้า ครั้นพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องก็ภิกษุเหล่านั้นสนทนากัน พระองค์จึงตรัสว่า แม้นในชาติก่อน ๆ พระเทวทัตก็มีความติริษยาพระองค์เหมือนกัน แล้วทรงเล่าเรื่องแต่กาลก่อนดังนี้

ในอดีตกาล ในแคว้นมคธ พระเจ้ามคธขึ้นครองราชสมบัติในเมืองราชคฤห์ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างพระโพธิสัตว์ ที่มีรูปร่างงาม และเป็นช่างเผือก ช่างพระโพธิสัตว์นั้นได้เป็นช่างพาหนะของพระเจ้ามคธ วันหนึ่งพระเจ้ามคธเสด็จขึ้นช่างพาหนะนั้นซึ่งประดับด้วยเครื่องประดับสวยงาม เสด็จทักษิณาวรรตรอบพระนครในวันกำหนดการมโหฬารตามชัตตยราชประเพณี ประชาชนเห็นช่างมงคลหัตถ์ดี มีรูปร่างเล็กนั้นก็กล่าวพรรณนาคุศลสมบัติของพญาช่างว่า สมควรเป็นช่างของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้ามคธทรงได้ยินฝูงชนพรรณนาคุศลสมบัติของพญาช่างเกิดความริษยา ต้องการจะมาพญาช่างนั้นให้ถึงแก่ชีวิต จึงรับสั่งให้นายหัตถดาจารย์เข้าเฝ้า พระองค์ตรัสถามถึงการฝึกหัดสอนช่าง นายหัตถดาจารย์กราบทูลว่าพญาช่างได้รับการฝึกหัดดีแล้ว ดังนั้นพระเจ้ามคธจึงเสด็จลงจากช่างพระคชาธารนั้น รับสั่งให้นายหัตถดาจารย์ขนนงบนคอช่างขึ้นไปสู้อยอกเขา พระองค์เสด็จขึ้นสู้อยอกภูเขานั้นพร้อมด้วยอำมาตย์ข้าราชการ พระเจ้ามคธรับสั่งให้พญาช่างหันหน้าไปทางเขวฬิก แล้วตรัสให้นายหัตถดาจารย์ทำสัญญาสั่งให้ช่างย่นในท่าต่าง ๆ กัน คือ ย่นด้วยเท้า ๓ เท้า ย่นด้วยเท้าหน้า ๒ เท้า ย่นด้วยเท้าหลัง ๒ เท้า ช่างพระโพธิสัตว์กระทำได้ทุกอย่าง พระเจ้ามคธรับสั่งให้พญาช่างย่นเท้าเดียว ช่างพระโพธิสัตว์ก็ยกเท้า ๓ เท้าขึ้น ดังที่นายหัตถดาจารย์ให้สัญญาทุกอย่าง

เมื่อพระเจ้ามคธทรงเห็นว่าช่างไม่ตกภูเขาคตามพระประสงค์ จึงทรงรับสั่งให้ช่างย่นในอากาศ นายหัตถดาจารย์คิดว่าพระเจ้ามคธมีพระประสงค์จะให้ช่างมงคลหัตถ์ดีตกเขวฬิก และช่างมงคลหัตถ์ดีนั้นตนได้ฝึกสอนเป็นอย่างดีโดยไม่มีช่างใดในชมพูทวีปจะเปรียบ-

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, "ทุมเมธชาดก," นิบาตชาดก เอกนิบาต, พิมพ์ครั้งที่ ๒.

เทียบได้ จึงกระซิบที่หูของพญาข้างว่าพระเจ้ามคธประสงค์จะให้พญาข้างตกเหวตาย พญาข้างไม่ควร เป็นพาหนะของพระเจ้ามคธนี้อีกต่อไป หากพญาข้างสามารถไปในอากาศได้ก็จงพานายหัตถาจารย์ที่นั่งบนคอของพญาข้างนั้นเหาะไปเมืองพาราณสีเถิด และนายหัตถาจารย์กราบทูลพระเจ้ามคธว่าพญาข้างนี้มีบุญญฤทธิ์สมควร เป็นพาหนะของพระบรมกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการ พญาข้างนี้ไม่เหมาะสมกับพระเจ้ามคธผู้ไม่รู้คุณของข้างพาหนะ และกราบทูลอีกว่าบุคคลที่ปราศจากบุญญา เมื่อไต่ยศแล้ว ย่อมประพฤติกึ่งความฉิบหายแก่คนทั้ง เป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่นทำให้เกิดความทุกข์ด้วย

ต่อจากนั้น พญาข้างก็เหาะไปลอยอยู่ในอากาศ ตรงหน้าพระลานเมืองพาราณสี ประชาชนในเมืองนั้นเกิดโกลาหลแตกตื่นขึ้น เมื่อพระเจ้าพาราณสีทรงทราบได้เสด็จออกมาที่หน้าพระลานทอดพระเนตร เห็นข้างเผือกลอยอยู่จึงตรัสว่า หากพญาข้างมา เพื่อจะเป็นพาหนะของพระองค์ขอให้ลงมาขึ้นที่พื้นดิน คงนั้นพญาข้างพร้อมทั้งนายหัตถาจารย์ก็ลงมาสู่พื้นดิน นายหัตถาจารย์ได้กราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ พระเจ้าพาราณสีทรงมีพระทัยชื่นชมรับสั่งให้ตกแต่งพระนครและทรงแต่งตั้งพญาข้าง เป็นพญาเศวตอุดมวารณเป็นข้างพระที่นั่งคั่น ทั้งทรงแบ่งสมบัติออกเป็น ๓ ส่วน ประทานให้พญาข้าง ๑ ส่วน ประทานให้นายหัตถาจารย์ ส่วนหนึ่ง และสำหรับพระองค์หนึ่งส่วน

เมื่อข้างพระโพธิสัตว์มาอยู่ในเมืองพาราณสีทำให้บ้านเมืองนี้มีความมั่งคั่งสมบูรณ์ พระเจ้าพาราณสีทรงเป็นพระราชาที่มีคุณธรรมสูง เลิศในชมพูทวีป ทั้งทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีทาน เป็นต้น จนตราบถึงทิวงคต

พระพุทธเจ้าทรงประชุมชาดกครั้งนี้ พระเจ้ามคธมาเกิดเป็นพระเทวหัตถ พระเจ้าพาราณสีมาเกิดเป็นพระสารีบุตร นายหัตถาจารย์กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ ข้างพระโพธิสัตว์มาเป็นพระองค์

ค. การไม่มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ จากลทุกิชาดก^๑

เมื่อภิกษุทั้งหลายประชุมกันที่ธรรมศาลา สนทนาถึงพระเทวหัตถว่า เป็นผู้กระด้างหยาบช้าไม่มีใจกรุณาสัตว์ ขณะนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จมา ณ ที่นั้นและทรงทราบเรื่องที่พระ-

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, "ลทุกิชาดก," นิบาตชาดก ปัญจกนิบาตและฉักกนิบาต (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔), ๘ : ๓๖.

ภิกษุสนทนากัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ที่พระเวทหัตต์ไม่มีความเมตตากรุณาสัตว์ไม่ใช่แต่เพียง
ชาตินี้เท่านั้น แม้ชาติก่อนก็ได้ประพฤดิเช่นนั้นเหมือนกัน แล้วพระองค์ทรงเล่าเรื่องดังนี้

ในอดีตพระเจ้าพรหมทัตครองเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นช่าง เมื่อ
เจริญวัยมีรูปร่างใหญ่โต เป็นหัวหน้าโขลง มีช่าง ๔๐,๐๐๐ เชือกเป็นบริวาร เทียวหา
อาหารอยู่ในป่าหิมพานต์ ครั้นนางนกไส้พักใจอยู่ในทางเดินของโขลงช่างนั้น ครั้นไขนกก
แก่ ก็แตกออก ลูกนกทั้งหลายออกจากฟอง ลูกนกเหล่านั้นยังอ่อนขนที่ปีกยังไม่ออก

เมื่อช่างพระโพธิสัตว์พาโขลงช่าง เทียวหาอาหารมาจนถึงนั้น นางนกไส้ประคอง
ปีกทั้ง ๒ ประนม แสดงความเคารพแล้วขอความรักจากพระโพธิสัตว์ เพื่อไม่ให้โขลง
ช่างทำอันตรายต่อลูกนกน้อยของนางนกนั้น ช่างพระโพธิสัตว์รับปากแล้วยื่นคร่อมลูกนกไว้ เมื่อ
ช่างที่เป็นบริวารผ่านไปหมดแล้ว ช่างพระโพธิสัตว์เรียกนางนกไส้มาบอกว่า มีช่าง เชือก
หนึ่งชอบเที่ยวอยู่ เชือกเดียว มันจะไม่ทำตามคำขอร้องของนางนกไส้ พญาช่างให้นางนก
วิงวอนต่อช่างนั่นเอง

ต่อจากนั้นช่างผู้ชอบเที่ยว เชือกเดียวก็เดินมาอยู่ที่ที่นางนกอยู่ นางนกได้แสดง
ความเคารพแล้ววิงวอนขอยาฆ่าลูกนกน้อยของนาง แต่ช่าง เชือกนั้นไม่มีความเมตตากรุณาจึง
ไม่ฟังคำวิงวอนนั้น ได้เข้าเหยียบลูกนกเหล่านั้นทันทีจนลูกนกสิ้นชีวิตหมด ส่วนนางนกไส้บิน
หนีไปเกาะอยู่บนกิ่งไม้ พลังคิดในใจว่าช่าง เชือกนี้ยังไม่รู้ว่า กำลังความรู้เป็นใหญ่กว่า
กำลังกาย เพราะบุคคลจะทำกิจต่าง ๆ ด้วยกำลังกายไม่ได้ทั้งหมด และกำลังกายของคน
พาลยอมมีประโยชน์แต่จะฆ่าผู้มีกำลังน้อยเท่านั้น ต่อจากนั้นนางนกไส้ได้ไปผูกมิตรโดยรับใช้
กา, แมลงวันหัวเขียว, กบ อย่างละ ๒-๓ วัน สัตว์เหล่านั้นยินดีจะช่วยเหลือนางนกบ้าง
นางนกจึงกล่าวขอร้องให้กา ไปจิกนัยน์ตาทั้ง ๒ ของช่าง เชือกนั้นแล้วขอให้แมลงวันหัวเขียว
ไปหยอดไขที่ตาทั้ง ๒ ของช่างนั้น เมื่อช่างหิวน้ำ เทียวหาน้ำกิน ขอให้กบบินไปร้องบนยอด
กุเขา พอเห็นช่างตาบอดขึ้นไปบนยอดกุเขา ให้กบลงไปร้องที่ก้นเหว

สัตว์เหล่านั้นได้ปฏิบัติตามคำขอร้องของนางนกไส้เป็นอย่างดี โดยที่ช่าง เชือกนั้น
ถูกกาจิกนัยน์ตาทั้ง ๒ ช่าง แมลงวันหัวเขียวหยอดไขใส่ในนัยน์ตาทั้ง ๒ นั้น ช่างได้รับความ

เจ็บปวด มีความทุกข์มาก และหิวน้ำ ออยากดื่มน้ำ เมื่อได้ยินเสียงกบร้องบนยอดกุเขา จึงขึ้นไปยังยอดกุเขานั้น ครั้นได้ยินเสียงกบร้องอยู่ที่นั่นแล้ว ช่างก็ตามเสียงกบตกเหวสิ้นชีวิตทันที

พระพุทธเจ้าทรงสอนพระภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลไม่ควรก่อเวรกับผู้ใด สัตว์เล็กๆ ๔ ตัว คือ นางนกลีลา กา แมลงวันหัวเขียว กบ มีความสามัคคีร่วมกันสามารถทำให้ช่างซึ่งเป็นสัตว์ตัวใหญ่สิ้นชีวิตลงได้ และพระองค์ตรัสว่าช่างเชือกนั้นมาเป็นพระเทวทัต

ง. ความไม่เหมาะสมของผู้ใช้ผ้ากาสาฬหพัศตร์ จากเรื่องกาสาฬหชาดก^๑

ที่เมืองราชคฤห์สมัยนั้นพระสารีบุตรและภิกษุ ๕๐๐ รูป พักอยู่ที่วัดเวฬุวนาราม และพระเทวทัตพร้อมด้วยภิกษุจำนวนหนึ่งพักประจำอยู่ที่วัดคยาสีสะ ในเมืองนั้น ขณะนั้นชาวเมืองราชคฤห์ได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์ถวายพระภิกษุ มีพ่อค้าคนหนึ่งมาค้าขายที่เมืองนั้น ได้ให้ผ้าคันธกาสาฬหะ (ผ้าย้อมฝาดมีกลิ่นหอม) มีราคาแพงแก่ชาวเมืองราชคฤห์เพื่อร่วมในการถวายทานเมื่อชาวเมืองราชคฤห์ถวายทานเสร็จแล้วยังเหลือผ้าของพ่อค้าคนนั้น

ชาวเมืองจึงปรึกษากันว่าผ้าคันธกาสาฬหะนั้นควรจะถวายพระสารีบุตร หรือพระเทวทัต บางพวกบอกให้ถวายพระสารีบุตร แต่บางพวกค้านว่าพระสารีบุตรมาอยู่ที่เมืองนั้นเพียง ๒-๓ วัน แล้วท่านไปพักที่อื่น ส่วนพระเทวทัตอยู่ประจำที่เมืองนั้นแห่งเดียว คนที่ลงความเห็นให้ถวายผ้าคันธกาสาฬหะนั้นแก่พระเทวทัตมีจำนวนมากกว่า ชาวเมืองเหล่านั้นจึงถวายผ้าคันธกาสาฬหะนั้นแก่พระเทวทัต

พระเทวทัตให้ช่างฉีกและเย็บผ้าคันธกาสาฬหะนั้นเป็น ๒ ชั้น ให้อ้อมเป็นสี่ลูกปลั่ง เมื่อพระภิกษุ ๓๐ รูป มาจากเมืองราชคฤห์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี และกราบทูลเรื่องผ้าคันธกาสาฬหะที่พระเทวทัตได้รับ ผ้าผืนนั้นเป็นเครื่องหมายแห่งอรหัตซึ่งไม่สมควรแก่พระเทวทัต พระพุทธเจ้าจึงปรารภว่า พระเทวทัตหมกมุ่นผ้ากาสาฬหะนั้นอย่าง ไม่สมควร ไม่ใช่แต่เพียงชาตินี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนก็เคยบงกชผ้ากาสาฬหะอย่าง ไม่สมควรเช่นกัน พระองค์ทรงเล่าเรื่องมีดังนี้

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, "กาสาฬหชาดก," นิบาตชาดก ทุกนิบาต (กรุงเทพฯ ๙ :

ในอดีตเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์คือ
 กำเนิดเป็นช่างอยู่ในหิมวันตประเทศ เมื่อเติบโตได้เป็นพญาช่างจำโคลงคุมโคลงช่างซึ่ง
 เป็นบริวาร ๔๐,๐๐๐ เชือก ครั้นนั้นมีบุรุษใจชั่วคนหนึ่งอยู่ในเมืองพาราณสี ชายผู้นี้มีอาชีพ
 เป็นผู้ฆ่าช่าง หรือหัตถิมารกบุรุษ เพื่อเอางา ชายคนนั้นเดินไปตามถนนช่างทำเครื่องงา
 เห็นช่างกลึงงาทำรูปพรรณต่าง ๆ มีกำไล เป็นต้น จึงถามช่างว่า ต้องการงาบ้างไหม
 เหล่าช่างทำเครื่องงาบอกว่าต้องการ ถ้าหากมาจะรับซื้อ

หัตถิมารกคนนั้นจึง เตรียมอาวุธแล้วแต่งกายด้วยผ้ากาสาอะวะ หรือผ้าย้อมน้ำฝาด
 เหมือนพระปัจเจกพุทธเจ้า ไปยืนคอยอยู่ในทางที่ช่างเดินไปมา ฝ่ายช่างคิดว่าชายผู้นั้นเป็น
 พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงไม่ทำอันตรายแต่อย่างใด บุรุษผู้ฆ่าช่างนั้นลอบฆ่าช่าง เชือกที่เดินอยู่
 สุดท้าย เขาได้กระทำเช่นนั้นบ่อย ๆ ได้งาช่างไปขายเป็นจำนวนมากในเมืองพาราณสี จน
 ช่างเหลือน้อยลง ช่างที่เหลือจึงแจ้งให้ช่างพระโพธิสัตว์ทราบว่าช่างในโคลงหายไป ช่าง
 พระโพธิสัตว์จึงคิดคาดคะเนว่าคง เป็นการกระทำของบุรุษที่แต่งกายคล้ายพระปัจเจกพุทธเจ้า

ดังนั้นวันหนึ่งช่างพระโพธิสัตว์ให้ช่าง เชือกหนึ่งนำโคลงช่างอยู่ช่างหน้า พญาช่าง
 เดินตามอยู่หลังโคลง บุรุษผู้ฆ่าช่างนั้นเมื่อเห็นช่างพระโพธิสัตว์คล้อยหลังไปก็ฉวยอาวุธวิ่ง
 ตรงเข้าไปจะแทง แต่พญาช่างหันกลับมา และคิดว่าถ้าเอางวงฟาดและฆ่าชายผู้นี้เสียก็ได้
 แต่พญาช่างเห็นผ้ากาสาอะวะ หรือผ้าย้อมน้ำฝาดที่ชายคนนั้นสวมอยู่ จึงคิดว่าผ้ากาสาอะวะนี้เป็น
 ธงชัยของพระอรหันต์ ตนควรเคารพผ้ากาสาอะวะนั้น พญาช่างจึงไม่ทำอันตรายชายใจบาป
 คนนั้น แต่กล่าวตักเตือนให้เห็นถึงความสำคัญของผ้ากาสาอะวะ ซึ่งเป็นเครื่องหมายของพระ-
 อรหันต์ ไม่สมควรที่เขาผู้มีอกุศลธรรมเอามานุ่งห่ม เพราะบุคคลผู้นุ่งผ้ากาสาอะวะได้ต้องเป็น
 ผู้มีกุศลธรรม เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีลบริบูรณ์ด้วยธรรมและสังกรรม พร้อมกับช่างพระโพธิสัตว์
 ชูไม้ให้ชายคนนั้นไปถวายนั่นอีก หากไม่เชื่อฟัง เขาจะไม่รอดชีวิตกลับออกไป

พระพุทธเจ้าทรงประชุมชาดกว่า บุรุษผู้ฆ่าช่างมาเป็นพระเทวทัต ช่างพระ-
 โพธิสัตว์มาเป็นพระองค์

เป็นที่น่าสัง เกตว่าผ้ากาสาจะหรือผ้าย้อมน้ำฝาดเป็นผ้าสีเหลือง เป็นเครื่องหมาย
ของพระพุทธศาสนา ตามธรรมเนียมที่นุ่งห่มผ้ากาสาจะเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า
และจากในเรื่องนี้ทำให้เราทราบว่าผ้ากาสาจะเป็นเครื่องหมายของพระอรหันต์ เพราะ
พระสงฆ์และพระอรหันต์เป็นผู้มีศีล มีใจสะอาด บริสุทธิ์ มีความเมตตา กรุณา ดังนั้นช่าง
จึงไม่ทำอันตรายแก่ผู้นุ่งห่มผ้ากาสานั้น เป็นเหตุให้ชายใจบาปในเรื่องนี้อาศัยผ้ากาสาจะ
มาช่างเอาเงาไปขายเพื่อเลี้ยงชีพ เป็นการกระทำความเสื่อมเสียแก่พระพุทธศาสนา พระ-
พุทธเจ้าจึงตรัสถึงพระเทวทัตว่าผู้นุ่งห่มผ้ากาสาจะไม่เหมาะสม เพราะพระเทวทัต
มีจิตใจไม่บริสุทธิ์ต่อพระพุทธเจ้า

จ. การมีกำลังใจและการทำจริงย่อมได้รับผลสำเร็จ จากเรื่องสังคามาวจร-
ชาดก^๑

เมื่อพระภิกษุที่นั่งสนทนากันในธรรมศาลา เกี่ยวกับพระนนท์เถระ^๒ เชื้อฟังคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง และพระนนท์เถระมีหิริโอตตัปปะ คือความละอาย และความ
เกรงกลัวต่อบาป พยายามกระทำสมณธรรมจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าทรงได้
ยินภิกษุเหล่านั้นสนทนากันถึงพระนนท์เถระ พระองค์ตรัสว่า พระนนท์เถระเชื้อฟังคำตัก
เตือนไม่ใช่เพียงชาตินี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนพระนนท์ก็เชื้อฟังเป็นอันดีเหมือนกัน แล้วพระ-
องค์ตรัสเล่าเรื่องดังนี้

^๑ หอสมุดควชิรญาณ, "สังคามาวจรชาดก," นิบาตชาดก ทุกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๒), ๔ : ๑๗๒-๑๘๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒-๑๗๖.

พระนนท์เถระ เดิมเป็นพระนนทกุมาร พระเชษฐภคินีของเจ้าชายสิทธัตถะ
ออกบวชเมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมเมืองกบิลพัสดุ์เป็นครั้งแรก และพระนนทกุมาร
กำลังจะอภิเษก ครั้นพระพุทธเจ้าจะเสด็จกลับไปยังเมืองสาวัตถี พระนนท์ได้ตามเสด็จพระ
พุทธเจ้าออกมา นางผู้เป็นคู่อภิเษกชะงักหน้าตาต่าง บอกให้พระกุมารส่งเสด็จพระพุทธเจ้า
แล้วรีบกลับเข้าไป

พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานอุปสมบทแก่พระนนทกุมารในครั้งนั้นเป็นพระนนทภิกษุ
หรือพระนนท์เถระ ครั้นเดินทางมาถึงเมืองสาวัตถีแล้ว พระนนทภิกษุระลึกถึงนางคู่อภิเษก

จนมีร่างกายซูบผอม พระพุทธเจ้าจึงเข้าช่วยเหลือ โดยที่พระนันทภิกษุกราบทูลความจริงว่า ไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะจิตใจระลึกถึงนางคูอภิเชก

พระพุทธเจ้าทรงใช้อุบายแก้ไขโดยทรงพาพระนันทภิกษุไปชมป่าหิมพานต์ และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยทรงให้เห็นสิ่งที่ไม่งาม และสิ่งทีงามตลอดจนเห็นนางฟ้าผู้สวยงามในระหว่างทางไปป่าหิมพานต์ พระพุทธเจ้าทรงนิมิตให้พระนันทภิกษุเห็นไฟไหม้ทุ่งนา มีนางลิงตัวหนึ่งถูกไฟจนรูปร่างไม่น่าดู โดยมีจุมพฏแห่ง หางควน ขนโกรน ผิวหนังฉีกขาด เป็นริ้วรอย ผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก นั่งอยู่บนตอไม้ ต่อจากนั้นพระองค์พาชมป่าหิมพานต์ที่สวยงาม มีสระใหญ่ ๑ แห่ง เช่น สระโนคาต เป็นต้น และพระองค์ทรงพาขึ้นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระพุทธเจ้าประทับบนบัลลังก์มณฑลสิลา พระอินทร์พาคณะมาเฝ้า ในบรรดาคณะของพระอินทร์ มีนางฟ้า ๕๐๐ นาง มีรูปโฉมงดงามเป็นเลิศกว่านางฟ้าทั้งหลาย พระนันทภิกษุมีใจรักใคร่นางฟ้าเหล่านั้นโดยซ้ำเลื่องคুব่อย ๆ พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงตรัสถามเปรียบเทียบความงามของนางฟ้ากับนางคูอภิเชกที่พระนันทระลึกถึงอยู่ พระนันทกราบทูลว่า นางฟ้าสวยงามกว่า และถ้าสมมติให้นางฟ้าไปเป็นคูอภิเชก นางคูอภิเชกจะเปรียบได้กับนางลิงที่ถูกไฟไหม้ตัวนั้น แล้วพระนันทกราบทูลปรารภกับพระพุทธเจ้าว่าทำอย่างไรตนจึงจะได้นางฟ้าเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่าถ้าพระนันทปฏิบัติสมณธรรมได้แล้วพระองค์ทรงรับรองว่าจะได้นางฟ้า พระนันทจึงทูลเชิญให้พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหาร แล้วเริ่มเพียรพยายามกระทำสมณธรรม

พระพุทธเจ้าทรงปรึกษาเรื่องนี้กับพระสารีบุตร, พระอสีติมหาสาวกทั้งหลายมีพระโมคคัลลานะ พระกัศสปะ พระอนุรุทธ พระอานนท์ เป็นต้น พระภิกษุเหล่านั้นจึงไปพูดให้พระนันทเกิดความละอายว่า พระนันทภิกษุทำสัญญา กับพระพุทธเจ้าให้รับประกันการปฏิบัติสมณธรรมเพื่อจะได้นางฟ้า การกระทำเช่นนั้นเกี่ยวข้อง เป็นโทษของกิเลสตัณหา ไม่ผิดกับการรับจ้างปฏิบัติสมณธรรมเพื่อจะได้ผู้หญิง

พระนันทได้ฟังพระเถระเหล่านั้นก็เกิดความละอายใจคิดว่า ไม่เป็นการสมควร จึงเปลี่ยนความคิดใหม่โดยพยายามตั้งความเพียรให้แน่วแน่ เจริญวิปัสสนาด้วยปัญญา ไม่ช้าก็สำเร็จ เป็นพระอรหันต์ พระนันทได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขอคืนสัญญาที่ได้ปฏิญาณไว้ พระ-

ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์
เกิดในตระกูลนายหัตถาจารย์ผู้ฝึกช้าง ครั้นเติบโตได้ศึกษาศิลปศาสตร์จนสำเร็จและเข้า
รับราชการดำเนินตามวงศ์ตระกูล โดยเป็นนายหัตถาจารย์อยู่กับพระราชอาพองค์หนึ่งซึ่ง
เป็นที่ศรัทธาของพระเจ้าพาราณสี พระโพธิสัตว์พยายามฝึกหัดช้างมงคลหัตถีของพระเจ้าแผ่นดิน
พระองค์นั้นจนชำนาญในการสงคราม พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นมีพระประสงค์จะใคร่ได้
ราชสมบัติแห่งเมืองพาราณสีจึงเตรียมกองทัพใหญ่ และรับสั่งให้นายหัตถาจารย์ตามเสด็จไป
ในกองทัพด้วย พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นทรงขึ้นช้างมงคลหัตถีพระราชพาหนะนั้น ยกกอง
ทัพออกไปล้อมเมืองพาราณสีไว้แล้ว พระองค์ให้ราชทูตถือพระราชสาส์นเข้าไปกราบทูลพระ
เจ้าพรหมทัตให้ยอมยกราชสมบัติถวายพระองค์เสีย มิฉะนั้นก็จะทำสงครามกัน พระ(ทว)หัต
ถ์เจ้าเมืองพาราณสีตอบว่าจะสู้รบ พร้อมกับเกณฑ์ทหารรักษาหน้าที่บนกำแพงและค่ายคูหอรบ
อย่างกวัดขั่น

พระราชาทียกทัพมาล้อมให้เอาเกราะหนังหุ้มช้างมงคลหัตถี พระองค์ก็ทรงฉลอง
พระองค์หุ้มเกราะเช่นเดียวกัน เสด็จขึ้นช้างพระราชพาหนะนั้น พระองค์ทรงมีพระประสงค์
จะปราบข้าศึกและหวังเอาราชสมบัติให้ได้ จึงทรงไล่ช้างไปที่กำแพงเมือง ช้างมงคลหัตถี
เห็นทหารชาวเมืองพาราณสีพุ่งอาวุธ พุ่งแหลนหลาวออกมาอย่างกับท่าฝน ทั้ง เท เปือกตม
ที่ร้อนและก้อนหินลงมา พญาช้างจึงไม่กล้าเข้าไปและถอยหลังกลับออกมา

นายหัตถาจารย์จึงเข้าไปใกล้พญาช้างนั้นแล้วกล่าวว่าพญาช้าง เป็นช้างที่กล้าหาญ
ได้ฝึกฝนเกี่ยวกับสงครามมาจนชำนาญแล้วควรจะแสดงความกล้าหาญ เหตุใดมาขย้อห้อเสีย
และกล่าวคาถาว่า

พุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อพระนันทบรรลูลุรหัตต์แล้วพระองค์ก็หมดสัญญา.

สงครามาวจร	สุโร	พลวา	อิติ	วิสุโต
กินนุ	ไตรภมาสซช	ปฏิภมสิ	กฤษ	
โอมทท	ชิปปิ	ปลิขุ	เอล	สิกานิ จ อุพพ
ไตรณานิ	จ มทิตวา	ชิปปิ	ปวิส	กฤษ

ความว่า ลูกพรพอกฤษ เขาออกชื่อลือนามว่า ตัวพอไคฝึกฝนในการสงคราม ทั้งมีความกล้าหาญมิโดยอหอดอขาศึก เธอมีกำลังวังชามาก บัดนี้พอเข้ามาใกล้ เชื้อนประตูแล้ว เหตุไฉนจึงมาขอทอถอยหลัง กลับ
ลูกพรพอกฤษ พูจงย่ายี่ทำลายหักกลางซึ่งลิมแลกลอน ถอนเส้าเชื่อน เส้า
ระเนียดที่ประตูใหญ่ระจกกระจาย พังประตูเขาเมืองให้ไคโดยเร็วเกิด

พญาข้างไคขึ้นก็หันหลังกลับ เองวงระหวัดเส้าระเนียดทั้งหลายจุดถอนขึ้นมา
กระทับธรณีและกรอบประตู จุดลากลิมกลอนให้หลุดถอนขึ้นมา แล้วพังประตูเข้าเมืองจนได้
ชัยชนะ

เมื่อจบพระธรรมเทศนาพระพุทธเจ้าทรงประชุมชาคกว่า พญาข้างมา เป็นพระ-
นนทภิกขุ พระราชาผู้ลอมเมืองพาราณสีคือพระอานนท์ นายหัตถาจารย์คือพระองค์

จากเรื่องนี้ทำให้เห็นภาพว่าข้างที่มีกำลังกายแข็งแรง เมื่อได้รับการยกย่องสรร-
เสริญทำให้มีกำลังใจเข้มแข็งสามารถทำงานให้เป็นผลสำเร็จได้ เมื่อเปรียบกับคนก็มี
ลักษณะเช่นเดียวกัน

ฉ. การไม่เชื่อฟังคำตักเตือนเป็นผลร้ายต่อชีวิต จากเรื่องอินทสมานโคตตชาคก^๑

เรื่องนี้เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงภิกษุว่ายากผู้หนึ่ง เมื่อพระองค์
ประทับอยู่ที่วัดพระเชตุพนาราม พระองค์ตรัสว่า แม้ในชาติก่อนภิกษุผู้นี้ก็เป็นผู้ว่ายาก เช่น
เดียวกันคือ ไม่กระทำตามคำของบมฺหิตจึงตายด้วยเท้าของข้างคกมันพระองค์ทรงเล่า เรื่อง
ดังนี้

^๑ หอสมุดวชิรญาณ "อินทสมานโคตตชาคก," นิบาตชาคก ทุกนิบาต
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๕๖๒), ๔ : ๗๓.

ในอดีตเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์ เกิดในตระกูลพราหมณ์ เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นมีอายุมากขึ้นได้ออกบวชเป็นฤๅษี และเป็นศาสตราของหมู่ฤๅษี ๕๐๐ คน อยู่ที่ป่าหิมพานต์ ในหมู่คาบสผู้มีคาบสผู้หนึ่งชื่อ อินทสมานโคตร เป็นผู้ว่ายาก สอนยาก คาบสผู้นั้นเลี้ยงลูกช้างไว้เชือกหนึ่ง เมื่อคาบสพระโพธิสัตว์ทราบเรื่อง ที่คาบสเลี้ยงลูกช้าง จึงกล่าวเตือนว่า ชื่นชื่อว่าช้างที่มีผู้เลี้ยงไว้เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นมันมักจะฆ่าเจ้าของเสีย คาบสพระโพธิสัตว์แนะนำว่าอย่าเลี้ยงมันไว้เลย คาบสผู้นั้นไม่เชื่อฟัง บอกว่าตนไม่อาจจะละมันได้ พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า ค่อยไปคาบสผู้นั้นจะให้เห็นผลของการเลี้ยงช้างเอง

ต่อมาคาบสเหล่านั้นไปหาอาหารในที่ไกล ๆ และพักอยู่ ๒-๓ วัน ฝ่ายช้างนั้น ตกมันเกิดอาการคุ่มคลั่ง เข้าพังศาลา ทำลายหม้อน้ำ กระจกานหินของฤๅษี ถอนเสาคะลุง คอยฆ่าคาบสผู้เลี้ยง โดยแอบซ่อนตัวอยู่ในป่ารก ส่วนคาบสอินทสมานโคตร เมื่อได้อาหารพอสมควรแล้วจึงรีบกลับก่อนคาบสอื่น ๆ เมื่อคาบสอินทสมานโคตรเห็นช้างก็เข้าไปใกล้ ๆ ช้างออกจากป่ารกเองวงกระหวัดจับคาบสผู้เลี้ยงพาดลงกับพื้น พร้อมกับเหยียบศีรษะคาบสผู้นั้นถึงแก่ความตาย แล้วส่งเสียงร้องก้อง วิ่งเข้าไปในป่า

ครั้นเมื่อพวกคาบสกลับมา เห็นคาบสอินทสมานโคตรนอนตายอยู่เช่นนั้นจึง เรียงให้คาบสพระโพธิสัตว์ทราบ พระโพธิสัตว์ตกเตือนคาบสเหล่านั้นว่า อย่าได้ผูกมิตรสนิทสนมรักใคร่กับผู้มีจิตใจชั่วช้า คนชั่วถึงอยู่ด้วยกันนาน ๆ ก็ยอมทำความชั่วให้ เหมือนช้างทำร้ายคาบสผู้เลี้ยง บุคคลพึงรู้ว่า บุคคลใดคบหา เข้ากันได้กับตน ก็โดยมีศีลและปัญญาเหมือนกัน การคบคนดีนำความสุขมาให้

พระโพธิสัตว์แสดงโทษของการคบคนพาล และแสดงคุณในการคบหานักปราชญ์ ทั้งให้คาบสเหล่านั้นช่วยจัดการศพของคาบสอินทสมานโคตรตามสมควร เรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่ามานี้อินทสมานโคตรมาเป็นภิกษุผู้ว่ายาก ส่วนคาบสผู้เป็นศาสตราเป็นพระองค์

ช. การขาดสติ จากเรื่องทุพพลกัณฐก^๑

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่เขตวันมหาวิหาร ภิกษุทั้งหลายสนทนากันถึงภิกษุรูปหนึ่งผู้มีความกลัวตายเป็นอย่างยิ่ง ภิกษุรูปนี้เดิมเป็นบุตรชาวเมืองสาวัตถี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ออกบวชในพุทธศาสนา ภิกษุรูปนั้นยังกลัวภัยอยู่อย่างเดิมไม่ว่าเวลากลางวันหรือกลางคืน แม้ได้ยินเสียงลมพัด เสียงกิ้งก่าแห่งตกลงมา เสียงนกร้อง เสียงสัตว์ร้อง ภิกษุรูปนั้นเกิดความรู้สึกหวาดกลัวร้องขึ้นวิ่งหนีไปตามที่ต่าง ๆ ภิกษุนั้นขาดสติและไม่ได้บำเพ็ญมรณสติกรรมฐาน การกลัวตายของภิกษุรูปนั้นเป็นที่รู้จักกันในหมู่ภิกษุสงฆ์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องที่ภิกษุเหล่านั้นกำลังสนทนา พระองค์รับสั่งให้ตามภิกษุรูปนั้นมา แล้วตรัสถามถึงความกลัวตาย ภิกษุรูปนั้นกราบทูลยอมรับว่าเป็นความจริง พระองค์ตรัสว่าภิกษุรูปนี้กลัวตายไม่ใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนก็เป็นผู้กลัวตายยิ่งนักเหมือนกัน แล้วทรงเล่าเรื่องที่มีมาแล้วดังนี้

เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นรุกขเทพธิดาอยู่ในป่าหิมพานต์ ครั้นนั้นพระเจ้าพาราณสีทรงมอบช้างมงคลหัตถี เชือกหนึ่งให้นายหัตถาจารย์ไปฝึกหัดสอนไม่ให้ตื่นตกใจกลัว นายหัตถาจารย์จึงผูกช้างไว้กับเสาตะลุงอย่างแข็งแรง แล้วถือดอกชดล้อมช้างนั้นไว้พร้อมกับผลัดเปลี่ยนกันหยอกล้อต่าง ๆ จนช้างนั้นไม่สามารถจะอดทนได้จึงถอนเสาตะลุงแล้วไล่นายหัตถาจารย์เหล่านั้นแตกหนีไป ต่อจากนั้นช้างเชือกนั้นก็วิ่งเข้าป่าหิมพานต์ โดยที่ไม่มีผู้ใดสามารถจับช้างเชือกนั้นได้จึงพากันกลับ

ส่วนช้างเมื่อไปอยู่ในป่าก็สะดุ้งกลัวตายอย่างเช่นเคย เมื่อได้ยินเสียงต่าง ๆ เช่น ลมพัด ช้างเชือกนั้นก็มิได้สะทกสะท้านหวาดกลัว วิ่งหนีไปจากที่นั้น ช้างนั้นไม่มีความสบายใจเลย พระโพธิสัตว์เป็นรุกขเทพธิดาอยู่ในป่านั้นได้เห็นกิริยาของช้าง เช่นนั้นจึงแสดงตนอยู่เหนือคาถาขมไม้ กล่าวสอนช้างเชือกนั้นมีความว่า ไบไม้กิ้งก่าที่แห่งเหี่ยวเฉา เมื่อถูกลมพัดก็ข้อมหักหล่นลงมา และไม้อย่างนี้ในป่าหิมพานต์มีมากนัก เมื่อช้างสะดุ้งกลัวกิ้งก่าไม้หัก

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, "ทุพพลกัณฐก," นิบาตชาดก เอกนิบาต, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๒) ๓ : ๑๑.

หล่นอยู่ เช่นนี้ก็น่าที่ข้างจะชும்หมอย่างแน่นอน คำสอนนั้นทำให้ข้าง ไค้สคิไม่กลัวตายอีก เมื่อ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาจบลง พระภิกษุรูปนั้นตั้งอยู่ในโสตปฏิบัติผล พระ-
องค์ทรงประชุมชาตกว่า ข้างมงคลหัตถ์นั้นมาเกิดเป็นภิกษุรูปนี้ รุกขเทพยดาคือพระองค์เอง

ช. เกี่ยวกับความจงรักภักดีของข้างพัง จากเรื่องกั๊กกฏชาตก^๑

ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสเล่า เรื่องนางข้างมีความจงรักภักดีต่อข้างหลายผู้เป็น
สามีในขณะที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ที่เชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี เนื่องจากมีหญิงชาย
ที่เป็นภรรยาสามีคนหนึ่งได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสถามทุกข์สุข ชายผู้เป็นสามี
เล่าถึงการเดินทางไปชำระหนี้สิน เมื่อชำระเสร็จแล้วได้เดินทางกลับ ในระหว่างนั้นถูก
พวกโจรจับ และจะฆ่าตนเพื่อแย่งเอาภรรยา แต่ภรรยาของตนได้ขอร้องโจรให้ไว้ชีวิตของ
สามีโดยยอมเป็นภรรยาโจร มิฉะนั้นภรรยาจะกลั่นใจตาย โจรจึงยอมปล่อยให้ตนกับภรรยา
รอดกลับมาได้ การรอดชีวิตของตนนั้นด้วยอาศัยอำนาจของภรรยา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า
นางมิได้ช่วยสามีในชาตินี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนนางได้ช่วยชีวิตของสามีเช่นเดียวกัน แล้ว
พระองค์ตรัสเล่า เรื่องตามที่ชายคนนั้นทูลอาราธนาดังนี้

ในอดีตเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในเมืองพาราณสีครั้งนั้น มีพญาปูทอง
ตัวใหญ่เท่าลานนวดข้าว อาศัยอยู่ในหนองน้ำใกล้ป่าหิมพานต์ หนองน้ำนั้นจึงได้ชื่อว่าหนองปู
พญาปูตัวนี้จับข้างกินเป็นอาหาร จนฝูงข้างชยาคกลัวไม่กล้าลงสู่หนองน้ำนั้น

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางข้าง เชือกหนึ่ง นางข้างนั้นได้แยก
ออกจากโซลง เพื่อบำรุงรักษาครรภ์จนคลอดข้างพระโพธิสัตว์ และบำรุงเลี้ยงข้างพระโพธิ-
สัตว์นั้นจนเติบโต มีกำลังมาก ข้างพระโพธิสัตว์มีรูปร่างงาม มีบริวารมากมาย ครั้นต่อมา
ข้างพระโพธิสัตว์ได้ข้างพัง เชือกหนึ่ง เป็นภรรยา พญาข้างพระโพธิสัตว์มีความคิดที่จะจับปู
ตัวนั้น จึงพาแม่กับภรรยาไปหาจำโซลงผู้เป็นบิดา บิดาของข้างพระโพธิสัตว์ห้ามปรามว่า
ข้างพระโพธิสัตว์ยังไม่สามารถพอที่จะจับปูนั้นได้ แต่ข้างพระโพธิสัตว์อ้อนวอนขอจับปูนั้น

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, "กั๊กกฏชาตก," นิบาตชาตก ติกนิบาต (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗), ๖ : ๑๕๒.

ต่อมาข้างพระโพธิสัตว์ไปแอบอาศัยอยู่ใกล้หนองปู แล้วบอกให้ข้างในป่าหิมพานต์มาพร้อมกัน และพากันไปที่ท่าหนองปู พญาข้างถามข้างเหล่านั้นว่า พญาปู่จับข้างตอนไหน ก็ตอนที่พวกข้างกำลังลงสู่หนองปูหรือว่าตอนพวกข้างกำลังหาอาหาร หรือว่าปู่จับตอนพวกข้างขึ้นจากน้ำ ข้างเหล่านั้นตอบว่า พญาปู่จับตอนขณะข้างขึ้นจากน้ำ ดังนั้นพญาข้างจึงบอกให้ข้างเหล่านั้นลงสู่หนองปู พวกข้างเที่ยวกิน อาบน้ำจนพอใจแล้วให้รีบขึ้น ข้างพระโพธิสัตว์จะอยู่ตอน โขลงข้างอยู่เบื้องหลัง ข้างเหล่านั้นปฏิบัติตาม

ฝ่ายพญาปู่เมื่อข้างขึ้นจากน้ำก็ชุก้ามทั้งคู่นี้เข้าของข้างพระโพธิสัตว์ รััดไว้แน่น เหมือนคีมใหญ่คีมเข้า ข้างพระโพธิสัตว์จะลากปู่ขึ้นฝั่งก็ลากไม่ไหว นางข้างผู้เป็นภรรยา ยืนอยู่ใกล้พญาข้างมิได้ทอดทิ้งไป ส่วนปู่ลากข้างพระโพธิสัตว์จะเอาเข้าปาก ข้างพระโพธิสัตว์ร้อง เสียงดังลั่นว่าติดก้ามปู ขอให้ข้างช่วย แต่โขลงข้างกลัวตาย ร้องเสียงก้องป่า วึ่งหนีกันไปหมด ข้างพระโพธิสัตว์บอกนางข้างว่า ขอนางอย่าหนีไป นางข้างปลอบโยน พญาข้างและขอให้พญาข้างสะกดใจค่อนไปก่อน นางจะผูกกับพญาปู่เพื่อให้พญาปู่ลอยขา ของพญาข้าง นางผูกกับปู่ว่า บรรดาปู่ที่แหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทรก็ดี หรืออยู่ในแม่น้ำคงคา ยมนา สรรภูภคินี บรรดาสัตว์น้ำทั้งปวง พญาปู่ตัวนี้นาง เชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์น้ำทั้งปวง เพราะเหตุนั้น เมื่อนางข้างร้องไห้ด้วยใจเป็นห่วงถึงสามีอยู่เช่นนี้ ขอให้พญาปู่มี ใจเมตตา ปลอยสามีของนางด้วย พญาปู่ได้ฟังคำของนางข้างก็ใจอ่อน คลายก้ามจากการ รััดขาข้างโดยลึมนึกถึงอันตราย ขณะนั้นพญาข้างก็ยกเท้ากระที่บลงบนกระดองหลังของพญาปู่ จนกระดองปู่แตก พญาข้างดีใจส่งเสียงร้องด้วยความยินดี พญาข้างก็มาชุมนุมกันและช่วย กันลากซากปู่ขึ้นไว้บนบก พญาข้างปราบปู่สำเร็จ

พระพุทธเจ้าทรงประชุมชาคกว่า นางข้างทั้งนั้นมาเป็นหญิงผู้เป็นภรรยาของชาย คนนี้ ส่วนพญาข้างที่ปราบปู่มา เป็นพระองค์

เรื่องนี้แสดงถึงความจงรักภักดีของนางข้างที่ช่วยชีวิตของสามีไว้ได้ โดยใช้ถ้อย คำอ่อนหวานยกยอปญาปู่ให้เกิดความเพลิดเพลินหลงใหลไปตามคำสรร เสริญเช่นนั้น จน เป็นอันตรายถึงแก่ชีวิต

คำนามที่ใช้เรียกช่าง

เนื่องจากช่างเป็นสัตว์มีงวง มีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัวหลายอย่าง เป็นต้นว่า ช่างเป็นสัตว์ที่เชื่องฝึกหัดสอนได้ง่าย มีความจำแม่นยำ โดยเฉพาะจำกลิ่นคนเลี้ยงได้เป็นอย่างดี ดังนั้นคำนามที่ใช้เรียกช่างจึงมีหลายคำตามที่เกี่ยวข้องกับอวัยวะและคุณสมบัติของช่างดังต่อไปนี้

ความหมายของคำศัพท์ที่ใช้เรียกช่างจากคำรามาตังคลีลา^๑ ช่าง เรียกว่า

กรี (อ่าน กะ - รี) มีความหมายว่า เพราะมีมือคืองวงอันประเสริฐ

กฤษ (กฤษ) เพราะเอาเท้าเหยียบย่ำดินให้ย่อยยับ

คช เพราะมีขี้ และเพราะเสียงครรชิต

จรรย์ เพราะห้ามทัพศัตรู

ทวิป (ทวิป) เพราะคีมด้วยปากและงวง

หนตี (หนตี) เพราะมีหนตคืองวงอันประเสริฐ

นาค หรือ นาคะ เพราะอาจไปได้ทุกแห่ง

ปัทมี (ปัทมี) เพราะชอบดอกบัวมาก

มาตังคะ (มาตงค) เพราะคิดฝัน

สินธุระ (สินธุร) เพราะชอบเล่นน้ำ

หัสตี, หัสตี เพราะเกิดจากพระหัตถ์ของพระพรหม

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเพิ่มเติม คำหัสตี มาจากคำเดิม หสฺติน โดยมาจาก หสฺต ภาษาสันสกฤต แปลว่า มือ ลงอิน ปัจจัย แปลว่า มี หสฺติน แปลว่าผู้มีมือ คือช่างใช้งวงแทนมือ ไทยใช้คำหสฺติน เป็น หัสฺติน หัสตี ในวรรณคดี

^๑ ป. ส. ศาสตรี, มาตงคลีลา, ๑. ๓๑-๓๔. ๑๐-๑๑.

อัญจนประหณ (อัญจนปรหณ) มาจากคำอัญญ แปลว่า ๘ ประหณ แปลว่า ประหาร หรือ ตี อัญจนประหณะ มีความหมายว่า ช้างใช้อวัยวะในการประหารหรือตี ๘ อย่าง คือ ใช้งวง, งาทั้ง ๒ งา หาง, และเท้าทั้ง ๔ เท้า

อิภะ (อิภ) แปลว่า ช้าง^๑ คำนี้ในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต แปลว่า สัตว์เลี้ยง^๒

นอกจากนี้มีคำศัพท์เรียกช้างและคำที่เกี่ยวข้องกับช้าง ในพจนานุกรมสันสกฤต-ไทย-อังกฤษ และที่อื่นดังนี้

กฤษฺ แปลว่า งาช้าง กฤษฺร มีความหมายว่า ช้างผู้ประเสริฐ คำว่าบุรุษกฤษฺร คือบุรุษผู้ประเสริฐ

กปิตละ แปลว่า ช้าง

กัมโพช (กมุโพช) หรือ กามโพช แปลว่า ช้างชนิดหนึ่ง

ทันตาวละ (ทนต์ + อาวล) แปลว่า ผู้มีฟันเป็นแนว

ทวิระ (ทวิรท) แปลว่า สัตว์อันมีทั้งงาและฟัน คือ ช้าง

ทวิป (ทวิป) แปลว่า ผู้ที่มี สองทางคือทางงวง และทางปาก

บิลทบาท มีความหมายว่า สัตว์มีอุ้งเนื้อหรือก้อนเนื้อที่ฝ่าเท้าคือช้าง

มาตังคะ (มาตงค) แปลว่า ช้าง

วารณะ แปลว่า ผู้ที่คั่น, ผู้บ้นออก, การต่อสู้, การระวังหรือรักษา หมายถึง

ช้าง

สตัมเพรม (สตุมเพรม) แปลว่า ชอบปุยหญ้า คือช้าง

^๑ กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, "อิภ," สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๑), หน้า ๑๔๔.

^๒ Arthur Anthony Macdonell, "Ibha," A Practical Sanskrit Dictionary, 6 th ed. (London : Oxford University Press, 1974), p. 46.

อักษรมาตังคะ (อักษรมาตงค) ช้างแห่งก้อนเมฆ หมายถึง ช้างไอรಾವณ์ของพระอินทร์

อักษรมูลลกะ (อักษรมูลลค) แปลว่า ก้อนเมฆอันเป็นที่รัก หมายถึง ช้างพังคู่ของช้างไอรಾವณ์

อเนกป แปลว่า ผู้ที่มีหลายทาง คือ ทางจวง และทางปาก และมีคำศัพท์ที่อื่นจากนี้ คือ คำว่า อิน แปลว่า ช้าง^๑

คำนามที่ใช้เรียกช้างในวรรณคดีบาลียังมีความหมายลึกซึ้ง ไปถึงการที่ช้างได้รับการฝึกหัดอย่างดี และช้าง เป็นสัตว์มีศีล โดยรวบรวมจากหนังสือเรื่องของช้าง^๒ และหนังสืออื่น ดังต่อไปนี้

กฤษณ มี ความหมายว่า สัตว์ที่จวง, ช้างประเสริฐ จวงช้าง, หรือสัตว์อันทำแผ่นดินให้ย่อยยับ^๓

กุ ศัพท์ในอรรถว่าแผ่นดิน

กฤษโธ สกฐี หายโน แปลว่า ช้างชาติมาตังคะ มีกำลัง ๖๐ สารพลเชิงข่านาญสนันไพรพฤกษา

กรี มีความหมายว่า ผู้มีจวงคือช้างพลาย ส่วนช้างพัง เรียกกรีนีและกเรณุกา

คช มีความหมายว่า สัตว์เมามัน หรือสัตว์มีวาระจะตกมัน คชติแปลว่าข่อมเมา^๔

^๑ Arthur Anthony Macdonell, A Practical Sanskrit Dictionary, p. 46.

^๒ ม.จ.ศุภรธรรมดิลก คีตกุล, รวบรวม, "ช้างในนิภายฝ่ายพุทธศาสนา," เรื่องของช้าง (พระนคร : โรงพิมพ์คณะช้าง, แผนกโฆษณากรรมรถไฟ งานคลองช้างที่ลพบุรี ๒๔๕๑), หน้า ๔๔.

^๓ พระยาปริยัติธรรมธาดา, "กฤษณ," หนังสือพระบาฬีปกรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พิศาลบรรณิณี, ๒๔๕๔), หน้า ๔๔๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

แต่คำนี้ในพจนานาษาสันสกฤต แปลว่า ทหารหรือนักต่อสู้และผู้มีกำลังมาก^๑

นาคหรือนาค และมหานาค มีความหมายว่า ช้างตัวประเสริฐ คือช้างที่ได้รับการฝึกหัดอบรมดีแล้ว มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า ในครั้งพุทธกาลช้างได้รับการฝึกหัดทรมานจนสิ้นพยศไม่ปรากฏที่จะอาละวาดต่อไป มีอริยาศัยเรียบร้อยและแกล้วกล้าในการสงคราม ดังเช่นช้างนาฬาคีรีของพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นต้น โดยจะมีหัตถาจารย์เป็นผู้ฝึกช้าง หรือช้างเกิดมีสัญชาตญาณที่ขึ้นก็ตาม ย่อมได้นามตามที่ใดยกย่องว่านาค หรือมหานาค และชื่อนี้กลายเป็นชื่อเรียกพระอรหันต์ หรือเรียกพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่ทานเหล่านั้นนี้รู้จักฝึกฝนตนเองให้สงบระงับจากกิเลสดุจช้างที่ได้รับการฝึกฝนจนสิ้นพยศแล้ว

สาร มีความหมายว่าช้างใหญ่

หัตถี (หตุถี) แปลว่าผู้มีมือได้แกว่ง คือช้าง

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเพิ่มเติมคำนามที่ใช้เรียกช้างในภาษาอังกฤษ ใช้ว่า elephant ภาษากรีกใช้ว่า elephas และ elephantos ภาษาละตินใช้ว่า elephantus^๒ ซึ่งคำว่าช้างในภาษาเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับคำว่า อิกะ (ibha) ในภาษาสันสกฤต โดยมีคำอธิบายที่มาของคำ elephant ในภาษาอังกฤษในหนังสือ The Wonder that was India^๓ ว่า elephant ที่แปลว่า ช้างนั้น มาจากคำอิกะ (ibha) ในภาษาสันสกฤตแปลว่าช้าง แล้วมีการเปลี่ยนแปลงรูปคำโดยเติมอุปสรรค al หรือ el ซึ่งหมายถึงการระบุที่แน่นอนลงไปมาเติมหน้าคำ ibha ซึ่งเป็นวิธีการในภาษา Semitic ซึ่งเป็นภาษามีวิภัติปัจจัย ส่วนการเติมปัจจัยหลังคำ อิกะ ไม่ได้กล่าวไว้ ผู้วิจัยคิดว่าคงจะเติม ant ซึ่งมีในภาษาสันสกฤต ดังนั้นคำว่าช้างจึงเป็น el+ibha+ant และมีการเปลี่ยนแปลงรูปคำทางภาษาศาสตร์จึงเป็น elephant

^๑ A.A. Macdonell, A Practical Sanskrit Dictionary, p. 98.

^๒ Everyman's Encyclopaedia, 4 (1958), p. 725.

^๓ A.L. Basham, The Wonder the was India, p. 23.

เป็นที่สังเกตว่าค่านามที่ใช้เรียกช้างมาจากอวัยวะเด่น ๆ ของช้างเป็นส่วนใหญ่ คือองว งา ฟัน เท้าทั้ง ๔ เท้า และอุ้งเท้าที่มีลักษณะนุ่ม เช่นเรียก ทันตี กุญชร อัญญาประ-
 หารณะ บิดพบาท และธรรมชาติของการดื่มน้ำของช้าง ไม่เหมือนสัตว์อื่น คือดื่มน้ำได้ ๒ ทาง
 ได้แก่ ทางปาก และทางงวง หรือสูดน้ำเข้างวงป้อนเข้าปากก็ได้ จึงมีคำ ทวิป, ทวิรท,
 อเนกป ยิ่งกว่านั้นงวงช้างนอกจากใช้แทนจมูกสำหรับหายใจ ใช้สูดน้ำ สูดฝุ่นแล้ว งวงยัง
 ทำหน้าที่แทนมือหยิบอาหารเข้าปาก ใช้ยกของหนัก ๆ ถึง ลากสิ่งต่าง ๆ จึงมีคำหัสตี
 หัสดิน หัสดี กรี และช้างเป็นสัตว์ที่ฝึกหัดสอนได้ง่าย มีความจำดี จึงได้รับยกย่องให้ชื่อว่า
 นาคะ เหมือนกับการเรียกพระอรหันต์และพระพุทธเจ้าว่านาคะเช่นเดียวกัน

สรุปได้ว่า คติความเชื่อของช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลีเป็นไปตาม
 คติของศาสนา กล่าวคือ ช้างในวรรณคดีสันสกฤตมีความสัมพันธ์ของเกี่ยวกับเทพเจ้า ซึ่ง
 เป็นที่นับถือในศาสนาพราหมณ์ ช้างในวรรณคดีสันสกฤต จึงอยู่บนสวรรค์ เป็นพาหนะของ
 เทพเจ้า ซึ่งเป็นโลกบาล อยู่ประจำทิศ ๘ ทิศของเข่าพระสุเมรุ ช้างจึงได้ชื่อว่า ช้าง
 ประจำทิศและเป็นโลกบาลด้วย

ส่วนช้างในวรรณคดีบาลีเป็นไปตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา คือ ทำดียอมได้ดี
 ทำชั่วได้ชั่ว คำศัพท์ นาคะ ใช้เรียกช้างตัวประเสริฐ คือสามารถฝึกฝนตนเองได้ ไม่ทำ
 ความชั่ว ตัวอย่างช้างต่าง ๆ ในวรรณคดีบาลีก็เป็นไปตามกรรมซึ่งเป็นความเชื่อในพุทธ-
 ศาสนา คือ ประกอบกรรมอย่างไรย่อมได้รับผลอย่างนั้น.

ศูนย์วิจัยศิลปวิทยาการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย